

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(ARAP DİLİ VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI**

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE ÜSLUP VE DİL

Doktora Tezi

Fuat DAŞ

Ankara-2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(ARAP DİLİ VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI**

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE ÜSLUP VE DİL

Doktora Tezi

Fuat DAŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK

Ankara-2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(ARAP DİLİ VE EDEBİYATI) ANABİLİM DALI**

Fuat DAŞ

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE ÜSLUP VE DİL

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK	.....
Prof. Dr. Yakup CİVELEK	.....
Prof. Dr. Kemal TUZCU	.....
Doç. Dr. İbrahim ÖZAY	.....
Doç. Dr. Osman DÜZGÜN	.....

Tez Sınavı Tarihi: 20/05 /2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK danışmanlığında hazırladığım “İbn Hızım’ın Risâlelerinde Üslup ve Dil (Ankara-2020) ” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 03/06/2020

Adı-Soyadı ve İmza

Fuat DAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR	III
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	IV

GİRİŞ

İBN HAZM DÖNEMİNDE ENDÜLÜS	1
İBN HAZM'IN HAYATI	13
İBN HAZM'IN İLMÎ VE KÜLTÜREL YÖNÜ	22
İBN HAZM'IN ESERLERİ.....	29

I. BÖLÜM

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

1. 1. Risâlelerde İbn Hâzım'ın Üslubunu Etkileyen Faktörler.....	44
1. 2. Risâlelerde Lafız Özellikleri	47
1. 3. Risâlelerin Genel Planı	53
1. 3. 1. Giriş.....	54
1. 3. 2. Gelişme.....	56
1. 3. 3. Sonuç.....	58
1. 4. Risâlelerde Anlatım Biçimleri	60
1. 4. 1. Didaktik Anlatım.....	61

1. 4. 2. Münazaralı Anlatım	66
1. 4. 3. Tahkiyeli Anlatım	70
1. 4. 4. Söyleşmeye Bağlı Anlatım.....	75
1. 4. 5. Tasvirli Anlatım	80
1. 4. 6. Kanıtlayıcı Anlatım	82
1. 5. Risâlelerde Üslup Unsurları.....	85
1. 5. 1. Açıklık.....	86
1. 5. 2. Akıcılık.....	88
1. 5. 3. Uyumluluk.....	90
1. 5. 4. Tutarlılık ve Özgünlük	92
1. 6. Nesirle Şiirin İç İçe Olması	95
1. 6. 1. Risâlelere Kendi Şiirlerini Serpiştirmesi.....	95
1. 6. 2. Risâlelere Başka Şairlerin Şiirlerini Serpiştirmesi	99
1. 7. Dua-Beddua Cümleleri	100
1. 8. Risâlelerde Edebî Sanatlar	104
1. 8. 1. İcâz	104
1. 8. 2. Itnâb.....	110
1. 8. 3. Mecâzlarla İlgili Sanatlar	114
1. 8. 3. 1. İstiâre	114
1. 8. 3. 2. Teşbîh	116

1. 8. 3. 3. Kinâye-Mecâz.....	119
1. 8. 4. Sözle İlgili Sanatlar	122
1. 8. 4. 1. Cinas- İştikak.....	123
1. 8. 4. 2. Secî	125
1. 8. 4. 3. Tazmin-İktibas.....	128
1. 8. 5. Anlamla İlgili Sanatlar	131
1. 8. 5. 1. Mutâbakat	131
1. 8. 5. 2. Mukâbele	135

II. BÖLÜM

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE DİL ÖZELLİKLERİ

2. 1. Çoğullar	138
2. 2. İştigâl	140
2. 3. Emir-Nehiy	141
2. 4. İsim-Fiil	143
2. 5. Te'kîd Lâmi	145
2. 6. Lafzî İzâfet.....	146
2. 7. Atasözleri ve Deyimler	147
2. 8. Sözcük Bağlamında İbn Hazm'ın Dil Özellikleri.....	152
2. 8. 1. Anlam ve Kullanım Açısından Nadir Fiiller	153
2. 8. 2. Anlam ve Kullanım Açısından Nadir İsim ve Kalıplar.....	158

2. 8. 3. Kalıp İfadeler.....	169
2. 8. 4. Bilimsel Terimler	177
2. 8. 5. Sık Kullanılan İfadeler	179
2. 8. 6. Kuraldışı Kullanımlar.....	182
2. 8. 7. Terim Anlam Kazanmış İfadeler.....	185
2. 8. 8. Yabancı Kökenli İfadeler	188
SONUÇ.....	190
KAYNAKÇA	195
ÖZET.....	203
ABSTRACT	204

ÖNSÖZ

Yaşadığı yüzyılın önemli âlimlerinden biri olan İbn Hızam el-Endelüsî (ö.456/1064), tarih, edebiyat, fıkıh, mantık başta olmak üzere ilmin birçok alanında risâleler telif etmiştir. Telif ettiği bu risâlelerde anlattığı konuya göre farklı üslup ve dil özellikleri yansıtmıştır. Bazı risâlelerinde edebî bir üslup takınıp dilin akıcılığına önem verirken, bazı risâlelerinde ilmî bir üslup takınıp dilde sadelik ve basitliğe önem vermiştir. Genel itibariyle kelimelerin basitliğini ve kolaylığını göz önünde bulundurmasına rağmen; anlaşılması zor, sözlük köşelerinde kalmış, işlek olmayan sözcükler, kullanımı yaygın olmayan isim-fiil siygaları ve çoğullar da kullanmıştır. Bütün bunlara binaen bu çalışmada; İbn Hızam'ın eserlerinde kullandığı dilin ve üslubun özellikleri, incelikleri, risâlelerinin okunmasında dil ve üslubunun değeri ve etkisi araştırılmış; onun üslubuyla döneminin edebiyatçılarının üslubu arasındaki benzerlikler, farklılıklar, risâlelerinin sanatsal yapısı, sözcük bağlamından dilinin özellikleri ele alınmıştır. Bütün bunlar risâlelerinden elde edilen örneklerle ispatlanmaya çalışılmıştır.

Çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; İbn Hızam dönemindeki toplumun siyasî, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı hakkında bahsedilmiştir. Çünkü bir edebiyatçı olarak onu iyi değerlendirebilmemiz için yaşadığı dönemi birçok bileşeniyle ele almamız ve çalışmanın bütün olabilmesi için bu bileşenleri çalışmaya dâhil etmemiz gerekiyordu. Bundan dolayı bu bölümde; onun hayatına, ilmî ve kültürel yönüne, bazı ilim dallarına bakış açısına, mensup olduğu mezhebin onun üzerindeki etkisine değinilmiştir. Günümüze ulaşan ve ulaşmayan bazı eserlerinin sadece isimleri zikredilmiş, bu çalışmayı yakından ilgilendirdiği için risâleleri ayrı başlık altında ele alınıp bazılarının içerikleri ve yazılış yöntemleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde İbn Hızım'ın risâlelerindeki üslubu incelenmiştir. Bu bölümde; üslubunu etkileyen faktörler, risâlelerini kaleme alırken izlediği yöntem, ağırlıklı olarak risâleleri dinî konuları içerdiği için dua, beddua cümleleri, mensur yazılarının arasına serpiştirdiği - anlattığı konunun içeriğini bozmadan akışla paralel anlam içeren - şiirler ve edebî sanatlar ele alınmış; fikirlerini okuyucuya aktardığı ve yazılarında baskın bir şekilde kullandığı anlatım biçimleri ve üslup unsurları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; İbn Hızım'ın eserlerindeki dil hakkında bilgi verilmiştir. Çoğullar, emir-nehiy, iştiğal, isim-fiil gibi dilbilgisi konuları üzerinden yazarın dil özellikleri incelenmiş, okuyucuya işlediği temayı bu dilbilgisi konularıyla nasıl sunduğu ve okuyucunun dikkatini ne derece çekebildiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Fikirlerini ispatlamak için kullandığı atasözleri ve deyimler gibi kalıplaşmış ifadeler tespit edilerek kullandığı dilin gücüne değinilmiştir. Bütün bunlarla birlikte yazarın kullandığı sözcükler bağlamından onun dile hâkimiyeti, söz varlığı, kullandığı sözcüklerin farklılığı ve sadeliği örnek cümlelerle aktarılmıştır.

Çalışmamın bu aşamaya gelmesinde değerli vaktini harcayan, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK'a; yönlendirmeleri ve tavsiyeleriyle çalışmam hususunda bana yardımcı olan Prof. Dr. Kemal TUZCU, Prof. Dr. Yakup CİVELEK, Doç. Dr. İbrahim ÖZAY ve Doç. Dr. Osman DÜZGÜN hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum. Yine bu süre zarfında manevi desteklerini benden esirgemeyen Aileme teşekkür ediyorum.

Fuat DAŞ

Ankara -2020

KISALTMALAR

Byy : Basım yeri yok

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

ö. : Ölüm tarihi

S. : Sayı

s. : Sayfa

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Thk. : Tahkik, edisyon kritik

Tsz. : Tarihsiz

vb. : ve bunun gibi

vd. : ve devamı

v.dğr. : ve diğerleri

yay. : Yayımlayan

ج : cem', çoğul

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde de uygulanan şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler:

أَ، آ، إ : â

اَ : a,e

ي : î

يَ : i,î

ؤ : û

ؤُ : u,o,ü

Sessizler:

ء : '

ض : ḍ

ب : b

ط : ṭ

ت : t

ظ : ṣ

ث : ṯ

ع : '

ج : c

غ : ğ

ح : ħ

ف : f

خ : ħ

ق : k

د : d

ك : k

ذ : ḏ

ل : l

ر : r

م : m

ز : z

ن : n

س : s

ه : h

ش : ş

و : v

ص : ş

ي : y

Bu çalışmada, Muhammed, Ahmed, Osman, Kasım, gibi birçok Arapça kökenli isim, Türk dilinde de kullanılıyor olması dolayısıyla, transkripsiyona tabi tutulmamıştır. Öte yandan Türkçede kullanılmayan ve yazımında güçlük çekilen isimler, transkripsiyon sistemine göre düzenlenmiştir. Örneğin; el-Farazdak, el-Câhiz...

Ayrıca harf-i tarifler cümle başında küçük yazılmıştır. Örneğin: el-Beyâti, en-Nedim gibi.

Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başındaki şemsi harflerin okunuşu belirtilmiştir. Örneğin: en-Nedim gibi

Terkip halindeki ad ve lakaplar, Türkçeye geçmişse, ayrı ayrı değil, bitişik yazılmıştır. Örneğin: Abdussamed, Abdullah gibi. Birleşik kelimelerin irabında yapılması gereken değişiklikler, yazıda dikkate alınmıştır. Örneğin; Yusuf b. Abdi'l-lah... Eser adlarının yazımında da aynı yöntem izlenmiştir. Örneğin; Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî...

GİRİŞ

İBN HAZM DÖNEMİNDE ENDÜLÜS

Bütün âlimler, yaşadığı toplumun; siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel olgularından muhakkak ki etkilenmiştir. Bundan dolayıdır ki İbn Hâzım da döneminin önemli âlimlerinden olduğu için yaşadığı toplumun bütün yönlerinden payına düşeni almıştır. Bu çalışmada İbn Hâzım'ın daha çok edebî yönünü değerlendireceğiz ve bundan dolayı bir edebiyatçı olarak onun üzerinde tesir eden yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve siyasî yönleri hakkında bilgiler vererek başlayacağız. Öyle ki; edebiyat ve içindeki gelişimler mevcut siyasi yapıdan bağımsız olarak düşünülemez. Ondaki edebî evreler, ilerlemeler; onu işleyen ediplerin düşünceleri, eğilimleri daima mevcut siyasî yönetimle alâkadardır. Kısacası, edebiyatla siyaset birbirine daima olumlu ya da olumsuz yönden tesir eden iki dinamik yapıdır. Bu doğrultuda İbn Hâzım da ülkesinde cereyan eden siyasî gelişmelerden etkilenmiş ve bu etkiyi; hayatında, edebî kişiliği ve yönelimleri üzerinde yansıtmıştır. Bizzat kendisi yönetimin yanında aktif siyasî roller üstlenmiş, Emevî taraftarı olduğu için bu hanedanlığın halifelerine vezirlik yapmış, halkın içinde bu hanedanlığın taraftarlığını üstlenmiş, hatta bu yüzden hapse bile girmiştir.

İbn Hâzım, 961-976 yılları arasında Endülüs Emevî Halifesi el-Hakem b. Abdurrahman en-Nâsır (II. Hakem)'dan (ö. 366/976) sonra hilafeti üstlenen ve 976-1009/1010-1013 yılları arasında hüküm süren Hişâm b. el-Hakem el-Mustanşir (II. Hişâm) (ö. 403/1013[?]) zamanında doğdu. II. Hişâm tahta geçtiğinde daha 12 yaşını doldurmamıştı. Devleti idare edecek kabiliyette değildi. Onun bu vaziyetini ileri süren saray muhafızları, II. Hakem'in kardeşi Mugîre'yi tahta geçirmeyi arzuladılar da Hâcib Cafer b. Osman el-Muşhafî ve vezir İbn Ebû 'Âmir el-Mansûr (ö. 392/1002) bu duruma

müdahale edip çocuk yaştaki II. Hişâm'ı tahta geçirdiler. el-Mansûr, siyasî tecrübelerini kullanarak ve II. Hişâm'ın annesiyle arasının iyi olmasının getirdiği avantajla II. Hişâm'ı otoritesi altına alarak devleti idare etme gayesine engel olan herkesi saf dışı bıraktı (Özdemir, 2010: s. 116-122).

el-Mansûr, tebaanın güven ve huzurunu daim kılmış ve İslâm'ın gücünü bu coğrafyada yeniden inşa etmiştir. Yirmi beş yılı aşan yönetimi esnasında elliye yakın savaş yapmış; ama hiç hezimete uğramamıştır. 1002 yılında ölmüş, ardından yönetimi oğlu Abdülmelik el-Muzaffer (1002-1008) üstlenmiştir. O da babası gibi güç sahibiydi. Ülkeyi idare edebilen yetenekli bir yöneticiydi. Bu iki yöneticinin ölümünden sonra - fiili olarak- Âmiri Devleti olarak adlandırılan bu dönemin 1009 yılında sona erdiği kabul edilir ('Uveys, 1977: s. 20).

el-Muzaffer'den sonra kardeşi Abdurrahman b. el-Mansûr tahta geçti. O, eğlenceye düşkün biriydi. 1009 yılında hemen hemen her zümrenin katılımıyla gerçekleşen bir ayaklanma neticesinde görevinden atıldı. Daha sonra idareci Arap yönetimine isyan eden Berberîler, Medinetu'z-Zehrâ'da Âmirilere ait sarayları yağmalayıp yaktılar. 1012 yılında Kurtuba'yı ele geçirerek halkın yarısını öldürdüler ve bu şehri Berberî başkenti yaptılar (Durant, 1997: s. 195).

Âmiri yönetiminin çöküşünden sonra Endülüs ve Kurtuba şehri 1009-1031 yılları arasında *fitne dönemi*ni yaşamaya başladı. Siyasette istikrarsızlık ve çatışmalar baş gösterdi. Öyle ki bu dönemde dördü ikişer kez olmak üzere on hükümdarın tahta inip çıkması, hâkim olan endişe ve kargaşayı göstermek için yeterlidir. Bu hükümdarların bazıları Emevî Hanedanlığına mensupken bazıları ise (1016-1058 yılları arasında Kurtuba, İşbiliye, Mâleka ve Cezîretü'l-Ĥadrâ'ya hüküm süren İslâm hanedanı) Ĥammûdî ailesine mensuplardı. Onlar sahip oldukları idareyi kötüye kullanıyor, istediklerini göreve getirip istediklerini de azledebiliyorlardı. Hak

etmedikleri unvanları kullanıyorlardı. İkinci kez yönetimi üstlenen hükümdarların kanlı inkılaplar ve hâkim olan fitnenin üzerinde etkileri olduğu da aşikârdı. (‘Uveys, 1977: s. 21).

İbn Hâzım, Emevîler’in şiddetli bir taraftarı olmasından dolayı daima siyasette etkin olmuştu. Lakin 1031 yılında devletin son bulmasıyla siyasî yaşamı da nihayete ermiştir ki, onun siyasetteki amacı bu devlete hizmet etmek ve bu hanedanlığın yönetimdeki etkisini baki kılmaktı. Bu devletin yıkılmasıyla birlikte Mağrib diyarında halifelik de son bulmuştu. Halifelerin ortadan kaybolmasıyla Endülüs Yarımadası’nın dört bir yanında taifeler oluşmuş; Arap, Berberî ve Mevâlî’den emir ve liderler ortaya çıkmıştı. Bütün bunların neticesinde devletin bütün toprakları bölünmüştü. “‘*Abbâdiler İşbiliyye’ye, Eftasiler Batalyevs’e, Zunnûniler Tuleytula’ya, Hûdiler Sarakusta’ya, Zîriler Gırnata’ya, Sumâdıhlar Meriyye’ye, Âmiriler Belensiye’ye*” hâkim olmuşlardı. (el-Mağkarî, 1968: c. I, s. 438-443). Böylece Endülüs’te her şehre bir ailenin hâkim olduğu *Mulûku’t-Ṭavâif* (1031-1090) dönemi başlamıştı.

İbn Hâzım zamanındaki siyasî olaylara baktığımızda o, -Emevî hanedanlığının dağılma dönemi hariç- Emevî Hilafeti’nin parlak dönemlerini görmemiştir. Parçalanmalar ve siyasî çarpışmalar onun yaşamında hep var olmuştur. Endülüs’teki Arap birliğinin sonunu esefle izlemiş, özellikle de İslâm ehlinin yabancı despotlara ödedikleri haraçlara şahit olmuş ve bu durum İbn Hâzım (ö.1064) ölünceye kadar devam etmiştir (İbrahim, 1966: s. 21).

Mulûku’t-Ṭavâif sultanları, bolluk ve refah içinde yaşamaktaydılar. Hâkim oldukları başkentler ise doğunun ilim ve kültür başkenti olan birer Bağdat’tı adeta. Eğlence, bolluk, refah, zevk, sanat ve kültürün doruklarda olduğu bu ortamda sultanlar; âlimleri, edipleri, şarkıcıları, dansözleri saraylarına çekmek ve onları çevrelerinde tutmak için bütün gayretleriyle yarışıyorlardı. Hatta sultanlık künyelerini intihal etme

hususunda bile rekabet halindeydiler.(el-Maqqari, 1968: c. I, s. 213-214; el-Ḳaysî, 1989: s. 31). Sultanlar arasındaki bu yarışlar her devlette, her idarede olduğu gibi siyasî ve askerî alanlarda gerileme yaşatsa da, kültürel ve ilmî safhalarda büyük ilerlemelerin önünü açmıştır. Öyle ki Endülüs âlimleri Doğu İslâm dünyasındaki âlimlerle yarışacak seviyeye yükselmiş ve orada öne çıkan edebiyatçıların, âlimlerin isimleriyle anılmışlardır. Hatta daha da ileri giderek Endülüslü âlimler, yavaş yavaş taklitten uzaklaşarak kendilerine özgü ilmî ürünler üretmeye ve eserlerinde kendilerine ve Endülüs'e özgü farklılıklar ortaya koymaya başlamışlardır.

Bilimsel ve kültürel hayatın bu denli gelişmesiyle birlikte Kurtuba şehri, bu gelişmelerden nasibini almış -özellikle büyük halifelerin bu şehre verdiği önemle- farklı milletlere mensup insanların uğrak yeri haline gelmiştir. İnsanlar bu şehre farklı sebeplerden dolayı gelmekteydi. Ancak genel olarak onlar; ilim tahsil etmek, ticaret yapmak, hükümdarlar ve vezirlerin saraylarında çalışmak, orduda hizmet etmek gibi sebeplerden ötürü bu şehre akın ediyorlardı. İbn Hâzım'ın ömrünün geçtiği bu şehir, birçok eserinde bahsettiği üzere; halkı, diğer dünya şehirlerinin halklarına göre yüksek refah seviyesine sahipti ('Uveys, 1977: s. 43).

Endülüs topraklarında; İslâm, Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlere mensup Arap, Berberî, Muvelledûn, Mevâlî ve Slav kökenli milletler bir arada yaşamaktaydı. Bu milletlerden Araplar, Endülüs topraklarına Emevî halifelerinden I. Velîd'in emrindeki Mağrib ve Endülüs bölgelerinin valisi Musa b. Nuşayr ile birlikte ve akabinde 912-961 yılları arasında hüküm süren Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrahman en-Nâsır li-Dînillah (ö. 350/961) zamanında gruplar halinde gelerek yönetimin yanında yerlerini almıştır. Onların nüfusu Endülüs'ün bütün bölgelerine dağılmış durumdaydı. Kurtuba şehrinde nüfusları çok değildi; hatta diğer taifelere nazaran sayılarının az olduğunu söyleyebiliriz. Nüfusun bir kısmı devlet yönetiminde

önemli görevler üstlenirken bir kısmı kendini ticarete vermiştir. Çok azı başkentin kırsalındaki tarım alanlarını ekip biçmiştir. Araplar, bu topraklarda kökenlerini muhafaza ederek, kendilerine has karakteristik özellikleriyle daima övünmüşlerdir (Himâye, 1983: s. 26). Berberîler, Endülüs'e yakın bir coğrafyada yaşamaktaydılar. Bundan dolayı Endülüs'e geçişleri daha hızlı olmuştur. Berberîlerin sayısı ve nüfuzu, Âmiri Hanedanlığı'nın onları orduda istihdam etmesinden itibaren askerî alanda artmıştır. Özellikle de el-Mansûr İbn Ebî Âmir'in ikinci oğlu Abdurrahman döneminde, Berberîler en nüfuzlu zamanlarını yaşamışlardır. Sadece askerî alanda sivrilmeyle yetinmeyip kültürel alanda da ilerleme kat etmişlerdir (el-Yusuf, 1976: s. 14).

Diğer etnik yapılardan olan Köleler ve Slavlar, daha çok saray hizmetinde çalıştırılırlardı. Onların sayısı III. Abdurrahman en-Nâsır li-Dînillah zamanında artmıştır. (Himâye, 1983: s. 27). Sayıları Arap ve Berberîlerden azdır. Endülüs halkı, Sudan diyarlarından gelen köleye '*Abîd (Köle)*' ve '*Sûdan*' isimlerini verirdi. Bu isimlendirmenin günümüzdeki Nil Vadisi'nin güneyi ile bir bağı yoktur. O zamanlar '*Sûdan*' ismi Mağrib'in güneyi, orta ve batı Afrika bölgelerine verilen isimdi (et-Tahir, 1977: s. 16).

Endülüs tebaasını oluşturan bir diğer etnik yapı ise *Muvelledûn*'dur. Bu terim İspanyolcada "Muladi" şeklinde geçmekte olup Endülüs topraklarında İslâm dinini benimseyen İspanyolların çocukları için kullanılmaktadır. Onlar daha çok çiftçilik ve zanaatkârlıkla uğraşırlardı. Hâkim oldukları bölgeler, Endülüs'ün doğu ve güney bölgeleriydi. Aralarında zengin olanlar da vardı. Onların şehir hayatı hakkında sadece Kurtuba şehriyle ilgili bilgiler mevcuttur ki ağırlıklı olarak şehrin varoş bölgelerinde ikamet etmişlerdir (Özdemir, 2006: s. 228). Endülüs'te yaşayan bir diğer etnik grup *Musta'ribûn*'dur. Arapça kaynaklar, onlara himaye altında yaşayan Hıristiyanlar ya da *Acem* ismini verirken, Latince kaynaklar da Mozarabes "Araplaşanlar" adını vermiştir.

Bunlar; Arapların kültürel yapılarına, yaşayış tarzlarına, geleneklerine katılıp Araplarla ortak bir yaşam sürdürmüşlerdir (et-Tahir, 1977: s. 19).

Endülüs toplumuna cinsiyet eşitliği penceresinden baktığımızda diğer birçok coğrafyanın aksine Endülüs topraklarında kadınının toplumda önemli bir yeri vardı. Kadın, özgürlüğünü elinde tutabiliyordu. Siyasetteki nüfuzu doğudaki emsallerinden geri değildi. Özellikle de II. Abdurrahman ve oğlu zamanında Endülüs kadınının ağırlığı vardı. II. Abdurrahman'ın (ö. 852) *Tarûb* isimli cariyesine olan aşkı, herkes tarafından bilinirdi ve bu cariye'nin onun üzerinde büyük bir etkisi vardı (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 91). Lakin siyasî hayatında etkisi olup olmadığı bilinmemektedir. Mesela insanlar, Kadı Muhammed b. Ziyâd'a, karısı *Kuffât'a* boyun eğdiği için kızmaktaydılar. Doğrusu bu boyun eğmenin bir sakıncası yoktu; ama Muhammed b. Ziyâd kadı olduğu için bu seviyenin üstünde olması gerekiyordu (Abbas, 1969: s. 25). Kadın, toplumda önemli statüler de elde etmiştir. Halife el-Hakem b. Abdurrahman'ın kâtipliğini *Lubnâ* adında bir kadın yapmaktaydı. Aynı zamanda bu kadın nahiv, şiir, matematik alanlarında meleke sahibiydi. Halife III. Abdurrahman en-Nâsır li-Dînillah'ın kâtibi de *Muzne* isminde bir kadındı. Hat sanatında yetenekliydi (Hîmâye, 1983: s. 32). Kısacası kadın, toplumsal yaşamda önemli bir yere sahipti. Çarşı-pazarda rahatça dolaşabiliyor, ilim tahsil edebiliyordu. Çeşitli ilim dallarında temayüz ettikten sonra vezir ve emirlerin çocuklarına dersler verebiliyordu. İbn Hâzım da babasının sarayında ilköğrenimini kadınlardan (cariyelerden) almıştı.

Farklı dinî ve etnik kimliklere sahip insanların bir arada yaşayabilmeleri ve haklarının korunabilmesi için adaletin tesis edilmesi ve bu adaleti uygulayabilen kadıların olması gerekir. Bundan dolayı halk ve devlet erkânı, din ve etnik yapısı zengin olan Endülüs'te kadınlara büyük önem verirdi. Aynı şekilde kadınlara birlikte din adamlarının da toplumda büyük bir itibarı vardı. Örneğin, İbn Hâzım'ın bazı halife ve

vezirlerden hürmet görmesi, Emevî Hanedanlığı'na yakın olmasının yanı sıra biraz da dinî kimliğinin öne çıkmasından kaynaklıydı.

Kadılar ve din adamları kadar kâtipler de Endülüs insanının gözünde önemli bir mevkie sahiptiler. İnsanların gözünde kâtiplerin şöhreti, yazı yazma fonksiyonuyla sultanlar arasındaki bağ üzerine kuruluydu. Kâtipler, şairlik gibi meziyetlere sahip oldukları takdirde devlet idaresinde önemli mevkiler kazanabiliyorlardı. Kısacası bir kâtipte hem nesir ustalığı hem de güzel şiir söyleme yeteneğinin olması gerekiyordu. el-Mağğarî kâtipleri ikiye ayırıp onlardan şöyle bahseder: “ *Resâil kâtibi daha üstün bir mertebeye sahipti. Endülüs halkının gözünde, kalbinde değeri vardı. Aynı şekilde bu ismin bir ağırlığı vardı. Bu vasfiyle risâlesinde yücelttiği kişiye ayrıcalık verirdi. Onun efendisinin kusurlarını söyleyecek insanlar çoktu, ama hiç kimse söyleme gibi bir gaflete kapılmıyordu. Eğer ki resâil kâtibi kâmil seviyede değil ise şöhreti ona fayda sağlamaz, ağırlığı gider, kutlamalardaki söz sahipliğini yitirir, kendisine ve efendisine yönelik kötü sözler ortaya çıkardı. İkincisi ise devlet işleriyle uğraşan, işinin ehli kâtipti.*” (el-Mağğarî, 1968: c. I, 217).

İbn Hâzım'ın yaşadığı dönemde toplumun bir parçası olan müzik sanatı büyük gelişme kat etmiş, müzik meclisleri Endülüs'ün çeşitli bölgelerine yayılmıştı. Her emirin, vezirin neredeyse her gün uğradığı kendilerine has müzik meclisleri vardı. Bu müzik ve dostluk meclisleri, sadece devlet erkânının uğrak yerleri değildi. Aynı zamanda toplumun birçok kesiminden insanlar da bu meclislere gelirdi. Endülüs yazarları eserlerinde bu meclisleri ve meclislerdeki eğlenceyi, coşkuyu, şarabı çokça nitelemişlerdir (el-Ğaysî, 1989: s. 43).

Bu dönemde emirlerin saraylarında birçok şarkıcı yetişip meşhur olmuştur. Onlardan biri de Hammûdîler'in sarayında yetişen Muhammed b. el-Ğamâmî'dir. el-

Hamâmî bir gün İdris b. Yahya'nın meclisinde Abdullah b. el-Mu'tezz'in şu dizesini şarkı olarak söylemiştir:

هَلْ يُزِيلُ الْبَيْنَ مُحْتَالٌ   أَنْ غَدَتْ لِبَيْنِ أَجْمَالٍ

Ayrılık için deve kervanları dizilmişken

Bu ayrılığı ortadan kaldıracak kimse yok mu? (el-Mağkarî, c. III, s. 615)

Müzik sanatının gelişmesi, musikî ve beste ilminin gelişmesine zemin hazırlamış, bu yüzyılda birçok besteci ve musikî âlimi ortaya çıkmıştır. Bu âlimlerden biri, İbnu'l-Haddâd el-Kaysî'dir (ö. 1087). O, iyi bir müzisyen olduğu kadar şiir ve felsefeye de hâkimdi. Aruz alanında 'el-İmti'âd li'l-Halîl' adlı bir eser telif etmiş, bu eserde Halil b. Ahmed'in görüşleriyle musikinin metotlarını harmanlamıştır. Bir diğer müzisyen ise Ebu's-Şalt Umeyye b. Abdulaziz el-İşbîlî'dir (ö. 1088). Mağrib bölgesinin şarkılarını bestelemiştir. Endülüslüler müzik aletleri arasında; ud, kanun, rebâb (Kemençe), urğun (Üflemeli bir çalgı, org) gibi aletleri biliyorlardı. Müziğin ve bestenin bu kadar gelişmesi, dans sanatının gelişmesine katkıda bulunmuş, birçok rakkase ortaya çıkmış, şairlerin şiirlerine konu olmuştur. (el-Kaysî, 1989: s. 44).

Bilimsel ve kültür açıdan baktığımızda İbn Hızam zamanında âlimler, artık eskiyi taklit etmekten sıyrılıp bazı bilimsel alanlarda Endülüs'e özgü türler ortaya koymaya başlamıştı. Siyasî istikrarsızlığa, fitne dönemindeki ağır tahriplere ve Emevî yönetiminin son bulup küçük devletçiklerin meydana gelmesine rağmen, ilim ve kültürel alanda büyük ilerlemeler kaydedilmişti. Bu gelişmelerde halifelerin de katkısı büyüktü. Halife III. Abdurrahman en-Nâsır li-Dînillah ilmi sever ve ilim sahiplerine saygı gösterirdi. Aynı şekilde tarihî kaynaklar II. Hakem'in ilme ve bilgiye önem verdiğinden bahseder. Kendisi de bir âlimdi. Kütüphanesinde uzun saatler boyunca kitap okurdu. Hemen hemen bütün ilim dallarından kitaplar onun kütüphanesinde vardı.

Yaklaşık olarak dört yüz bin kitabın olduğu bu kütüphane, sarayda büyük bir alanı kaplıyordu. O, doğuda ilim adına neler olup bittiğinden haberdar olmak ve orada yeni yazılmış eserlerin kendisine ulaşması için doğudaki şehirlere temsilciler gönderirdi. Örneğin, Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî* adlı kitabını yazdığını duyunca bin dinar karşılığında kendisine bir nüsha göndermesini istemiş ve Ebû'l-Ferec de onun talebine karşılık vermiştir (Hittî, 1989: c. IV, s. 841).

Endülüs medreselerinde hadis, fıkıh, Arapça gibi derslerin eğitimi, doğu menşeli kitaplara dayanıyordu. Eğitim için doğudaki ilim merkezlerinden kitaplar getirtilir ve oralara ilim öğrenilmeye gidilirdi. Doğu, medeniyet ve kültür olarak Endülüs'ten ilerleydi. Doğuluların yaptığı ticaret Endülüs halkının dikkatini çekiyor; onlar doğunun, ilmin, dinin, kutsal mekânların merkezi olduğunu görüyorlardı. Zamanla Doğu İslâm dünyasıyla Endülüs arasında büyük bir rekabet ruhu gelişti. Ama bu rekabet, ilim, kültür ve medeniyet alanında Endülüslülerin bağımsızlığına yetmeyecek, aksine taklidin alanını genişletecekti. Ancak *Endülüslü* ve *Mağribli* bilinci zamanla gelişme gösterince, Endülüs artık yaşayış tarzı ve karakteriyle kendine özgü olana derinleşmeye başladı. Farklı milletlerle olan kaynaşma Endülüs'ü; giyim tarzı, kahramanlık ruhu, adetler, konuşma tarzları ve atasözleri gibi özellikler açısından Doğu'dan uzaklaştırmaya başladı (Abbas, 1969: s. 39- 40). Ancak 1009-1031 yılları arasındaki meydana gelen olumsuz olaylar neticesinde kültürel ilerleme - özellikle Kurtuba'da - sekteye uğramış, okullar kapatılmış, ilim meclisleri dağılmış, bazı âlimler öldürülürken, bazıları can güvenliği için hicret etmiştir. Bütün bu olanların aksine Endülüs'ün kültürel ruhu yok olmamıştır. Endülüs âlimleri, hilafet dönemindeki kültürel parlaklığı idrak edip, ilmî ve kültürel yapıyı muhafaza etmişlerdir (Heykel, 1985: s. 350). Emirlikler zamanında siyasî ve askerî güç elde edilmiş olmasa da edebî bir uyanış meydana gelmiştir. Bu dönemde şiir en parlak zamanını yaşamıştır. Tuleytula, Sarakusta, Belensiye, Mursiye,

Meriyye, İsbîliyye gibi küçük devletçiklerin başkentlerinde şiir daima saygınlığını korumuştur (Lévi-Provençal, 1951: s. 14).

Emirlikler zamanında bazı saraylara nispetle şiir ve edebiyat; ‘Abbâdîler, Aftasiler ve Benû Sumâdîh saraylarında daha çok ilgi görmüştür. (el-Ğaysî, 1989: s. 66). ‘Abbâdî hükümdarlarından el-Mu‘temid b. ‘Abbâd (ö. 487/ 1094 [?]) döneminin yöneticilerinin aksine siyasî hayatında zorba yönleriyle tanınan biri olsa da; iyi bir şair ve döneminin şairlerini himaye etmesiyle de tanınmaktaydı (Lévi-Provençal, 1951: s.14). Adı geçen bu sarayların önde gelen şairleri arasında İbn Zeydûn¹, İbn ‘Ammâr², İbn Vehbûn³, İbn ‘Abdûn⁴, Ebû Hafş b. eş-Şuheyd⁵ gibi isimleri sıralayabiliriz.

---

¹ İbn Zeydûn (ö. 463/1071), Endülüs’te Mulûku’t-Tavâif döneminde yaşamış önde gelen şair ve edipler arasındadır. Aynı zamanda vezirlik, elçilik, kâtiplik gibi idari görevler de icra etmiştir. İbn Zeydûn, şiirlerinde doğa tasvirlerine çokça yer vermiş, methiye, mersiye, dinî ve aşk türünden şiirler nazmetmiştir. Aşk türünden şiirlerinin en meşhuru sevgilisi Vellâde için yazdığı kasidesidir. *er-Risâletü'l-Hezliyye* ve *er-Risâletü'l-Ciddiyye*, İbn Zeydûn’un önemli risâleleri arasındadır (Er, 1999: c. XX, s. 465). Ayrıca edebî kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz. Halit AKÇAY “*Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*” basılmamış doktora tezi (Diyarbakır, 2016).

² İbn ‘Ammâr (ö. 479/1086), hem şairlik hem de vezirlik kimliğiyle tanınmaktadır. Bundan dolayı kendisine iki vezirlik sahibi (biri kılıcı biri kalemi temsil eder) unvanı verilmiştir. (İbn Hâllikân, 1970: c. IV, s. 425). İbn ‘Ammâr, methiye, mersiye, itâb, tasvir, i‘tizâr ve isti‘tâf türünden şiirler nazmetmiştir. İsbiliye Valisi el-Mu‘tezid Billâh (ö. 462/1069) için söylediği ve onun Hıristiyan düşmanlarını yerdği şiiri meşhur şiirleri arasındadır (Er, 1991: c. XXXV, s. 87).

³ İbn Vehbûn (ö. 483/1090), Mursiye’de doğdu. Emir el-Mu‘temid b. ‘Abbâd’ın şairleri arasındadır. Medhiye, tardiyat (av şiirleri), mersiye, gazel türünden şiirler yazmıştır. Bazen eski şiir tarzından şiirler de nazmetmiştir (Ferrûh, 1984: c. IV, s. 664).

⁴ İbn ‘Abdûn (ö. 529/1134), döneminin önde gelen şairleri arasındadır. Kâtiplik ve vezirlik gibi siyasî görevler de icra etmiştir.

Endülüs'te 11. yüzyılda şiir ve edebiyatın yanı sıra diğer ilim dallarından da birçok âlim yetişmiştir. Din ilimleri alanında; Ebû 'Amr Osman b. Said b. Osman ed-Dânî (ö. 444/1053), döneminin önde gelen kıraat âlimlerindendir. Aynı şekilde hadis ve tefsir alanlarında da kendini yetiştirmiştir. Doğudaki birçok ilim merkezini ziyaret etmiş, Hac ibadetini yerine getirmiş, Kayravân ve Mısır gibi beldelerde aylarca kalmıştır. O, kendini din ilimleri alanında yetiştirdikten sonra Endülüs'e dönmüştür (el-Mağğarî, 1968: c. II, s. 135). Ebû 'Amr b. Abdilberr el-Kurtubî (978/1071) ve Ebû'l-Velid el-Bâcî⁶ (ö. 474/1081) dönemin diğer din adamlarındandır.

Dil ve nahiv ilimleri de bu dönemde ilerleme kaydetmiş ve bu alanda önemli âlimler yetişmiştir. İbnu't-Tayyânî (ö. 1044), İbn Sîdeh (ö. 1067) dönemin önemli nahiv âlimlerindendir. İbn Serrâc en-Nahvî (ö. 1099) ve İbnu's-Sîd el-Bağalyevsî (ö. 1127) de dönemin dilbilimcilerindendir (el-Ğaysî, 1989: s. 53-55)

Tarih ilmi, zikrettiğimiz diğer ilim dalları gibi önemli gelişmeler kaydetmiştir. İbnu'l-Ğûtiyye (ö. 977) dönemin önemli tarihçilerindendir. Tarih alanında *Tarih İftitâhi'l-Endelus* adlı bir eseri vardır. Şüphesiz ki bu dönemin önemli tarihçileri arasında İbn Hıyyân (ö. 1076) lakabıyla bilinen Ebû Mervân Hıyyân b. Hıalef el-Ğurtubî'yi de sayabiliriz. O, elliye yakın eser telif etmiştir. *el-Muğtebis fi Tarihi Ricâli'l-Endelus* onun eserlerinden biridir (İbn Hıllikân, 1970: c. II, s. 217). Genel Endülüs

---

⁵ İbn Şuheyd (ö. 426/1035), Kurtuba'da doğdu. Şairliğin yanı sıra idari görevler de icra etmiştir. Döneminin ilim adamlarından, şair ve ediplerden faydalanma fırsatı bulan şairin şiirleri kadar kaleme aldığı *Risâletü't-Tevâbi' ve'z-Zevâbi'* adlı risâlesi de meşhurdur (İbn Hıllikân, 1970: c. I, s. 118). Ayrıca şair hakkında geniş bilgi için bkz: Mustafa AYDIN “*Endülüslü Şair ve Yazar İbn Şuheyd*” (Der Yayınları, 2006)

⁶ Yaşadığı dönemde Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerindendir. Doğuda birçok şehir gezerek kendini hadis, fıkıh, cedel, usul ve edebiyat gibi alanlarda yetiştirdikten sonra Endülüs'e dönmüştür. İbn Hızzâm el-Endelusî ile çeşitli dinî meseleler hakkında uzun tartışmalar yapmıştır (İbn Hıllikân, 1970: c. II, s. 408).

tarihi hakkında yazılmış *Hadîkatu'l-irtiyâh fi sıfati hakîkati'r-râh* adlı eserin sahibi Ebû Âmir b. Mesleme ve İbn Hâzm el-Endelusî de tarih alanındaki önemli şahsiyetlerdendir (et-Tahir, 1977: s. 69). Aynı şekilde çalışmamız esnasında kendisinden faydalandığımız *Cezvetu'l-muktebes fi zikr vulâti'l-Endelus* adlı biyografik eserin sahibi el-Ĥumeydî (ö. 488/1095) de dönemin tarihçilerindendir.

Endülüs Yarımadası'nın ekonomisi; ziraat, ticaret ve sanayiye dayanıyordu. Ağırıklı olarak halk ziraatla uğraşıyordu. Çünkü hem topraklar bereketli, iklim elverişliydi, hem de tarım alanlarını sulayan nehirler çoktu. el-Ĥimyerî, İşbiliyye'den bahsederken topraklarının geniş ve yeşil olduğunu, zeytin ağaçlarının sıklığından ötürü güneş ışığının yere düşmediğini, zeytinlerinin güzel olduğunu, uzun süre bozulmadığını, kara ve deniz yoluyla doğu ve Afrika bölgelerine ihracat edildiğini anlatır. (el-Ĥimyerî, 1984: s. 59). Benzer şekilde Belensiye'yi anlatırken şehrin nehre komşu olduğunu, nehrin tarım alanlarını suladığını ve şehirde birçok tarım alanının olduğundan bahseder. (el-Ĥimyerî, 1984: s. 97). Halkın ticareti tarım ürünlerine dayalıydı. Tarım ürünlerinin ticaretini yaparlardı. Sanayi ise genel olarak madeni eşyalar ve savaş aletlerine dayanıyordu.

Din bakımından İbn Hâzm döneminde Endülüs toplumu Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerden müteşekkildi. Müslümanlar; Araplar, Berberîler, Mevâlî, Muvelledûn ve Sakâlibe gibi unsurlardan oluşuyordu (Özdemir, 1995: c. XI, s. 2016). Müslümanların mensup oldukları İslâm mezheplerinden ise Şâfilik, Zâhirilik ve Mâlikîlik yaygındı. Ancak Şâfilik ve Zâhirilik devlet desteği görmemiş, bundan dolayı Mâlikîlik kadar halk tarafından benimsenmemiştir.

Endülüs topraklarında Mâlikîlik, devletin resmi mezhebi haline gelmişti (Özdemir, 1995: c. XI, s. 216). Öyle ki halkın büyük çoğunluğu bu mezhebi kabul etmiş ve bu mezhebe mensup birçok din adamı yetişmişti. Bunlardan biri de İbn Hâzm ile

aralarında çetin münakaşalar cereyan eden Ebû'l-Velid el-Bâcî'dir (el-Himâye, 1983: s. 35). Bu topraklarda Mâlikîlik'ten başka bir mezhep yahut mezhep imamının özgür düşünceleriyle hayatını, ilmini idame etmesinin zor olduğuna; İbn Hâzm'ın hayatındaki Mâlikî fakihleri tarafından maruz kaldığı fitneleri, iftiraları ve eserlerinin yakılmasını örnek vermemiz yeterli olacaktır.

İBN HAZM'IN HAYATI

Asıl adı, Ali b. Ahmed b. Said b. Hâzm b. Galib b. Salih b. Hâlef b. Ma'dân b. Sufyân b. Yezid'dir (İbn Hâllikân, 1970: c. III, s. 325; Yakût el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1650; ez-Zehebî, 1958: c. III, s. 1146; el-Humeydî, 2008: s. 449; ez-Zehebî, 1996: c. XVIII, s. 184). Eserlerinde özellikle de ilmî ve tarihî risâlelerinde Ebû Muhammed künyesini kullanmıştır. Hayatının çoğu Endülüs'te geçtiği ve ününü bu topraklarda kazandığı için İbn Hâzm el-Endelusî olarak da bilinir ve kendinden sonra telif edilmiş birçok biyografik eserde bu isimle zikredilir. Aynı zamanda o, Endülüs'te Zâhirî⁷ Mezhebinin en önemli temsilcisi olduğu için İbn Hâzm ez-Zâhirî lakabıyla da ün kazanmıştır (Ebû Zehra, 1978: s. 20-21).

İbn Hâzm'ın dedesi Sufyân b. Yezid, Yezid b. Ebî Sufyân'ın (ö.18/639) kölesidir. Dedesi Yezid, ataları arasında İslâm'ı ilk kabul eden kişidir ve Fars kökenlidir (İbn Hâllikân, 1970: c. III, s. 325). Lakin İbn Hâzm *el-Fasl* adlı eserinde; Farsların İslâm'ın inanç esaslarıyla örtüşmeyen sapık mezhepler ve inançlar ortaya çıkardığıyla

---

⁷ Zâhirî Mezhebi ilk olarak Irak'ta doğdu. Daha sonra tüm İslâm beldelerine yayıldı. Ebû Süleyman Davud b. Ali b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884) tarafından kurulmuştur. Dinî meseleler hususunda değerlendirmeler yaparken "Nassların" zahirine itibar ettiği için kendisine Davud ez-Zâhirî, bu mezhebe ise "Zâhirî" mezhebi adı verilmiştir. Ancak bu mezhep doğuda sönüp giderken Endülüs'te İbn Hâzm el-Endelusî sayesinde varlığını sürdürerek adından söz ettirmiştir (Goldziher, 1982: s. 94; Ebû Zehra, 1978: s. 256-257).

ilgili düşünceler ortaya atmıştır. Bu düşüncelerinden dolayı bazı âlimler onun Fars asıllı olmadığını ileri sürmektedirler (Apaydın, 1999: s. 39). İbn Hâzım'ın Hıristiyan dinine mensup İspanyol bir aileden geldiğini savunanlar da vardır. Bu ailenin Hıristiyan dinine mensubiyeti, İslâmî fetihlerden sonra uzun bir süre, Hicri 3. yüzyılın ortalarında *Hâzım*'ın İslâm'ı kabul etmesine kadar devam etmiştir. Onun Hıristiyan olduğunu ileri sürenlerin bilgisi tek bir kaynağa dayanmaktadır; o da İbn Hâzım'ın çağdaşı tarihçi Ebu Mervân b. Hayyân'dır (ö.469/1076) ('Uveys, 1977: s. 52). İbn Hâzım'ın kökeniyle ilgili bazı görüşleri bu şekilde olup bu konuyla ilgili hâkim olan görüş, onun Fars bir aileye mensup olmasıdır. Bu görüşü İbn Hallikân, el-Humeydî ve ez-Zehebî gibi tarihçiler de zikretmektedir (İbn Hallikân, 1970: c. III, s. 325; el-Humeydî, 2008: s. 449; ez-Zehebî, 1996: c. XVIII, s. 184).

İbn Hâzım, Kurtuba'nın doğu bölgesinde Rabaz-ı Minyeti'l-Muğîre'de vezir olan babasının sarayında doğdu (İbn Beşkuvâl, 2010: s.32). Babasına tahsis edilen bu saray, el-Mansûr b. Ebî 'Âmir'in Kurtuba yakınlarında kurduğu 'ez-Zâhire' şehrine yakın bir bölgede yer almaktadır ('Uveys, 1977: s. 57).

İbn Hâzım'ın doğumu -diğer birçok âlimin doğum tarihinden farklı olarak ayrıntılı bir şekilde bilinmektedir. O, 384/994 senesinin Ramazan ayının son günü tan yeri ağardıktan, güneş doğmadan önce dünyaya gelmiştir (İbn Hallikân, 1970: c. III, s. 325). Hatta İbn Hâzım, doğum tarihini çağdaşlarından Said b. Ahmed el-Endelusi'ye (462/1068) yazdığı bir mektupta dile getirmiştir. Onun hayatı üzerine çalışan yazarların çoğu onun doğum tarihiyle ilgili bu bilgi hususunda hemfikirdirler. İbn Hâzım'ın doğum tarihinin bu kadar iyi bilinmesi; aile fertlerinin, ailede doğan her kişinin doğum tarihini kayda geçmesinden kaynaklıdır (Ebû Zehra, 1978: s. 21). Onun ailesinden İslâm dinini ilk benimseyen kişi Sufyân b. Yezid, Endülüs topraklarına atalarından ilk ayak basan kişi ise Halef b. Ma'dân'dır (İbn Hallikân, 1970: c. III, s. 325). Halef b. Ma'dân, bazı

kaynaklara göre Musa b. Nuşayr'ın fetih ordusuyla birlikte 712 yılında, bazılarına göre ise Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil ile birlikte 755 yılında Endülüs'e gelmiştir (el-Ĥamd, 1986: s. 17).

İbn Ĥazm, soylu, kültür seviyesi yüksek, farklı görevlerle devlete hizmet etmiş bir aileye mensuptu. el-Feth b. Hakan onun ailesini şu ifadelerle anlatır: *“İbn Ĥazm'in ailesi ilim ve edep sahibi, tanınmış, cömert, asalet sahibi bir aileydi. Bu ailede devlette vezirlik yapanlar da vardı. Bu ailenin fertleri Kurtuba'da büyük bir şöhrete sahiptiler.”* (el-Ĥaysî, 1983: s. 202). Babası Ahmed b. Said, Âmiri yöneticilerinin yanında siyasî vazifeler üstlenmiş biriydi. İlk zamanlar saygın ve kültürlü bir çevrede rahat bir yaşam elde eden babası, daha sonra veziri olduğu el-Muzaffer'in ölümü üzerine çıkan siyasî sürtüşmelerden dolayı sıkıntılı zamanlar yaşamaya başladı. Annesi hakkında çok bilgi yoktur. İbn Ĥazm sadece *Ṭavku'l-Ĥamâme* adlı eserindeki bazı hikâyelerde zikretmektedir. Annesini zikrederken *Seyyidetu'l-Ĥaşr* ifadesini kullanmaktadır. Ama bu, annesi hakkında bilgi edinmemiz için yeterli değildir. Çünkü babasının eşlerinden herhangi biri için de bu tabir kullanılıyordu ('Uveys, 1977: s. 56). İbn Ĥazm'ın kardeşleriyle ilgili kendisinden bir yaş büyük kardeşi Ebû Bekr hakkında bilgi mevcuttur. Ağabeyi veba salgınında ölmüş, daha sonra da babası (402/1010) yılında ölmüştür (İbn Ĥallikân, 1970: c. III, s. 328).

Hem maddi hem de kültür ve siyasî açıdan toplumda tanınmış bir aileye mensup olan İbn Ĥazm, hayatını para ve şöhret kazanmak için harcamaktansa tamamen ilim için harcamıştır. Onun bu kadar ilim tahsil etmesinde yetiştiği müreffeh ortamın da büyük bir etkisi vardır. Hatta içinde büyüdüğü evi şu ifadelerle anlatmaktadır: *“Geçmişte evimizde düzenlenen bir kutlamayı hatırlıyorum. Böylesi kutlamalar ancak elit insanların evlerinde düzenlenirdi. Bu kutlamaya bizim kadınlarımız, merhum ağabeyimin karısı, hizmetçilerimizin kadınları ve bize sığınan hizmetçilerimiz katılırdı ”*

(İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 249). Bu evde ömrünün ilk yıllarını, bulûğ çağına kadar kadın hizmetçiler arasında sürdürmüştür. Bu kadınlardan, ömrünün ilerleyen yıllarında kendisine birer meziyet olacak özellikler kazanmıştır. Onlardan Kur'ân-ı Kerim'i, Arapların divanlarını, hat sanatını, birçok hikâyeyi ve çeşitli ilim dalları hakkındaki bilgileri öğrenmiştir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 166). Gözleme yetisi iyi olan İbn Hâzım, kadınlar arasında yaşadığı bu zaman diliminde onlar hakkında çok şey öğrenmeye nail olmuştur. Öyle ki; kadınların ince ruhlu yapıları, onun şiirlerine ve edebî üslubuna da yansımıştır. *Tavku'l-Hamâme* adlı risâlesinde kadınları psikolojik olarak iyi bir şekilde analiz etmiş olması bunun en iyi örneğidir. Böylesi renkli ve her türlü imkânın var olduğu bir ortamda İbn Hâzım'ın babası hiçbir zaman onun eğitimini göz ardı etmemiştir. Her zaman kendi kontrolü altında tutmuş, saray içinde onu takip etmeleri için gözetmenler tayin etmiş, gayri ahlakî hiçbir şey yapmasına izin vermemiştir. İbn Hâzım bu durumu yazılarında çokça dile getirir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 272). Daha on altı yaşına girmemişken babası, onu ilim meclislerine götürmüş, ona buralarda önde gelen âlimlerden dersler alma, onları dinleme fırsatı vermiştir (Mustafa, 2000: s. 32). Onun tanınmış bir âlim olmasında bu ilim meclislerinde tanıdığı hocaların büyük bir etkisi vardır. O, farklı ilim alanlarında ün yapmış birçok hocadan dersler almıştır. İlk hocası iyi bir muhaddis olan Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed b. el-Cesûr'dur (el-Hümejdî, 2008: s. 158). 1010 yılından önce el-Cesûr'dan dersler almaya başlamış, aynı zamanda hocasının yanındaki birçok âlimden faydalanmıştır. Mantık alanında hocası Muhammed b. el-Hasan el-Mezhicî olarak bilinen İbnu'l-Kettânî'den eğitim almıştır. Bu kişi mantık ilminin yanı sıra felsefe, edebiyat, şiir ve tıp alanlarında da yetkindi. Kendisinin edebiyat alanında kitapları, tıp alanında da risâleleri vardır (el-Hümejdî, 2008: s. 158). İbn Hâzım, hocasının felsefe ve tıp alanındaki eserlerini şu ifadelerle anlatmaktadır: *Onlar (Tıp alanındaki kitapları) son derece kusursuz*

eserlerdir. Felsefe alanındaki eserleri; güncel, kusursuz, mükemmel ve faydalıdır (İbn Hızam, 1987b: c. II, s. 185).

Birçok ilim sahasında tanınan İbn Hızam, fâkih kimliğiyle ünlüdür. Bu sahada ilk derslerini Abdullah b. Yahya b. Dehhûn'dan almıştır. Aynı şekilde hadis ve fıkıh ilmine Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebû Yezid el-Ezdî olarak da bilinen İbnu'l-Farâda'dan devam etmiştir. İbnu'l-Farâda, anlatım gücü iyi, hadis ezberi geniş, diğer ilim dallarına ilgi gösterdiği gibi biyografi ilmiyle de uğraşan, konuşmasında az hata yapan belagat sahibi bir âlimdi (el-Himâye, 1983: s. 48). İbn Hızam'ın önde gelen hocalarından bir diğeri de Mesud b. Süleyman b. Muflit Ebu'l-Hiyâr'dır. İbn Hızam bu zatın fikhî görüşlerinden faydalanmıştır. ('Uveys, 1977: s. 67).

Tarih alanında da çalışmaları olan ve soybilimine meyli olan İbn Hızam, ilk tarih öğrenimini babası Ahmed b. Said'ten Endülüs Emevî Devleti'nin tarihini dinleyerek başlamıştır. Bu alanda Ebû'l-Velîd Abdullah b. Yusuf İbnu'l-Çarâda'dan, İbnu'l-Cesûr'dan, İbnu'd-Dulâ'î el-'Uzrî'den dersler almıştır ('Uveys, 1977: s. 67). O, dostluklar kurduğu insanlardan da ilim hususunda istifade etmiştir. İbn Şuheyd, İbn Hayyân gibi döneminin önde gelen edip ve şairleriyle ilim alış verişi yapmıştır.

İbn Hızam'ın Mâlikî Mezhebine karşı fikhî düşüncelerinden dolayı döneminin Mâlikî ulemalarının hedef noktası haline gelmiştir. Bazı mezhep ehlinin kendisine attığı iftirallardan, ithamlardan ve insanların kendisinden dersler alınmasının yasaklanmasından dolayı yetiştirebilecek öğrenci kalabalığı bulamamıştır. Tabii ki bunda Emevî taraftarlığından dolayı oynadığı aktif siyasî rolün de etkisi vardır. Çünkü siyasî hayatı ona öğrenci yetiştirecek zaman bırakmıyordu. Bu olumsuzluklara rağmen günümüze eserleri ulaşan bazı öğrenciler yetiştirmiştir. Bu öğrencilerinden biri *Cezvetu'l- muktebes fi Târîh 'Ulemâ'i'l-Endelus* adlı eserin yazarı Ebû Muhammed b. Futûh b. Abdullah el-Hımejdî'dir (ö.488/1096). el-Hımejdî, zikrettiğimiz eserinde İbn

Hzm'dan bahsederken onun birçok ilim dalına vakıf olduğunu, kendisinden ilim hususunda çok faydalandığını ifade etmiştir (el-Hımeydî, 2008: s. 449). Bir diğer öğrencisi *Kitâb Tabâkâti'l-'Umem* adlı eserin sahibi Said el-Endelusî'dir (ö. 462/1068). el-Endelusî ondan dersler almış ve ilmî kişiliğinden etkilenmiştir (Hımâye, 1983: s. 50).

Böylesine önemli ilim adamlarından dersler alıp ve kendinden sonraki dönemlere âlimler yetiştiren İbn Hzm, çağdaşlarıyla sürekli sürtüşme halindeydi. Onun hayatını inceleyen biri; çağdaşlarıyla karşılaştığı sıkıntılara, acılara, fikirlerinden dolayı ona attıkları iftiralara, onun şehirlerden sürülmesine neden olan mesnetsiz haberlere, sapkınlıkla itham edilmesinden dolayı eserlerinin yakılmasına, birçoğunun onu dinsiz olarak nitelerken çok azının onun ilminden bahsetmesine şahit olur. İbn Hzm'ın sürekli çağdaşlarıyla muhalefet halinde olmasında hem kendisinden hem de çağdaşlarından kaynaklanan sebepler vardır. Yâkût el-Hamevî, onu çağdaşlarıyla olan ilişkisini şöyle ifade ediyor: *“Herhangi birine karşılık olarak söylediği sözü yumuşatmazdı ve bunu da acele etmeden tedricen yapardı. Hatta muhaliflerinin suratlarına taşla vururcasına, hardal tohumu koklatırcasına yapardı. Gönüller ondan soğur ve hüzne kapılırdı. Kendi döneminin fıkıh âlimlerini hedef almıştır. Böylece bu kişiler ondan nefret etmiş, söylemlerini reddetmiş, onun sapıttığı konusunda hem fikir olmuşlardır. Yöneticileri, onun fitneciliğinden ötürü uyarılmış, halkın ona yaklaşmasını, ondan dersler almasını yasaklamışlardır”* (Yâkût el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1650).

Mezheplerle olan ilişkileri de İbn Hzm'ın çağdaşlarıyla ters düşmesine sebep olmuştur. Endülüs'te yaygın olan Mâlikî mezhebini bıraktıktan sonra ilk olarak Şâfii mezhebine geçmiş; daha sonra bu mezhebi de eleştirerek Zâhirîliği benimsemiştir. Onun mezheplere yönelik yaptığı eleştiriler, insanların ona karşı düşmanlık beslemesine neden olmuştur. Mâlikî mezhebinin âlimlerinden olan, doğuda Irak ve Hicaz bölgelerinde on üç yıl kalıp buralarda ilim tahsil eden Ebû'l-Velîd Süleyman b. Hâlef el-Bâcî'nin, İbn

Hzm'a büyük bir karşıtlığı vardı. O, doğuya yaptığı yolculuğundan döndüğünde İbn Hzm ile büyük tartışmalar yapmış; öyle ki aralarında düşmanlık vuku bulmuştur (İbn Hâlikân, 1970: c. II, s. 408; Hîmâye, 1983: s. 58). İbn Hzm, sadece Müslüman çağdaşlarıyla fikir çatışmaları, düşmanlıklar yaşamamış; Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla da fikrî çatışmalara girmiştir. Daha çok onların inançlarına karşı kendi inancını savunmuş, Tevrat ve İncil'in tahrif edildiğini, bu kitapların Tanrı kelâmı olmadığını, beşer ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Yahudi ulemasına karşı reddiye tarzı risâleler yazmıştır. *Risâle fî'r-Red 'Alâ İbni'n-Nağrîle el-Yahûdî* bu risâlelerden biridir.

İbn Hzm çağdaşlarıyla hep çatışma, sürtüşme içinde değildi. O, güzel ilişkiler kurduğu dostlara da sahipti. Bu dostlarıyla onun arasında fikri çatışmalar, görüş ayrılıkları yoktu. Hediyeleşmeler, karşılıklı şiir yazmalar olurdu. Ahmed b. Ebî Mervân b. Şuheyd onun güzel dostluklar kurduğu birbirlerine güzel sözler, şiirler yazdığı dostlarından (İbn Hâlikân, 1970: c. I, s. 118). Aynı şekilde onu koruyan, fikirlerini önemseyen Emevî halifeleriyle de dostluklar kurmuştur.

İbn Hzm'in sarayda, ilim meclislerinde geçen hayatı, babasının ölümü ve ülkedeki siyasî bunalımlardan sonra son bulmuştur. Babası öldüğünde o daha on sekiz yaşındaydı. Bu ölümden sonra onu sıkıntılı günler beklemekteydi. Kurtuba, Süleyman b. el-Hakem b. Süleyman'ın öncülüğünde Berberî ordusu tarafından kuşatılıp yağma edildi. Bu yağmayla birlikte şehirde veba da başladı ve kardeşi Ebû Bekr 22 yaşındayken bu vebadan öldü. Kardeşinden bir yıl sonra karısı Nu'm vefat etti (el-Hamd, 1986: s. 39; İbn Hzm, 1987b: c. I, s. 259). Kurtuba'nın Berberîler tarafından yağmalanmasından sonra şehri terk etmek zorunda kaldı ve Meriye'ye (Almeria) göç etti (İbn Hzm, 1987b: c. I, s. 252) ve bundan sonra gerek zorunlu gerekse keyfi olarak birçok yolculuk yaptı. Kendisinin birden bire sıkıntılı bir hayat yaşamasında hem

yakınlarını kaybetmesi hem de devlette meydana gelen siyasî çekişmelerin etkisi olmuştur. Ömrünün ikinci yarısında *Mulûku't-Tavâif* (1031-1090) dönemi başlamıştır.

İbn Hâzım, Meriye'de arkadaşı Muhammed b. İshâk ile Emevî Hanedanlığının yeniden dirilmesi, tekrar hâkimiyet sağlaması için çaba sarf etmiştir. Bu yaptıkları Meriye'nin Şii Hammûdîler valisi Hayrân el-Âmirî'ye ulaşınca vali, onu ve arkadaşını tutuklayarak zindana atmıştır. Hapiste birkaç ay kaldıktan sonra İşbiliye'nin batısında bulunan küçük bir yerleşim yeri olan Hısnu'l-Kasr'a (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 261, (5. Dipnot) sürgün edilmek şartıyla serbest kalmıştır. Burada halk tarafından saygı duyulan ve İbnu'l-Muqaffal olarak da tanınan Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Huzeyl en-Necibî'den ilgi görmüştür (el-Hamd, 1986: s. 41). Burada birkaç ay kaldıktan sonra Belensiye'ye (Valencia) gitmiş, Belensiye'den sonra siyasî hayatı başlamıştır. Siyasî yaşamında ailesinin de etkisi vardı. Ailesi ülke yönetimine, halifelere yakın bir aileydi. Babası, Âmiriler'e çeşitli siyasî pozisyonlarda hizmet etmişti. Ancak 1010 yılında Halife II. Hişâm yeniden yönetimi eline alarak hiç zaman kaybetmeden siyaseten ona baskı uygulayanlardan intikam almaya başlamıştır. İbn Hâzım'ın babası da bu siyasî olayların içinde olduğu için ailesi bu intikamlara maruz kalmış, sıkıntılı zamanlar yaşamıştır (Ferrûh, 1980: s. 51). İbn Hâzım, Kurtuba şehrinin Berberî orduları tarafından yağmalanmasından sonra yaşadığı ev de tahrip edildiği için şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Emevî ailesinden Abdurrahman b. Muhammed el-Murtadâ'nın Belensiye'de ortaya çıktığını öğrenince oraya gitmiştir. Bazı tarihçiler, onun Belensiye'de el-Murtadâ'ya vezirlik yaptığını; hatta onunla Gırnata savaşına katılıp esir düştüğü görüşündeler. İbn Hâzım, el-Murtadâ sayesinde Emevî Hanedanlığının yeniden dirileceğini umut ediyordu. Ancak el-Murtadâ'nın öldürülmesi üzerine 1013'te düşmanlarının eline düştü. Bir süre esir kaldıktan sonra 1019'da Kurtuba'ya döndü (Ebû Zehra, 1978: s. 40). Kurtuba'da kendini tekrardan incelemeler, araştırmalar yapmaya, hadisler ezberlemeye, fıkıh hususunda münazaralar yapmaya verdi. Siyaseti bıraktı ama

Emevî Ailesi'ne olan sevgisi ve bu hanedanlığa hizmet etme arzusu hiçbir zaman yok olmadı. Onun Kurtuba'da olduğu sırada halk Hammûdîler'e karşı ayaklanma gösterdi ve yönetimin tekrardan Emevî ailesine verilmesine karar verdi. Bunun içinde 1024 yılında el-Mustazhir lakaplı Abdurrahman b. Hişâm b. Abdulcebbar'ı halife seçtiler (el-Mağkarî, 1968: c. I, s. 435). Bu kişi hilafete geçtiğinde yirmi iki yaşındaydı ve açık fikirli, ince ruhlu; şair, hatip, beliğ bir zattı. İbn Hâzm, el-Mustazhir'e vezirlik yaptı. Lakin onun vezirliği sadece kırk yedi gün sürdü. Çünkü el-Mustazhir, amcasının oğlu el-Mustekfî tarafından öldürüldü. İbn Hâzm, 1027-1031 yılları arasında Emevî Ailesi'nin son halifesi olan Hişâm b. el-Mu'ted-Billâh b. Muhammed'e (ö. 428/1036) vezirlik yapmıştır. Bu görev onun siyaset ve vezirlikteki son görevidir. Bu görevden sonra herhangi bir siyasî icraatta bulunmamıştır. Zaten 1031 yılında Endülüs Emevî Devleti son bulmuştur (Ebû Zehra, 1978: s. 41).

Endülüs'ün çeşitli bölgelerine seyahatler yapan İbn Hâzm, bu seyahatlerinde fikrî hayatına büyük etkiler bırakan tecrübeler edinmiştir. O, sadece siyasî nedenlerle seyahat yapmamıştır. İlim öğrenmek için de yolculuklar yapmıştır. Kayravân'a gitmiş, burada ilim adamlarıyla çeşitli konular hakkında münakaşalar, münazaralar gerçekleştirmiştir. Onun ne zaman ve ne sebeple oraya gittiği hakkında bilgiler mevcut değildir. Ama onun şu ifadelerinden oraya gittiğini anlamaktayız: *“Kayravân'da bulunduğum sırada halktan; konuşkan, kültür sahibi bir adam olan Ebû Abdullah Muhammed b. Kuleyb çeşitli konular hakkında bana sorular sordu”* (İbn Hâzm, 1987b: c. I, s. 158). O, fikirlerinden dolayı bazı seyahatler yapmak zorunda kalmıştır. İlk olarak Berberîlerin Kurtuba'da çıkardığı isyandan kaçarak Şâtibe'ye gider (Himâye, 1983: s. 56). Daha sonra davet üzerine Şâtibe yakınlarındaki Bünt (Alpuente) kalesini ziyaret eder. 1038-39'da bugünün İspanya'sının Akdeniz'deki en büyük adası olan Mayorka (Majorka)'ya hadis ve fıkha meyli olan vali Ahmed b. Reşîk Ebû'l-Abbâs'ın himayesine girmek için iltica eder. Mayorka'da bazı ilim adamlarıyla yaptığı fikrî

tartışmalardan dolayı 1048 yılında buradan ayrılıp İsbîliyye'ye geçiş yapar. Çok geçmeden buradaki fakihler onunla 'Abbâdî Hükümdarı el-Mu'tazîd b. 'Abbâd (ö. 461/1069) arasında fesat çıkarırlar. Bunun üzerine hükümdar tarafından eserleri yakılır ve onu şehirden atarlar. En sonunda atalarının memleketi Leble'ye gider ve ömrünün sonuna kadar burada yaşar (İbn Bessâm, 1997: c. I, s. 171; 'Uveys, 1977: s. 73).

Yaklaşık olarak ömrünün son yirmi yılını geçirdiği bu köyde kendisinden ilim tahsil için gelen, onun keskin dilinden çekinmeyen küçük bir grup öğrenciye fıkıh, hadis gibi dersler vermiştir. O, ilim öğrenme gayretini, kitap telif etmeyi hiçbir zaman bırakmamıştır. İlimin bütün dallarında eserler yazmıştır. Hicri 457 (1064) tarihinde 72 yaşında vefat etmiştir (Yakût el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1652).

İBN HAZM'IN İLMÎ VE KÜLTÜREL YÖNÜ

İbn Hâzm, yaşadığı yüzyılın önde gelen âlimleri arasındadır. Onun yaşadığı bu yüzyılda meydana gelen siyasî karışıklıklar, ilim öğrenme arzusunu yok etmemiştir. Çünkü o, çocukluğundan beri ilim öğrenmeye arzusu olan bir kişiliğe sahipti. Hatta siyasî yaşamının getirdiği; sürgün, hapis gibi durumlar ve bu yerlerde tanıdığı ilim sahibi insanlar, onun ilmi yaşamını daha da ilerletmiştir. Yaptığı seyahatler, tanıdığı hocalar, gördüğü yeni yerler onda farklı düşünceler ve bakış açıları yaratmıştır. Gittiği yerlerdeki mezhep imamlarıyla yaptığı tartışmalar, tanıdığı insanlardan dinlediği hikâyeler, yaşadığı tecrübeler eserlerine birer konu olmuştur.

İbn Hâzm, ilk olarak dinî ilimlerle öğrenimine başlamıştır. Onu, dinî ilimlere yönlendiren ve bu alanda ilim tahsil etmesine teşvik eden bizzat babasıydı. Erken bir yaşta tamamen fıkıh ilmine yöneldiği rivayet edilse de; o, hadis, edebiyat, tarihî hikâyeler, aklî ve felsefî ilimler almıştır. Bunlarla birlikte *cedel* (tartışma) ilmine de ilgi duymuştur. Kendisi her ne kadar zikrettiğimiz ilimlerle uğraşsa da dikkatinin çoğunu

fıkha vermiştir. İlk önce Mâlikî Mezhebine meyletmiştir. Onun bu mezhebe yönelmesinin temel sebebi, yaşadığı dönemde Endülüs'e Mâlikîliğin hâkim olmasıdır. Kendisinin de zikrettiği gibi iktidarın gücüyle doğuda Hanefilik, batıda ise Mâlikîlik yaygındı (Ebû Zehra, 1978: s. 33-34).

Fıkıh ilmindeki ilköğrenim tecrübesine, İmam Mâlik'in *el-Muvaţta*'sıyla başlamıştır. Bu eseri, Abdullah b. Yahya b. Dehhûn'dan okumuştur (ez-Zehebî, 1958: c. III, s. 1151). Farklı bir rivayete göre de İbnu'l-Cesûr'dan *el-Muvaţta*' ve *el-Mudevvene*'yi okuyarak başlamıştır (Apaydın, 1999: s. 41). Ama o, Muhammed b. İdris eş-Şafii'nin Mâlikîlere yönelttiği eleştirilerden haberdar olmuştur. eş-Şafii, Mâlikî mezhebine atfen “ *Ben İmam Mâlik'i seviyorum ama hakikate olan sevgim ona olan sevgimden fazladır*” demektedir (Ebû Zehra, 1978: s. 34). Bizzat İbn Hâzım kendisi de Mâlikî ehli dâhil diğer bütün mezhep mensuplarının kendi imamlarına biat etmelerini *el-Bâhira* adlı risâlesinde eleştirmiştir. Mâlikî mezhebenden sonra Şafii Mezhebine meyletmiştir. Nihayetinde İbn Hâzım bu mezhepten de ayrılarak Zâhirilik düşüncesine ilgi duymuş ve bu mezhebin yeniden filizlenmesi için çabalamış, en önemli temsilcisi olmuştur. O, fıkıh, hadis, siyer, tefsir gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra edebiyat, şiir, tarih, felsefe, mantık ve dil gibi alanlarda kendini yetiştirmiş, Cedel (tartışma) gibi deliller sunularak karşılıklı tartışmalardan ibaret olan ilim alanında da öne çıkmış ve bu alanda reddiye tarzında çeşitli risâleler yazmıştır.

İbn Hâzım, Zâhirî imamı olmasına rağmen başta bu mezhebin kurucusu Davud b. Ali b. Halef el-İsfahânî (ö. 270/884) olmak üzere birçok hususta Zâhirî mezhebine mensup âlimlerin görüşlerine muhalefet olmuştur. Taklit hususunda Zâhirilik de dâhil olmak üzere mezhepleri ve şahısları sert bir şekilde eleştirmiştir. *el-İhkâm*'dan bir bölümü de taklide ayırmıştır. O, taklidin İslâm dininde haram olduğunu, sahabeler, mezhep imamları dâhil hiç kimsenin taklit edilmemesi gerektiğini savunmuş,

Peygamber dışında her hangi birinin sözüne inanılması için burhan olması gerektiğini söylemiştir (Apaydın, 1999: s. 42-43).

Ona göre Allah'ın dini de gönderdiği kitabı da açıktır. Bâtınî değildir. Din doğrudan Kur'ân'dan ve Peygamberin sahih sünnetinden alınır. O, *kıyas*'ı reddetmiş, *re'y*'e kapı bile aralamamıştır. Herhangi bir konu hususunda Kur'ân ayetlerinde ve Peygamberin hadislerinde bir açıklama mevcut değilse, hiç kimsenin bir açıklama yapma yetkisi olmaz. Ayetler ne bildirirse insanlar sadece onu bilir. Açık olan ayetlerin altında bir sır aramanın dinde yeri yoktur. Ona göre şer'î ahkâmın kaynağı dörttür: Kur'ân, Peygamberin sünnet ve hadisleri, icmâ' ve delil (Apaydın, 1999: s. 42). Onun Zâhirîliği, mezhepsel olmaktan ziyade yöntemsel tarzdaydı. O, Zâhirî Mezhebinin metotlarını kelamî meseleler ve inançlar hususunda uygulamaya çalışmış; Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlarla yaptığı tartışmalarda özellikle de metinleri yorumlama hususunda Zâhirîliğin prensiplerini hakem kılmıştır (İbrahim, 1966: s. 181).

İbn Hâzım, tarihçi kimliğiyle de öne çıkmaktadır. O, güvenilir, dikkatli, mülâhaza yetisi güçlü, yeterli derecede delil sunan bir tarihçidir. Bu sıfatlar aynı zamanda onu; güvenilir bir anlatıcı, sağlam bir soruşturmacı, ufku geniş bir tarihçi yapmaktadır. (İbrahim, 1966: s. 206). Sadece tarih alanında yazdığı eserlerle tarihî bilgiler vermemiştir. Birçok eserinde tarihî bilgiler mevcuttur. Örneğin, *Tavku'l-Hamâme* adlı risâlesini okuduğumuzda Kurtuba şehrindeki tarihî olaylara, hayatındaki vakalara şahitlik ederiz. Devlet adamlarından, taht mücadeleleri yapan hükümdarlardan haberdar oluruz. Aynı şekilde *el-Fasl* adlı kitabında bizlere Hıristiyanlık, Yahudilik gibi dinler tarihi hakkında bilgiler sunar.

Tarih alanında öne çıkan önemli eserlerinden biri *Cemheret Ensâbi'l-'Arab* adlı eseridir. Bu eser, nesep kitaplarının arasında kapsamlı, ayrıntılı ve konu açısından zengin kabul edilmektedir. İbn Hâzım bu eserinde; tarihî kişiliklerden, Hz.

Muhammed'in ailesinden, sahabeden, halife ve halife çocuklarından, hükümdarlar ve onların neslinden bahsetmiştir. Aynı şekilde önemli tarihî, edebî ve kabilevî hadiseler, Eyyâmu'l-'Arab'a, önemli atasözlerine, bazı peygamberlere, Arapların neseplerine, Farslara, Berberîlere ve İsrailoğullarına da değinmiştir (İbn Hâzım, 1962: s. 13). İbn Hâzım'ın İslâm tarihi hakkında önemli bilgiler barındıran *Nakdu'l-'Arûs fî Tevârihi'l-Hulefâ'* adlı risâlesi, halifeleri birçok yönleriyle kaleme aldığı bir eserdir. O, bu eserinde kendi dönemine kadarki halifelerin; tahta çıkış tarihlerini, fethettiği toprakları, onların sahip oldukları kültürel meziyetleri, tahta nasıl çıktıklarını ve ne şekilde tahttan çekildikleri vb. konular hakkında tekdüze bir tarzda bilgiler sunmuştur.

İbn Hâzım, kendi elde ettiği yöntemler açısından tarih ilmini şu bölümlere ayırmaktadır: İmparatorluklar tarihi, belli bir dönem tarihi, ülkeler tarihi, fakihler ve âlimler gibi insan tabakaları tarihi, mensûr tarih, soy tarihi, mezhepler, fikirler, dinler tarihi, ilimler ve bilgi tarihi, toplum tarihi, ekonomi tarihi. O, bir dönemi gerçek olan bir dönem ise efsaneler ve destanlarla dolu milletlerin tarihini şöyle ifade eder: “*İslâm milletleri tarihi; en güvenilir tarihe sahiptirler. Çünkü başlangıcı, fetihleri, halifeleri, sultanları ve âlimleri hakkında gerçek bilgiler vardır. İsrailoğulları tarihi; çoğu doğrudur ama bir kısmında kuşkular vardır. Bizans tarihi; İskender'den öncesi meçhuldür. Türk, Hazar ve diğer kuzey milletleri ile siyah ırka mensup milletlerin tarihleri hakkında malumat yoktur. Çin ve Hint milletlerinin tarihi hakkında bilgiler vardır; ama Müslümanlara ve İbn Hâzım'ın dönemine ulaşmamıştır. Kıptiler, Süryaniler, Yemenliler, Moablar, Ammonlar hakkında tarihî bilgiler yok oldu. Yalan ve hurafeden başka bir şey kalmadı. Fars tarihi ise Dârâ b. Dârâ dönemi ve Erdeşir Bâbek döneminden ibarettir*” (İbn Hâzım, 1983: c. IV, S. 79).

İbn Hâzım, dile, dilin lafızlarına, terkiplerine, belagatine, etimolojiye, diller arasında karşılaştırma yapmaya büyük önem verirdi. Onun bağlandığı Zâhirî Mezhebi

metinleri anlama hususunda bātına inmez, lafzı başka bir lafızla kıyaslamaz, lafzın gerçek manasından sıyrılıp mecaz anlamına yönelmezdi. Kısacası ona göre dil, manayı anlamak için bir araçtır (Ferrûh, 1980: s. 64). Edebiyatın temelini oluşturan dile bu kadar önem veren İbn Hâzım, fıkıh alanında meşhur olmasına rağmen Ömer Ferrûh ondan bahsederken ilk önce “Edip, Şair, Nâsir” olarak niteledikten sonra “Fakih, Düşünür, Âlim” olduğunu ifade etmiştir (Ferrûh, 1980: s. 64). Ferrûh’un da zikrettiği gibi o, fıkıh alanında bir âlim, düşünür almaktan ziyade dili iyi kullanan, o dilde manzum ve mensur eserler telif eden bir edebiyatçıdır. O, birbirine zıt olan iki hayat evresinde yaşamıştır. Biri; gençlik yıllarına kadar olan babasının sarayındaki hayattır. O, bu sarayda döneminin ünlü şahsiyetlerinde edebiyat ve diğer ilim alanlarında dersler almıştır. Sarayın getirdiği rahat hayat ona; coşku dolu duygusal hazlar, incelik vb. edebî kişilik ve karakteristik özellikler kazandırmıştır. Küçük yaşta saraydaki cariyeler tarafından kendisine divanlar okutulması ve ezberletilmesi, şiir kültürünün gelişmesine katkıları sağlamıştır. Onun yaşadığı ikinci hayat ise ilk hayatının tam tersidir. Babasının ölümünden ve akabindeki siyasî olaylardan sonra, acının, hüznün olduğu, zaman zaman sürgünler yaşadığı sıkıntılı bir hayattır. Yaşadığı sürgünlerde, mecburi yaptığı seyahatlerde, siyasî yaşamında çeşit çeşit insanlarla tanışmış, ilim erbabıyla ilişkiler kurmuştur. Zıt kutuplu bu iki hayat, onda zengin bir edebî kişiliğin var olmasına sebep olmuştur (Yalar, 2007: s. 4).

İbn Hâzım, küçük yaşlardan itibaren Arap divanları okumuş, şiirler ezberlemiştir. Onun ilk şiirleri genellikle aşk konulu şiirlerdir. Ama olgunluk döneminde yazdığı şiirler daha çok din ve ahlâk konulu şiirlerdir. O, kişiyi doğru söze, amele çağıran, ruhu hikmet ve hayır hususunda tembihleyen şiire daima alkış tutmuştur. Ona göre şiir; Hassân b. Sâbit’in (ö. 60/680 [?]), Kâ’b b. Mâlik’in (ö. 50/670), Abdullah b. Revâha’nın (ö. 8/629), Salih b. Abdulkuddûs’un şiirleri gibi olmalıdır. Şu dört şiir türünden kaçınılması gerektiğini söyler: Gazel, Su’lûk (Yağmacı şairlerin şiirleri), Göç ve Hiciv

(İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 67). İbn Hızam'ın şairlik meziyetlerinden biri de irticalen şiir söylemesidir. el-Hımeydî onun şairliğiyle ilgili şu ifadeleri söyler: “İbn Hızam'ın edebiyatta ve şiirde büyük bir yeri vardır. İrticalen ondan daha hızlı şiir söyleyeni tanımadım. Çok şiiri vardır. Bunların hepsini alfabetik olarak bir araya topladım.” (el-Hımeydî, 2008: s. 450). el-Hımeydî onun şiirlerini bir araya topladığını zikretse de bu şiirler günümüze ulaşmamıştır. Onun günümüze ulaşan şiirlerinin yarısından fazlası *Ṭavku'l-Hamâme* adlı risâlesinde bulunanlardan ibarettir. Bu risâle aynı zamanda onun günümüze ulaşan edebiyat alanında kaleme aldığı en önemli eseridir. O, bu eserinde aşkı bütün yönleriyle anlatmıştır. Bu eser onun hem nesir alanındaki hem de şiir alanındaki ustalığını göstermektedir. Bu eserinde aşkı anlatırken hayali ürünlerden çok yaşadığı tecrübelerden, şahit olduğu gerçek aşk hikâyelerinden beslenmiştir. Aşkın felsefi, psikolojik, sosyolojik yönlerini de bilimsel olarak açıklamaya çalışmıştır.

İbn Hızam'ın edebî değeri yüksek olan bir diğer eseri *Mudâvâtu'n-Nufûs* adlı eseridir. Diğer ilmî risâlelerine nazaran bu risâlesinde sanatlı üslubunu açık bir şekilde aksettirmiştir. Bu risâlesinde *Ṭavku'l-Hamâme*'nin aksine aralara fazlaca şiirler serpiştirilmemiştir. Eserde dikkat çeken en önemli özelliklerden biri; îcâz sanatını yoğun bir şekilde kullanmasıdır. Nasihat içerikli özlü sözlere maddeler şeklinde çokça yer vermiştir. Bu eser, edebiyat alanında yazılmamış olsa da kullandığı dil ve üslubun edebî değeri yüksektir. Edebiyat alanında değerlendirebileceğimiz bir diğer risâle türündeki eseri *Kelâm fî İ'câzi'l-Kur'ân*'dır. Bu risâlesi oldukça kısadır. *el-Fasl* adlı eserinin üçüncü cildinde yer almaktadır. Bu risâlesinde *Kur'ân*'ı belagat açısından ele almıştır (İbn Hızam, 1930: c. III, s. 10-15).

İslâm düşünürlerinin felsefe ve mantık gibi ilimlere olan tavırlarını incelediğimizde, özellikle IX. ve X. yüzyıllarda bu ilimlere karşı olduklarını görürüz. Genel tezleri ise, felsefenin günah oluşu, mantık felsefe içeriğinde olduğu için onun da

günah olmasıdır (İbrahim, 1966: s. 104). Ama İbn Hızam, felsefe konusunda müsbet düşüncelere sahipti. O, felsefeyi faydalı bir ilim dalı olarak görmeye birlikte büyük önem vermektedir. Onun muhakemeye dayanan bir felsefe -ya da en azından genel olarak felsefe- yapmaya yönelmediği görülüyor. O, daha çok felsefenin pratik ve fayda sağlayan yönlerini tanıtmıştır. Ona göre felsefe aslında; anlamıyla, faydasıyla ve felsefeyi öğrenmekle hedeflenen; insan ruhunu ıslah etmekten, ahirette güzel bir hayat elde etmek ve dünya faziletlerinden yararlanmaktan, aile ve toplumu idare etmekten başka bir şey değildir. Felsefeyle dinin amacı ortaktır (Ferrûh, 1980: s. 161).

İbn Hızam'ın felsefe ilminde olduğu gibi Mantık ilminde de olumlu görüşler sunmuştur. Sözün sınırları hakkında Aristoteles'in bir araya topladığı kitaplardan, bu kitapların; doğru, yararlı, Tanrının birliğine işaret ettiklerinden, mantık ilminin diğer ilimleri eleştirme hususunda büyük bir faydasının ve gücünün olduğundan sürekli bahsetmiştir (İbrahim, 1966: s. 106). Onun Mantık alanında *et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık* adlı risâle türünde bir eseri vardır. Said el-Endelusî, İbn Hızam ve bu eseri için şu ifadeleri kullanmıştır: “*İbn Hızam'ın Mantık ilmine ilgisi vardı. Bu alanda et-Takrîb li-Hudûdi'l-Mantık adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitabında bilgiye ulaşmanın yollarının ne olduğunu açıklamış, bu hususta fikhî örnekler ve dinî hükümleri kullanmıştır. Kitabında iyi bir hazırlık yapmamış, bundan dolayı dinî ilimleri genişletme hususunda önemli ve önemsiz şeyler arasında çokça yanılma düşmüştür*” (el-Endelusî, 1912: s.76). İbn Hızam, adını zikrettiğimiz bu kitabında, Aristoteles'in mantık alanındaki kitaplarını sunmaya çalıştığı gibi, Süryani asıllı Furfûriyûs (Porphyrios)'un *İsâgûci*⁸ isimli kitabını özetlemeye çalışmıştır. Aynı şekilde mantığın kısımlarının isimlerinde değişiklik yapmayı amaçlamıştır (Ferrûh, 1980: s. 179).

---

⁸ Furfûriyûs'un bu eseri Aristo'nun ilk mantık kitabı olan *Kategoriler*'in anlaşılması için yazılmıştır. Müslüman müellifler genelde bu eser için hem Grekçe ismini hem de Arapça karşılığı *el-Medhal* ismini kullanmışlardır (Bingöl, 2000: s. 488).

İbn Hâzım, ahlak felsefesi üzerine de görüşler ifade etmiştir. Onun *Mudâvâtu'n-Nufûs* adlı eseri bir bakıma ahlak felsefesi çerçevesinde yazılmış bir eserdir. O, nefsin terbiyesi ve ahlakın güzelleşmesi için Kur'ân'ın emirlerinden, Peygamberin hadis ve sünnetinden, eski dönemlerde yaşamış ve ahlak felsefesi üzerinde tecrübe sahibi olan filozoflardan yararlanmıştı. *el-Fasl* adlı eseri ise felsefî mezhepleri ve kelâmî görüşleri açıklayan bir eser olarak kabul edilir. Bu eser sadece mezhepler tarihinden ibaret değildir, aynı zamanda mezhepleri münakaşa eden, İslâmî düşünce üzerine koyan, aklî ve naklî delillerle onlara cevaplar veren bir eserdir ('Uveys, 1977: s. 108).

İBN HAZM'IN ESERLERİ

İbn Hâzım, Müslüman âlimleri arasında çok sayıda kitap telif edenlerdendir. Onun yazdıkları yaklaşık seksen bin sayfadan ibaret olup kırk cilde tekabül eder. Yazdıkları, sadece sayı bakımından çok olmayıp aynı zamanda konu bakımından da zengindir. O, fıkıh, fıkıh usulü, hadis, felsefe, mantık, tarih ve edebiyat alanlarında eserler telif etmiştir. İbn Hâzım'ın öğrencisi Said el-Endelusî, hocasının eserlerinin sayısı ile ilgili bilgiyi oğlu Ebû Râfi'a'dan aldığını aktarırken buna ilaveten de şöyle söylemiştir: “İslâm Dünyasında İbn Hâzım'dan önce sayı bakımından bu kadar çok eser yazan Ebû Cafer b. Cerîr et-Taberî (ö. 923) dışında kimse yoktur.” (el-Endelusî, 1912: s. 76).

Çağdaşı İbn Hâyyân, onun hakkında şu ifadeleri söyler: “ O, ilme olan gayretini, yazmayı, ancak ilmin bütün alanlarında bir deve yükü kadar eser tamamlayınca bırakmıştır. Onun eserlerinin çoğu; ilim isteyen öğrenciler ve fakihler için köyünün sınırlarını aşmıştı; ta ki İsbiliyye meydanında alenen yırtılıp yakılincaya kadar.” (Yakût el-Hamevî: c. IV, s. 1652)

Çalışmamızın bu kısmında İbn Hızın günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserlerinden bazılarının isimlerini vereceğiz. Çalışmamızın konusuyla ilgili olması açısından bazı risâleleri hakkında kısa bilgiler sunacağız.

Günümüze ulaşan eserlerinden bazıları:

el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm

el-Faşl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihâl

el-Muhallâ bi'l-Âsâr

el-Uşûl ve'l-Furû'

Cemheret Ensâbi'l-'Arab

Cevâmi'u's-Sîre

Haccetu'l-Vedâ'

Merâtibu'l-İcmâ'

Günümüze ulaşmayan ama çeşitli edebiyat ve biyografi eserlerinde zikredilen eserlerinden bazıları:

el-İmlâ' fi Kavâ'idil-Fıkh (ez-Zehebî, 1958: c. III, s. 1146).

Ahlaku'n-Nefs (Yakût el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1657).

Kitâbu'l-'İşâl (Yakût el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1653).

I'câzu'l-Kur'ân (Himâye, 1983: s.86).

el-İcmâ' ve Mesâiluhu 'alâ Ebvâbi'l-Fıkh (İbn Hallikân, 1970: c.III, 326).

Muellef fi'd-Dâd ve'z-Zâd (ez-Zehebî, 1996: s. 197).

Risâle fi't-Tıbbi'n-Nebevî (ez-Zehebî, 1996: s. 197).

Haddu't-Tıbb (ez-Zehebî, 1996: s. 197).

Mağâle fi'l-Muhakeme Beyne't-Temr ve'z-Zebîb (ez-Zehebî, 1996: s. 197).

Risâle fi Ma'nâ'l-Fıkh ve'z-Zuhd ('Uveys, 1977: s. 111).

Risâleleri

İbn Hâzım çeşitli ilim alanlarında risâleler telif etmiştir. Bu risâlelerinin birçok neşri yapılmıştır. Bunlardan sayı olarak en kapsamlısı, yirmi iki risâlenin olduğu *Resâilu İbn Hâzım* adıyla dört cilt halinde yayınlanan İhsan Abbas'ın neşridir. Tezimizin de Üslup ve Dil bölümlerini ilgilendiren bu risâlelerden önemli gördüklerimiz hakkında kısa bilgiler verdik.

İhsan Abbas tarafından neşredilip dört cilt halinde yayınlanan risâleler şöyledir:

1. *Ṭavku'l-Ḥamâme*

Yazarın aşk ve aşkın bütün yönlerini kendi tahlilleriyle ele aldığı bir risâlesidir. Bu eserden önce, aşk ve sevgiyi konu alan ilk çalışmalardan biri Platon'un "Şölen Diyalogu"dur. Bu diyalogda Atina'nın önde gelenleri sırayla güzellik ve sevgiye yönelik düşüncelerini ifade ederek aşkın ve sevginin kaynağını araştırmaktadırlar. Bu diyalog, Sokrates'in kendisiyle adı Diotima olan - ve konuşma esnasında orada bulunmayan - bir kadınla arasında geçen konuşmaları anlatmasıyla gerçek şeklini kazanmıştır. Batı toplumunda aşk üzerine ilk çalışmalar bu şekilde zuhur etmiştir. Doğu toplumunda ise aşk üzerine ilk fikirler, diyaloglar Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö. 190/805) meclisinde zuhur etmiştir. Bu meclise katılanların aşk üzerine düşünceleri Şölen Diyalogu'nda geçen düşüncelere dayanmıyordu; lâkin el-Bermekî'nin meclisindeki diyalogları inceleyen biri, bu mecliste aşk ve sevgi üzerine konuşanlarla, Şölen

Diyaloğu'nda konuşanların diyaloglarında benzerlikler olduğunu görecektir (İbn Hıazm, 1987b: c. I, s. 23-25: Thk. edenin girişı).

Doğu dünyası, İbn Hıazm'dan önce aşk ve sevgi üzerine yukarıda zikrettiğimiz gibi fikirler ve görüşlerden haberdardı. Hatta İbn Hıazm'ın bunları sonradan incelediğı mümkündür. Ama bunlardan en önemlisi ve onun üzerinde büyük etki yaratan Zâhirî imamlarından Ebû Bekr Muhammed b. Davud el-İsbehânî'nin (ö. 297/910) *ez-Zehrâ'* adlı eseridir (İbn Hıazm, 1987b: c. I, s. 27: Thk. edenin girişı). el-İsbehânî'nin kitabını incelediğimizde bölümlerin başlıkları İbn Hıazm'ınkilerden farklı olarak *Men Tâle Surûruhu*, *Kaşurat Şuhûruhu* gibi secî şeklindedir (el-İşbehânî, 1985: s. 108). Ayrıca İbn Hıazm'ın aksine bir konu birçok bölüme dağıtılmıştır. Bu gibi durumlar iki kitap arasında kıyaslama yapmaya engel olabilir; ama bölümlerin içeriklerine baktığımızda İbn Hıazm'ın bu kitaptan etkilendiğini açıkça görürüz. Örneğin her iki yazar da; *gözetleyici*, *kanaat*, *teselli*, *ayrılık*, *muhbir*, *aracı* gibi konulara değinmiştir (İbn Hıazm, 1987b: c. I, s. 46: Thk. edenin girişı). Özetlemek gerekirse İbn Hıazm'ın yöntem, konu, içerik bakımından *ez-Zehra'nın* tesiri altında kaldığı söylenebilir.

İbn Hıazm bu eşsiz yapıtı, bir arkadaşının kendisine gönderdiği risâlesine cevaben yazmıştır. Eserine başlarken arkadaşına cevaben şöyle söylemiştir: “*Allah seni yüceltsin ki, sana sevgiyi niteleyen, onun anlamlarını, sebeplerini, özelliklerini, ondaki her şeyi; eklemeler yapmadan, farklı alanlara girmeden bütün gerçekliğiyle ele alan bir risâle yazmaya sen beni yükümlü kıldın.*” (İbn Hıazm, 1987b: c. I, s. 86). O, arkadaşına da söylediğı gibi bu eserinde aşkı bütün gerçekliğiyle anlatmıştır. Hem kendisinin şahit olduğu aşk konulu hayat hikâyelerinden hem de güvenilir dostlarının ona anlattığı gerçek hikâyelerden esinlenmiştir. Öyle ki bunlar bu eseri hayali anlatılardan, Leyla-Mecnun, Cemil-Buseyne gibi meşhur aşk hikâyelerinden ayırmıştır. Aşkın gerçekte, özellikle de yaşadığı Endülüs toplumunda nasıl olduğunu bütün yönleriyle ifade

etmiştir. Onun, sevgi üzerine böyle eşsiz bir eser telif etmesinde yetiştiği ortamın da etkisi vardır. Sarayda büyüdüğü cariyelerin arasında duygusal tecrübeler kazanmış, cariyelerin gerçek aşk hikâyelerine şahit olmuştur. Daha sonra siyasî olaylardan dolayı evini terk edip gurbet hayatı ve sıkıntılı günler yaşamak zorunda kalmıştır. Hayatında zuhur eden sıkıntılar onun geçmişte yaşadığı güzel anıları, güzel hikâyeleri, duyguları, tecrübeleri bir kitapta toplamasına sebep olmuş ve o mutlu günlere olan özlemini, hasretini bu kitapla belgelendirerek saklı tutmuştur.

Bu eser sadece yazarın sevgi üzerine zikrettiği düşüncelerden ibaret değildir. Eserde anlattığı hikâyeler; Endülüs toplumu, halifeleri, vezirleri, sarayları, evleri, kadınları hakkında okuyucuya bilgiler sunmakta, ayrıca bu hikâyeler yazar hakkında bilgi edinmemizi de sağlamaktadır. Bu eseri değerli kılan bir başka sebep ise yazarın, anlattığı konularla bağlantılı şiirler yazmasıdır (Heykel, 1985: s. 397). Öyle ki bu eseri Türkçeye tercüme eden Mahmut Kanık eserin içeriğiyle ilgili şu ifadeleri söylemektedir: “ *Güvercin Gerdanlığı (Tavku'l-Hamâme) roman, öykü, ya da oyun türü eserlerin çağdaş biçimlerine hiç uymamaktadır. Şiir kitaplarının biçimlerine de hiç benzememektedir. Güvercin Gerdanlığı'nda içerikle biçim öylesine bir içiçelik göstermektedir ki yukarıdaki söylenen edebî türlerin hepsinin biçimsel özelliklerini taşır. Öte yandan temel konu olan aşkın grafiğine göre kimi zaman düzyazılar, kimi zaman kısa öyküler, kimi zaman da uzunlu kısalı şiirler okuyucuyu sanki düzlükten inişe indirir veya yokuş tırmandırır.*” (İbn Hızam, 2016: s. 27: Çev. girişi).

Eser otuz bölümden oluşmaktadır. Yazar bu bölümlere başlamadan önce eserin giriş kısmında; eserin bölümleri, aşkın mahiyeti hakkında bilgiler vermiş daha sonra birinci bölüm olan aşkın alametleriyle esere başlamıştır. Bölümler gelişi güzel sıralanmamıştır. İlk on bölüm; kişide aşka sebep olan etmenlerle ilgilidir. Onuncu bölümden yirmi ikinci bölüme kadar aşkın alametlerinden, iyi-kötü taraflarından

bahseder. Son sekiz bölümden altısı aşka içerden zuhur eden bela ve musibetler hususundadır. Eseri son iki bölüm olan günahın çirkinliği ve iffetin fazileti bölümleriyle sonlandırmıştır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 88-89). Bu eser hem içerik hem de edebî yönden zengin olduğu için birçok dünya diline tercüme edildiği gibi Türkçe'ye de birçok kez tercüme edilmiştir. Bu tercümelere bazıları şunlardır; *Güvercin Gerdanlığı 'Aşkın ve Âşıkların Hâlleri Üzerine'*, Çev: M. Hakkı Suçın, Kapı Yayınları, Haziran-2018 ve *Güvercin Gerdanlığı 'Sevgiye ve Sevenlere Dair'* Çev: Mahmut Kanık, İnsan Yayınları, I. Baskı, 1985.

2. *Mudâvâtu'n-Nufûs*

Yazarın ahlak felsefesi üzerine telif ettiği bir risâledir. Risâledeki secî şeklindeki hikmetli sözlere baktığımızda yazarın ilmî birikiminden ve hayat tecrübelerinden kaynaklı felsefi bir yapıt olduğu apaçıktır. Cümlelerinin derinliğinde yatan manalardan bu eserin olgunluk dönemine ait bir yapıt olduğunu anlarız. Eser, sanki de uzun yıllar boyunca yazarın yaşadığı her tecrübeden çıkardığı dersi, elde ettiği izlenimi bir hatıra defterini not düşer gibi telif ettiğini okuyucuya yansıtır (Ergüven, 2019: s. 250; Kutluer, 2006: c. XXXI, 461-463).

Yazar, bu eserinde hayata olan bakış açısını felsefî ve fikrî olarak okuyucuya sunmuştur. O, toplumsal hayata baktığında tek bir eksen üzerine kurulu olduğunu, bu ekseninde negatif ve pozitif olmak üzere iki tarafının bulunduğunu söylemektedir. Negatif yönü kaygıdır. Pozitif yönü ise arzudur. Arzu, kişiyi herhangi bir şeye yönlendiren iç dürtülerden ve etkenlerden ibarettir. Arzu, toplumsal olguların hepsinde gördüğümüz aşkın, hırsın, maddi hayatın temelini oluşturmaktadır. Örneğin; sevgiyi ele aldığımızda açıkçası onun birçok türünün olduğunu görmekteyiz. Ama bunların hepsinin tek bir öze çıktığını görürüz. O da; sevgiliden elde edilmesi mümkün olan arzudur (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 325: Thk. edenin girişi).

Eser; yazarın, yazılış amacını ifade ettiği kısa mukaddime ve on iki bölümden oluşmaktadır. Bölümlerden bazılarını kısaca şöyle değinebiliriz. Birinci bölüm; kötü ahlakın ıslahı ve ruhların tedavisi üzerinedir. Yazar bu bölümde daha çok kaygı ve kaygılanmama meselesi üzerinde durmuştur. Ona göre kişide mal, şöhret gibi maddi olguları kaybetme kaygısı olduğu için manevî ve ahlakî bozulmaların zuhur ettiğini, ruhların ve ahlakın düzelmesi için bunların bir terazide eşit şekilde kefelere koyulması gerektiğini söylemektedir. Bölümlerden bir diğeri ise ilim üzerinedir. İlimin kişiyi, zıttı olan cahillik kaygısından kurtardığını, hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında kazanç verdiğini söylemektedir. Sevginin çeşitleri bölümünde aşkı merhalelere ayırarak giriş yapmıştır ve bir insanın üzerinde bu merhalelerin etkilerini anlatmıştır. Kardeşlik, arkadaşlık ve nasihat üzerine olan bölümde ise toplum içinde yaşayan fertlerin hem topluma karşı hem de bir birlerine karşı sorumluluk içinde olduklarını aktarmaktadır

Bu eser tamamen mensûr şekilde yazılmıştır. Yazar, *Ṭavku'l-Ḥamâme*'deki gibi çokça şiirler aralara serpiştirmemiştir. Ahlâkî özdeyişlere yer vermiş, diğer bazı eserlerindeki sert üslubunu kullanmamıştır. Tamamen sakin bir dil, edebî sanatlara çokça rastladığımız ve özdeyişlerle dolu zengin bir eserdir. Bu risâleyi Mustafa Çağrıcı "Ahlak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlaki Hastalıkların Tedavisi" şeklinde 2012 yılında Türkçeye çevirmiştir.

3. *et-Taḫrîb li-Ḥaddi'l-Mantıḳ*

Bu eser Aristoteles'in mantık alanında kaleme aldığı eserleri açıklama mahiyetinde yazılmıştır. Yazar, eserinde felsefe ve mantık ilmine karşı ön yargıların giderilmesini amaçlamış, mantık ilminin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca onu böyle bir kitap yazmaya iten sebeplerin arasında; dinle felsefi ilimlerin birbirlerine çelişkili olmadığını, hatta bunlardan mantık ilminin, kişinin dinî görüşlerini sağlam zemine oturtmasında önemli bir yere sahip olduğunu ispatlamak gibi durumları sıralayabiliriz.

İbn H allik n bu eseri  oy le nitelemiştir: “*İbn H azm mantık ilmini açıklama, bu ilme karşı olumsuz düşünceleri, bu ilmi yanlış biçimde aktaranları yalanlarını   r tme yolunu izlemiştir. Ondan önce hiç kimse böyle bir yol izlememiŐtir.*” (İbn H allik n, 1970: c. III, s. 326).

İbn H azm mantık, felsefe, astroloji ve diğer ilk ilimlerin faydalarından bahsederken ilim tahsil edene; astronomi, Şiir, dil, nahiv, yazma ve okumayı öğrendikten sonra, fitnenin ne olduğunu, kanıtın ne olduğunu bilmesi için mantık ilmine baŐlamasını nasihat eder. Ona göre bu ilim gerçekler üzerinde durur, gerçekleri Şüphe bırakmadan yalanlardan ayırır. İlk ilimleri (Mantık ve Felsefe) Şu ifadeleriyle niteler: “*İlk ilimler: Eflatun’un,  ğrencisi Aristoteles’in, İskender’in ve onları takip edenlerin hakkında bahsettikleri felsefe ve mantık ilmidir ki; onlar önemli ve güzel ilim dallarıdır. Çünkü evreni, evrenin içindeki bütün türleri, onun özünü, özelliklerini tamamen anlama  zerinedirler. Bu ilim (Mantık ilmi) delil üzerinde durur ve onun sayesinde bir Şeyin delil olup olmadığı anlaşılır; ayrıca gerçekleri b t llardan ayırt etme hususunda büyük bir faydası vardır.*” (İbn H azm, 1987b: c. III, s. 131; c. IV, s.34).

4. Mer tibul-‘Ulûm

İbn H azm, risâlesine Allah’ın ilim ve zaaatla insanoğlunu diğer bütün mahl kata karşı üstün kıldığını söyleyip ilmin önemine değinerek başlamış ve akabinde kişinin hangi ilimlerle meşgul olması gerektiğini açıklamıştır. O, kişinin yaşadığı dönemde izi silinmiş ilimlerle uđraŐmaması gerektiğini, insanı yaratıcıyı tanımaya, onun gücünü idrak etmeye yönlendiren ilimlerle meşgul olması gerektiğini zikretmiştir. Ayrıca İbn H azm, kişinin geçici dünya hayatında herhangi bir Şeye yönelik ilim  ğrenmektense ahiret hayatında ona fayda sağlayacak ilimlerle uđraŐması gerektiğini anlatmıştır. Onun nezdinde en faziletli ilim, ebediyet hayatında kurtuluŐa götürecek, ahiret yurdunda baŐarıya ulaŐtıracak ilimdir (İbn H azm, 1983: c. IV, s. 64).

Yazar risâlesinin ilerleyen kısımlarında ilimleri şu kısımlara ayırır: “İlimler her yerde, her zamanda, her millette yediye ayrılır. Din ilmi - doğru ya da yanlış olsun her milletin bir inancı vardır- tarih ilmi ve dil ilmi bu ilimler arasındadır ki; milletler bu üç ilim dalında birbirlerinden ayrılırlar. Geriye kalan dört ilim dalına gelince milletlerin hepsi bu ilim dalları hususunda hemfikirdirler. Bunlar; Astronomi, matematik, tıp ve felsefe ilmidir. Felsefe ilmi nesnelere bilmektir ki o da en üst türden tutun insanları ve Tanrı’yı bilmeye kadar gider (İbn Hâzım, 1983: c. IV, s. 78). Bu şekilde ilimleri tasnif ettikten sonra her biri hakkında alt başlıklar şeklinde açıklamalar yapar. Ayrıca ilim talep eden kişiye çok kısa bir şekilde tavsiyelerde bulunur ve disiplinler arasındaki bağlantıdan bahseder. Bu risâle, A. Kamil Cihan tarafından “İlimlerin Mertebeleri” şeklinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

5. *Nağdu'l-‘Arûs fî Tevârihi'l-Hulefâ*

Adından da anlaşıldığı gibi tarih alanında yazdığı bir eserdir. Çağdaşı İbn Hayyân bu eserin adını *Nağdu'l-‘Arûs fî Nevâdiri'l-‘Ağbâr* olarak zikretmektedir (ez-Zehbî, 1996: s. 195). Yazar bu eserde halifeler hakkında tarihî bilgiler vermenin yanı sıra ilginç tarihî olaylara da yer vermiştir.

6. *Ummehâtu'l-Hulefâ’*

Hz. Peygamber’in annesinden başlayarak halifelerin anneleri hakkında yazdığı kısa bir risâledir. Eser sadece halife annelerinin adını vermiştir, onların hayatları hakkında bilgiler vermemiştir.

7. *Cumel Futûhi'l-İslâm ba‘de Rasûlillâh*

Hz. Peygamberden sonra meydana gelen fetihleri ve bu fetihleri yapanların adını zikrettiği tarihî bir risâledir. Yazar risâledeki başlıkları fethedilen şehirlere göre adlandırmıştır.

8. *Esmâu'l- Hulefâ' ve'l-Vulât*

İbn Hâzım, Hz. Ebubekir'den başlayarak 1031 yılına kadarki; dört halife, Emevî ve Abbasî hükümdarlarının isimlerini, halifelik sürelerini, meydana gelen önemli olayları ve annelerinin adını zikrettiği tarihî bir risâledir.

9. *Faḍlu'l-Endelus ve Zikru Ricâlihâ*

Yazar bu kısa risâlesinde; Endülüslü âlimlerin birçok ilim alanında doğudaki âlimlerden üstün olduğunu, Kurtuba'da yazılan hadis, tefsir gibi eserlerin bir benzerinin Bağdat'ta yazılmadığını zikretmiştir (Himâye, 1983: s. 79). Ders aldığı hocalar başta olmak üzere Endülüslü âlimlerden ve eserlerinden kısaca bahsetmiştir.

10. *Ğinâu'l-Mulhîye Mubâhun Huve 'Em Maḥzûr*

Adından da anlaşıldığı gibi müziğin haram olup olmadığı hususunda yazılmış kısa bir risâledir. Yazar müzikle ilgili Peygamberin ve diğer İslâm âlimlerinin hadislerine yer vermiştir. Bu hadisleri; müziği haram kılan hadisler ve onların zayıflığı; müziği helal kılan hadisler ve onların sahihliği olarak aktarmıştır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 430).

11. *Faşl fî Ma 'rifeti'n-Nefs bi-Ğayrihâ*

Yazarın bu kısa risâlesi, diğer risâlelerinden farklı bir anlatım tekniğiyle yazılmıştır. Yazarın risâlesi, ruhuyla yaptığı diyaloglardan ibarettir. Bu risâle, Murat Serdar tarafından “Beş Risâle” bünyesinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

12. *er-Red 'alâ İbni'n-Nağrîle*

Yahudi inancındaki bazı meseleler hususunda, Yahudilerin önde gelen âlimlerinden İbnu'n-Nağrîle'ye yazdığı reddiye türünde bir risâledir. Bu risâle, Harun Işık tarafından “Kur'an Müdafası” şeklinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

13. *Risâletân Ecâbe fihimâ 'an Risâleteyn Su'ile Fihimâ Suâle't-Ta'nîf*

Soru cevap şeklinde fikhî meseleler üzerine kaleme aldığı bir risâledir.

14. *er-Red 'ale'l-Hâtif min Bu'd*

İbn Hâzım'ın kendisine yazılan, ancak yazarlarının belli olmadığı iki risâleden ikinci olanına yazdığı bir cevaptır. Bu durumla alâkalı risâlesinin girişinde şöyle söylemektedir: “ *Bu iki kitap bana karşı yazılmıştır, ama yazarının adı yazılmamıştır. Bu ikinci olanına cevabımızdır.* ” (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 119).

15. *et-Tevkîf*

İlimler hususunda dönemin âlimlerinin yaşadığı ihtilaflar üzerine yazdığı bir risâledir. Bu risâleyi, Murat Serdar “İki Mektup: İmanın Hakikati ve Kurtuluş Yolu” bünyesinde 2018 yılında; Ersan Urcan “Fitne Döneminde Kurtuluş Yolu” şeklinde 2018 yılında Türkçeye çevirmiştir.

16. *et-Telhîş*

Bu risâle, İbn Hâzım'ın arkadaşlarının bazı meseleler hakkında kendisine sordukları sorulara verdiği cevaplardan ibarettir. Sorulara verdiği cevapları ayet ve sahih hadislerle dayandırarak vermiştir.

17. *Haqîkatu'l-Îmân*

İbn Hâzım, bu risâleyi arkadaşı ve dönemin âlimlerinden olan İbn Huvvât⁹a karşı yazmıştır. İbn Hâzım, bu risâlesinde arkadaşıyla arasındaki şahsi meselelerin yanı sıra iman hakikati üzerine tartışmalar yapmıştır. Bu risâle, Murat Serdar tarafından

---

⁹ Asıl adı Abdurrahman b. Ahmed b. Hâlef Ebu Ahmed el-Fakîh olup Tuleytula (Toleda) halkındandır. Hadîs, fıkıh ve Akîde alanlarında deliller sunarak konuşmayı yeğleyen, zeki, hazır cevap, iradeli ve belîğ konuşan bir âlimdir. Aynı zamanda da edebiyat alanında yetkindir (el-Hümejdî, 2008: s. 389).

“İki Mektup: İmanın Hakikati ve Kurtuluş Yolu” bünyesinde 2018 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

18. *Risâle fi'l-İmâmet*

Bu risale, İbn Hâzım’a yöneltilen birçoğu namazın esaslarıyla ilgili sorulara verilen cevaplardan müteşekkildir. Bu risâle, Murat Serdar tarafından “Beş Risâle” bünyesinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

19. *Risâle fî Hukmi men Kâle İnne Ervâhe Ehli's-Şekâ'i Mu'azzebetun 'ilâ Yevmi'd-Dîn*

Yazarın bazı dinî sorulara ayetleri delil göstererek cevaplar verdiği kısa bir risâledir. Bu risâle, Murat Serdar tarafından “Beş Risâle” bünyesinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

20. *Elemu'l-Mevt ve İbtâluhu*

Ölümün insana acı verip vermediği konusunda yazılmış bir risâledir. Yazar, kendi düşüncesi olan ölüm esnasında acının olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Ölüm esnasında duyulan acının ise hastalıklardan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu risâle, Murat Serdar tarafından “Beş Risâle” bünyesinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

21. *er-Redd 'ale'l-Kindî*

el-Kindî'ye karşı yazılmış reddiye türü bir risâledir. Bu risâle, Mevlüt Uyanık, Aygül Akyol, Sema Bolat tarafından “Filozof Kindî'ye Reddiye” şeklinde 2015 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

22. *Tefsîru Elfâz*

Adından da anlaşıldığı gibi dinî terimleri yer yer ayet ve hadisleri işaret göstererek açıkladığı risâledir. Bu risâle, Murat Serdar tarafından “Beş Risâle” bünyesinde 2019 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

İbn Hâzım'ın neşredilip yayınlanan diğer bazı risâleleri:

23. *er-Risâletu'l-Bâhire*

Yazarın, mezhep taassupçuluğu yapanlara ve imamlarını taklide kaçanlara karşı eleştiriler yaptığı bir risâledir. Aynı şekilde bu risâlesinde bazı mezhep ehlinin fıkıh alanındaki yanlışlarını ortaya çıkarmaya çalışmış, *rey*, *vera'* gibi terimler hakkında bilgiler vermiştir. Muhammed Sağır Hasan el-Ma'sumî tarafından 1987 yılında neşredilmiştir.

24. *el-Kırâ'âtu'l-Meşhûra fi'l-Emşâr*

Kısa bir risâledir. Mekke, Medine, Basra, Kufe ve Şam şehirlerinin kıraat imamlarından kısaca bahsetmiştir (İbn Hâzım, 1956: s. 269).

25. *Esmâ'u's-Şahâbeti'r-Ruvât*

Adından da anlaşıldığı gibi, hadis rivayet eden sahabelerin isimlerini; rivayet ettikleri hadislerin miktarına göre en çoktan en aza doğru muntazam bir şekilde telif ettiği bir risâledir (İbn Hâzım, 1956: s. 275).

26. *Aşhâbu'l-Futyâ mine's-Şahâbe*

Peygambere yakın olan isimlerden başlayarak fetva veren sahabelerin sadece isimlerini nakletmiştir. Benzer biçimde sahibelerden sonra fetva veren kişilerden; onları verdikleri fetva sayısına göre sıralayarak bahsetmiştir (İbn Hâzım, 1956: s. 319).

27. *en-Nâsih ve'l-Mensûh*

Bir âyetin bir başka âyetin hükmünü kaldırıp kaldırmayacağı konusuna dair olan bu eser, Abdulgaffar Suleyman Bundarî tarafından 1986 yılında neşredilmiştir (Apaydın, 1999: s. 51).

I. BÖLÜM

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Roman, hikâye, deneme, makale gibi düzyazı türlerinin okuyucu tarafından beğenilmesinde bu türlerin içerikleri kadar kullanılan üslubun da büyük bir etkisi vardır. Bu türlerde kullanılan üslup ne kadar dikkat çekici, sade, güzel ibarelerle dolu, ahenkli ve sıkıcılıktan uzak olursa okuyucular tarafından o kadar beğenilir. Bir edip olarak İbn Hazm da hem yaşadığı dönemde hem de kendinden sonraki dönemlerde eserlerindeki üslubuyla dikkatleri üstüne çekmiştir. Onun eserlerini okuyan biri; üslûbunun ne derece mükemmel, ibarelerinin parlak, kelimelerin bir biriyle uyum içerisinde olduğunu, okuyucuya edebî bir tat vererek fikirlerini aktardığını gözlemleyecektir. Öyle ki; edebiyat tarihçileri, İbn Hazm'ın mensûr yazılarındaki edebî üslubunun; ses, iç mûsikî, sadelik, akıcılık, kolaylık, ahenk ve etkileyicilik bakımından şiirleriyle eşit düzeyde olduğu üzerine hem fikirdirler. Onun nesriyle el-Cahiz'in nesri arasında benzerlikler vardır. Ancak el-Cahiz, konudan konuya ani geçişleri ve fikirlerinin mantıkî bir düzen içinde okuyucuya sunmaması bakımından İbn Hazm'dan ayrılır. Ama ruhu hoşnut etme ve güzel nükteli olma bakımından İbn Hazm'dan üstündür ('Uveys, 1977: s. 102). Her iki nesir ustası da fikirlerinin okuyucu tarafından net bir şekilde anlaşılması için sözü olabildiğince uzatmışlardır. Ama İbn Hazm, okuyucunun dikkatini çekmek ve ona nasihat verircesine bazı yazılarında icâzlı sözlere çokça yer vermiştir.

İbn Hazm'ın üslubu yukarıda zikrettiğimiz gibi her ne kadar mükemmel ve etkileyici olsa da onun üslubunda; keskin, makul seviyeyi aşan, muhatap olduğu kişiye karşı sert ifadeler de mevcuttur. Bu ifadeler sadece tartışmacı anlatımın hâkim olduğu ilmî risâleleriyle sınırlıdır. Çalışmanın bu bölümü; yazarın risâlelerinde sergilediği üslubunu, üslubunda izlediği anlatım tarzlarını, üslup unsurlarını, üslubunu etkileyen

faktörleri ve mensûr yazılarındaki edebî sanatları risâlelerinden örnekler eşliğinde ele almıştır.

1. 1. Risâlelerde İbn Hâzım'ın Üslubunu Etkileyen Faktörler

İbn Hâzım'ın risâlelerini okuduğumuzda karşımıza iki tür üslup çıkmaktadır. Birincisi; herhangi bir konu hakkında fikirlerini anlattığı ilmî üslubu, ikincisi; okuyucuya edebî bir zevk vermeyi amaçladığı edebî üslubudur. O, edebî üslubunda; istiâre, teşbih, itnâb, secî, îcâz gibi belagat sanatlarını büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Kelimeler büyük bir itinayla seçilmiş olup ibareler birbiriyle düzen ve ahenk içindedir. Sözü uzatırken arka arkaya kullandığı eşanlamlı ve zıt anlamlı isimler ve fiiller okuyucuyu sıkmamış, kulağa birer nağme gibi gelmiştir. Yazarın böylesine güzel bir üsluba sahip olmasını etkileyen temel faktör, mensup olduğu kültürel çevre ve yetiştiği saray ortamıdır (Yalar, 2007: s. 3). O, sarayda cariyeler arasında yetişmiştir. Eserlerinde çokça dile getirdiği gibi bu cariyeler onda; ince, narin, duygusal bir karakterin gelişmesine sebep olmuş ve bu karakter onun üslubuna yansımıştır.

İbn Hâzım'ın edebî üslubuna daha çok *Ṭavku'l-Hamâme* ve *Mudâvâtu'n-Nufûs* adlı risâlelerinde rastlamaktayız. O, kendisine ilân-ı aşk eden bir kızın karşısında şaşkına dönen bir delikanlıyı şu edebî ifadelerle tasvir etmiştir:

فَبُهِتَ وَسُقِطَ فِي يَدِهِ وَفُتَّ فِي عَضُدِهِ وَوُجِدَ فِي كَبِدِهِ وَعَلْتَهُ وَجْمَةٌ، فَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ غَابَتْ عَنْ عَيْنِهِ وَوَقَعَ فِي شَرَكِ الرَّدَى، وَاشْتَعَلَتْ فِي قَلْبِهِ النَّارُ، وَتَصَعَّبَتْ أَنْفَاسُهُ، وَتَرَادَفَتْ أَوْجَالُهُ، وَكَثُرَ قَلْقَلُهُ، وَطَالَ أَرْقُهُ، وَمَا غَمَّضَ تِلْكَ اللَّيْلَةَ عَيْنًا، وَكَانَ هَذَا بَدَأَ الْحُبِّ بَيْنَهُمَا دَهْرًا، إِلَى أَنْ جَدَّتْ حَبْلَيْهِمَا يَدُ النَّوَى.

Genç adam birden afalladı, eli ayağı boşaldı, derinden sarsıldı ve hüznü kapıldı. Daha kız yanından uzaklaşmadan ölümcül bir tuzağa düştü. Kalbinde bir ateş yandı.

Nefes alamaz oldu, panikleyip korkuya kapıldı. Endişesi çoğaldı, uykuları kaçtı hatta o gece sabaha kadar uyuyamadı. Buydu kızla aralarındaki aşkın ilk başlangıcı. Ama ayrılığın elleri, aralarındaki sevgi bağıni kopardı (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 183).

Yukarıdaki satırlarda delikanlıyı anlattığı tasvir; deyimlerle, secî ve diğer edebî sanatlarla süslenmiştir. Hatta yazar, dile hâkimiyetinin gücünü Kur'ân'da geçen ifadeleri¹⁰ kullanarak da göstermiştir. Cümleler kısa, ifadeler oldukça açıktır. Okuyan kişiye düz yazıyla birlikte şiir tadı da vermektedir. Ancak İbn Hızam, ilmî risâlelerinde tamamen bilgi vermeyi, gerçekleri gün yüzüne çıkarmayı vb. durumları amaçladığı için bu durumlar onda; bedî' sanatlarından tamamen uzak ve edebî üslubundan farklı ilmî bir üslubun var olmasına neden olmuştur. O, ilmî risâlelerinde yazılarının iyi anlaşılmasına, cahil-âlim, özel-genel herkes tarafından idrak edilmesine büyük önem vermiştir.

İbn Hızam'ın üslubunu Zâhiri Mezhebine mensup olması da etkilemiştir. Bu Mezhep, üslubunu hem olumlu hem de olumsuz yönden etkilemiştir. Olumlu etkisi şöyledir: İlmî eserlerindeki konuları, fikirleri sunuş tarzı; son derece açık, anlaşılır mantıkî bir tarzıdır. Bir Bâtını gibi yorumlamamış, Hanefî gibi dolaylı ifade etmemiş, sözü gizleyip müphem ibarelerin arkasından mırıldanmamıştır. Aksine, manadan çok uzaklaşan lafızlara yer vermeden açık, anlaşılır bir dil kullanmıştır (Himâye, 1983: s. 136). Onun ilimlerin sınıflandırılmasından bahsettiği ve ilmî üslubunu konuştuğu bazı fikirlerini içeren bir paragraf şöyledir:

فَالْعُلُومُ تَنْقَسِمُ أَقْسَامًا سَبْعَةً عِنْدَ كُلِّ أُمَّةٍ وَفِي كُلِّ زَمَانٍ وَفِي كُلِّ مَكَانٍ وَهِيَ: عِلْمٌ شَرِيعَةٌ كُلِّ أُمَّةٍ، فَلَا بُدَّ

لِكُلِّ أُمَّةٍ مِنْ مُعْتَقَدٍ مَا، إِمَّا إِبْطَالٌ، إِمَّا إِثْبَاتٌ إِمَّا إِبْطَالٌ، عِلْمٌ أَحْبَابِهَا وَعِلْمٌ لَعْنِهَا، فَلَا مُمَّ تَتَمَيَّزُ فِي هَذِهِ الْعُلُومِ الثَّلَاثَةِ،

¹⁰ عِلْمٌ شَرِيعَةٌ فِي يَدِهِ ifadesi için bkz: A'raf Suresi, 149.

وَالْعُلُومُ الْأَرْبَعَةُ الْبَاقِيَةُ تَتَفَقُّ فِيهَا الْأُمَّمُ كُلُّهَا، وَهِيَ: عِلْمُ التَّجْوِمِ وَعِلْمُ الْعَدَدِ وَالطَّبِّ، وَهُوَ مُعَانَاةُ الْأَجْسَامِ، وَعِلْمُ

الْفَلْسَفَةِ هِيَ مَعْرِفَةُ الْأَشْيَاءِ عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ مِنْ حُدُودِهَا مِنْ أَعْلَى الْأَجْنَاسِ إِلَى الْأَشْخَاصِ وَمَعْرِفَةُ إِلَهِيَّةً.

İlimler her yerde, her zamanda, her millette yediye ayrılır. Din ilmi - doğru ya da yanlış olsun her milletin bir inancı vardır- tarih ilmi ve dil ilmi bu ilmler arasındadır ki; milletler bu üç ilim dalında birbirlerinden ayrılırlar. Geriye kalan dört ilim dalına gelince milletlerin hepsi bu ilim dalları hususunda hemfikirdirler. Bunlar; Astronomi, matematik, tıp ve felsefe ilmidir. Felsefe ilmi nesnelere bilmektir ki o da en üst türden tutun insanları ve Tanrı'yı bilmeye kadar gider. (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 78).

İbn Hızam'ın mensup olduğu mezhebin üslubu üzerindeki olumsuz yönden etkisi şöyledir: Onun dinî meseleler hususundaki fikirleri, yaşadığı dönemin din adamlarından - özellikle Mâlikî imamlarından - farklıydı ve bundan dolayı dinsiz olarak suçlanıyordu. Bu durum onu yaşadığı dönemin din adamlarından uzaklaştırdı, onlar da ona düşmanlık ettiler; onun ilmî yeteneklerini görmemezlikten geldiler; hatta sınırları aşmış onun eserlerini İsbiliyye'de insanların gözü önünde yakdılar. Bu da ondaki yumuşak mizacın gitmesine neden olup onu sabırsız, tahammülsüz biri yaptı (Ebû Zehra, 1978: s. 199; Hîmâye, 1983: s. 142). Bütün bunlar neticesinde muhalif kitaplarında dilinin keskin olması, başkalarının görüşlerine karşı kullandığı ibarelerinin sert, şiddetli ve bazen de çirkin olması kaçınılmaz oldu. Dilinin sert olduğunu kendisi de zikretmiştir. O, fıkıh ilmiyle uğraşan diğer imamlar gibi dilindeki çirkin ve keskin ibarelerden sakınmamıştır (Ebû Zehra, 1978: s. 197). Örneğin, onun şu ifadelerinde dilinin sert olduğunu görmekteyiz:

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: لَوْ كَانَ مَعَ هَذَا الْجَاهِلِ الْأَنْوَكِ أَقْلٌ مَعْرِفَةً بِطَبَائِعِ الْإِنْسَانِ أَوْ فَهْمَ مَخَارِجِ اللَّغَةِ

الْعَرَبِيَّةِ لَمْ يَأْتِ بِهَذَا الْبُرْسَامِ.

Ebû Muhammed de şöyle cevap verdi: Bu cahil ve ahmak kişide Arapçanın sesbilgisine ve insanoğlunun fitrat ve karakterine dair azıcık bilgi olsaydı, bu hezeyanlara tutulmazdı (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 55).

Üslûbunun sert olmasının diğeri bir nedeni de geçirdiği sağlık sorunudur. Bu durumu kendisi aynen şöyle anlatır: “Şiddetli bir hastalık geçirdim, bu da bende dalak büyümesine neden oldu. Bu hastalık beni; sıkılgan, tahammülsüz, sabırsız, hoşgörüsüz biri haline getirdi. Yani karakterim değişti. Büründüğüm karaktere hayretle bakıyorum. İfade edeyim ki dalak insanoğluna ferahlık veren bir organdır. Ama hastalanırsa tam tersi olur” (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 391).

Onun yaşadığı dönemde Endülüs’te Hıristiyan ve Yahudiler de vardı. Bu inançlara mensup bazı din adamları İslâm dinine edepsiz ve saygısızca saldırmışlardır. Bunların bu saygısız ve fütursuz hakaretleri, İbn Hâzım tarafından karşılıksız kalmamış ve birçok risâlesinde bu din adamlarına yönelik sert ve kaba üslup takınmıştır.

Yazarın hayatının bütün dönemlerine genel olarak baktığımızda üslubunun sert olması oldukça doğaldır. Hayatı; zenginlik-fakirlik, tanınmış kişi-sıradan insan, hürmahpus vb. iki zıt hayat tarzı etrafında cereyan etmiştir. Bu iki hayat tarzında öylesine zıt duyguların tesiri altında kalmıştır ki yaşadığı bu duygular onun üslubuna yansımıştır.

1. 2. Risâlelerde Lafız Özellikleri

Endülüslü edipler, risâlelerindeki konularını ve amaçlarını ifade ederken doğal yapılarına, siyasî, fikrî, duygusal, ruhsal ihtiyaçlarına ve hayatlarına uygun olan doğulu

yazarların kullandığı terkip ve lafızları kullanmışlar; Doğuluların kullandığı garip ve hoş olmayan lafızları kullanmaktan kaçınmışlardır. Çünkü bunlar, Endülüs toplumuna ve edebî zevkine uygun değildi (el-Ğaysî, 1989: s. 339).

Genel itibariyle İbn Ğazm da risâlelerinde garip ve hoş olmayan kelimeleri kullanmaktan olabildiğince kaçınmıştır. Açık, anlaşılması kolay, okuyucuyu zorlamayan lafızları itinayla seçmiştir. Doğulu şair ve ediplerin kullandığı bazı terkipleri kullanmıştır. Lafızlarının açık ve anlaşılır olması; hatta daha anlaşılır olması için sözü uzatmıştır. *Kavuşma* duygusunu anlatırken sözü uzattığı ve aynı zamanda akıcılığı göz ardı etmeyerek okuyucuya bu duyguyu aşılacağı ifadeleri şöyledir:

وَلَا إِشْرَاقُ الْأَزَاهِيرِ بَعْدَ إِفْلَاحِ السَّحَابِ السَّارِيَاتِ فِي الزَّمَانِ السَّجَسَجِ، وَلَا خَرِيرُ الْمِيَاهِ الْمُتَخَلَّلَةِ لِأَفَانِينَ
التَّوَارِ، وَلَا تَأْتِقُ الْقُصُورِ الْبَيْضِ قَدْ أَحْدَقَتْ بِهَا الرِّيَاضُ الْخَضْرَى، بِأَحْسَنَ مِنْ وَصْلِ حَبِيبٍ قَدْ رُضِيَتْ أَخْلَافُهُ،
وَمُحَدَّتْ غَرَائِزُهُ، وَتَقَابَلَتْ فِي الْحُسْنِ أَوْصَافُهُ، وَأَنَّهُ لَمُعْجَزُ أَلْسِنَةِ الْبُلْغَاءِ، وَمُقَصِّرٌ فِيهِ بَيَانُ الْفَصَحَاءِ، وَعِنْدَهُ تَطْيِشُ
الْأَلْبَابِ، وَتَعَزُّبُ الْأَفْهَامِ.

Ne ılıman bir mevsimde gece dolaşan bulutların dağılıp gitmesinden sonra çiçeklerin parıltısı, ne çeşitli çiçekler arasından akıp giden su şırıltısı, ne etrafı yeşil bahçelerle kuşatılmış beyaz sarayların güzelliği, ahlaki güzel olan, huyu-suyu övülen, tüm güzellikleri kendisinde barındıran bir sevgiliyle kavuşmaktan daha üstün olamaz. Bu durumu ifade etmede en iyi hatipler, en iyi fasihler aciz kalır, akıllar hayrete düşer, zihinler karışır. (İbn Ğazm, 1987b, c. I, s. 181).

İbn Ğazm, anlatmak istediği kavuşma duygusunu kullandığı lafızlarla okuyucuya hissettirme konusunda oldukça başarılıdır. Kavuşma duygusunun insanoğlunun yaşadığı bütün duygulardan üstün olduğunu basit ama derin anlamlar

ifade eden bu lafızlarla anlatırken okuyucunun anlayamayacağı garip kelimeler kullanmaktan kaçınmış, lafızlarla duygunun birbirini tamamladığı şekilde yapmıştır.

İbn Hāzım, cümlelerini canlı tutmak için zıt ve eş anlamlı lafızlar kullanarak okuyucunun dikkatin çekmeyi başarmıştır. Özellikle de bir konuya giriş yaparken bu tür kelimeler kullanmış, hem okuyucunun zihnine hem de kulağına hitap etmeyi amaçlamıştır. Sevgililer arasındaki *Göz İşaretleri* konusuna başlangıç yaparken söze şöyle başlamıştır:

تَمُّ يَتَلَوُ التَّعْرِيبُ بِالْقَوْلِ إِذَا وَقَعَ الْقَبُولُ وَالْمُؤَافَقَةُ: الْإِشَارَةُ بِلِحْظِ الْعَيْنِ، وَإِنَّهُ لَيَقُومُ فِي هَذَا الْمَعْنَى الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ،
وَيَبْلُغُ الْمَبْلَغَ الْعَجِيبَ، وَيُقَطَعُ بِهِ يَتَوَصَّلُ، وَيُوعَدُ وَيُهَدَّدُ، وَيُقَبَضُ وَيُبَسَطُ، وَيُؤْمَرُ وَيُنْهَى، يُضْحَكُ وَيُحْزَنُ، وَيُسْأَلُ
وَيُجَابُ، وَيَمْنَعُ وَيُعْطَى.

(Sevgililer arasında) Şayet kabul ve onay görülürse sözle imayı gözle işaret izler. *Bu anlamda gözle işaretin övgüye değer bir yeri olduğu gibi şaşırtıcı sonuçları da vardır. Öyle ki; bir göz işaretiyle ayrılık da olur kavuşma da olur. Söz de verilir tehdit de savrulur. Engel anlamına geldiği gibi özgürlük de ifade eder. Emirler de verilir yasaklar da koyulur. Sevgililer, onunla eğlenip hüzne kapılabilirler, sual edip cevaplar verebilirler, birbirlerini onaylayıp karşılıklı yasaklar da koyabilirler* (İbn Hāzım, 1987b, c. I, s. 136).

Yazarın kullandığı eş anlamlı kelimeler bir bakıma kelime dağarcığının zengin olduğunu aksettirmektedir. Ahirette hakikatlerin mertebelerinden bahsettiği şu ifadeler buna örnektir:

تَمُّ مَرْتَبَةٌ تَاسِعَةٌ وَهِيَ مَرْتَبَةٌ نَشَبَةٌ وَمَحْنَةٌ وَبَلِيَّةٌ وَوَرَطَةٌ وَمُصِيبَةٌ وَدَاهِيَةٌ، نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْهَا، وَإِنْ كَانَتْ الْعَاقِبَةُ إِلَى
عَفْوٍ وَإِقَالَةٍ وَخَيْرٍ، وَهِيَ حَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ وَرَجَحَتْ كِبَائِرُهُ عَلَى حَسَنَاتِهِ.

Dokuzuncu merteye ise dert, musibet, felaket, bela, sıkıntı mertebesidir. Ondan Allah'a sığınırım. Bağışlanma, af ve iyilikle sonuçlanır. O, büyük günahlarının iyiliklerine ağır geldiği ve terazisinin hafıflediği Müslüman kişinin durumudur. (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 157).

İbn Hızam'ın risâlelerinde üslubuna özgü bir takım ifadeler, kullanılması nadir olan isim-fiil kalıpları, isimlerin nadir olan çoğul kalıpları gibi üslubunu yansıtan özelliklere rastlamamız mümkündür. Örneğin, bazı ifade kalıplarında kendinden önceki edipleri taklit etmekten kurtulup genel kullanımından farklı bir şekilde kullanmıştır. Mesela *Sır Saklama* ibaresi için el-Cahiz *Kitmânu's-Sırr ve Hıfzu'l-Lisân* adlı risâlesinde *كَيْفَ السِّرِّ* ifadesini kullanırken İbn Hızam *طَيْبُ السِّرِّ* ifadesini kullanmıştır.

İbn Hızam'ın kullandığı lafızlarda incelik, zarafet, kolaylık açıkça görülmektedir. Özellikle de edebî yazılarında bunu daha iyi görmekteyiz. Ancak onun ilmî risâlelerindeki lafızlarında incelik ve zarafet olduğunu söylememiz pek yerinde olmaz. Çünkü bu risâlelerinde manayı ön planda tuttuğu için lafızların itinayla seçilmediği görülmektedir. Örneğin, soru-cevap şeklinde yazılmış olan *el-Bâhira* adlı risâlesindeki şu cümlelerinde lafızlar arasında ses uyumuna önem vermediği, akıcılığı göz ardı ettiği, gayet basit ve tamamen içerik odaklı olan ifadeler şöyledir:

فَكَانَ الْأَوَّلَى عَلَى مَنْ سَأَلَ هَذَا السُّؤَالَ أَنْ يَبْحَثَ عَنْ مَعْنَى هَذِهِ الْأَلْفَاظِ، وَعَنْ الصِّفَاتِ الَّتِي إِذَا وُجِدَتْ فِي إِنْسَانٍ أَمَّ مِنْهَا فِي غَيْرِهِ فُضِيَ بِأَنَّهُ أَعْلَمُ مِنْهُ وَأَفْقَهُ مِنْهُ وَأَجَلَ مِنْهُ وَأَفْضَلَ مِنْهُ، وَلَوْ فَعَلُوا هَذَا أَوْ عَرَفُوا مَعَانِي الْأَلْفَاظِ لَكَفَوْا أَنْفُسَهُمْ مُؤُونَةً هَذَا السُّؤَالَ، لَعَرَفُوا مِنَ الْمُسْتَوْجِبِ لِلْبُسُوقِ فِي التَّسْمِيَةِ بِهَذِهِ الْأَسْمَاءِ.

Bu soruyu soran kişilerin, bu sözlerin (falan, filancadan daha fakih, daha faziletli, daha âlim) neler ifade ettiği hakkında araştırmalar yapması daha uygundur. Aynı şekilde diğer insanlara nazaran bir insanda fazlaca bulunan ve onun daha âlim,

daha fakih, daha yüce, daha faziletli olduğuna işaret eden sıfatları araştırması da uygun olacaktır. Zaten bunu yapsalardı ya da ifadelerin anlamlarını bilselerdi, kendilerini bu sorunun sıkıntısından kurtarırlar ve kimlerin bu isimlerle anılmaya daha lâyık olduğunu bilirlerdi (İbn Hâzım, 1987a: s. 14).

İbn Hâzım, bazı ifadelerinde kullandığı lafızlarla duygu ve fikirleri daha net, etkileyici ve uyumlu bir şekilde sunmuştur. Örneğin, birçok yazar *sevmek, hoşlanmak* anlamları için أَحَبَّهَا ifadesini kullanırken o, كَلَّفَ بِهَا demeyi tercih etmiştir. كَلَّفَ بِهَا *sevmekten, hoşlanmaktan* öte körkütük, sırlıslıkam âşık olmayı ifade etmektedir. Bir delikanlıyla genç kızın birbirlerine olan aşkı şöyle anlatmıştır:

وَأِنِّي لِأَعْلَمُ فَتَى وَجَارِيَةً: كَانَ يَكْلِفُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِصَاحِبِهِ ...

Birbirlerine körkütük âşık olan bir genç kız ve delikanlı tanıyorum...(İbn Hâzım, 1987b, c. I, s. 186).

İbn Hâzım bazı fiillerin bütün sigalarını başarılı bir şekilde kullanarak Arap Dili'ne ve bu dildeki lafızlara hâkimiyetini de göstermektedir. Örneğin, şu cümlelerde bir şeyi *korumak, muhafaza etmek* manasına gelen صَانَ fiilinin hemen hemen tüm sigalarını başarılı bir şekilde kullanmıştır (Hamûde, 2012: s. 69).

مَضْمُونُ الْعَوْنِ، كَامِلُ الصَّوْنِ، مَشْهُورُ الْوَفَاءِ، ظَاهِرُ الْغِنَاءِ، ثَابِتُ الْقَرِيحَةِ، مُبْدُولُ النَّصِيحَةِ، ....

(Allah kişiye); yardımsever, koruyup kollayan, sadakati herkesçe bilinen, cömert, karakteri sağlam, nasihat veren (bir dost versin)... (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 163).

... وَلَقَدْ كَانَ - يَعْلَمُ اللَّهُ - عَفِيفًا مُتَّصَاوِنًا بَعِيدًا عَنِ الْمَعَاصِي.

Allah da biliyor ya o, (delikanlı) günahlardan uzak, kendini koruyan, namuslu biriydi (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 182-183).

... وَإِنِّي لَأَعْرِفُ مِنْ أَهْلِ قُرَيْبَةَ مِنْ أَبْنَاءِ الْكُتَّابِ وَجَلَّةِ الْحَدَمَةِ مِنْ اسْمَةِ أَحْمَدُ بْنُ فَتْحٍ، كُنْتُ أَعْهَدُهُ كَثِيرَ التَّصَاوُنِ.

Kurtuba halkından, kâtip çocuklarından birini tanyorum. O, devlet çalışanlarından Ahmed b. Feth'dir. Onu gayet iffetli biri olarak hatırlarım (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 151).

İbn Hâzım'ın Davud el-İşbehâni'nin (ö. 297/910) ez-Zehra adlı eserinden yöntem ve içerik açısından etkilendiğini önceki kısımlarda zikretmiştik. Ancak lafız çerçevesinde incelediğimizde de bu eserden etkilendiğini görmekteyiz. İhsan Abbas'a göre İbn Hâzım, bu eseri küçük yaşlarda ezberleyip aklında kalan benzer ve yakın ifadeleri *Ṭavku'l-Hamâme* adlı risâlesinde kullanmış, eserindeki bazı bölümlerde İbn Dâvud'un fikirlerinden etkilenmiştir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 52: Thk. edenin girişi). İbn Hâzım ve İbn Davud arasındaki ve aynı konu etrafında cereyan eden lafız benzerlikleri ya da birbirlerine yakın olan ibarelerden bazıları şöyledir:

İbn Davud:

وَالهَجْرُ الَّذِي يَتَوَلَّدُ عَنِ الثِّقَّةِ بِالْوِدَادِ خَيْرٌ مِنَ الْوَصَالِ الَّذِي يَقَعُ مِنْ غَيْرِ اعْتِمَادٍ.

Karşılıklı sevgiden kaynaklanan ayrılık, güvenin olmadığı kavuşmadan daha iyidir. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 46: Thk. edenin girişi).

İbn Hâzım:

٢. ثُمَّ هَجْرٌ يُوجِبُهُ التَّدَلُّلُ وَهُوَ أَلَدُّ مِنْ كَثِيرِ الْوَصَالِ، وَلِذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَّا عَنْ ثِقَّةٍ كُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْمُتَحَابِّينَ بِصَاحِبِهِ.

İkinci olarak; nazlanmanın sebep olduğu bir ayrılık vardır. O, birçok kavuşmadan daha tatlıdır. Bu da ancak sevgililer arasında karşılıklı güvenden kaynaklanır. (İbn Hızım, 1987b: c. I, s. 193).

İbn Davud:

وَقَدْ قَالَ الْجَاهِظُ: لِكُلِّ شَيْءٍ رَفِيقٌ، وَرَفِيقُ الْمَوْتِ الْهَجْرُ، وَلَيْسَ الْأَمْرُ كَمَا قَالَ بَلْ لِكُلِّ شَيْءٍ رَفِيقٌ، وَرَفِيقُ
الْهَجْرِ الْمَوْتُ.

el-Cahiz şöyle söyledi: Her şeyin bir dostu vardır. Ölümün dostu ayrılıktır. Bu söylem el-Cahiz'in dediği gibi değildir. Her şeyin bir dostu vardır. Ayrılığın dostu ölümdür (İbn Hızım, 1987b: c. I, s. 52: Thk. edenin girişi).

İbn Hızım:

سَمِعَ بَعْضُ الْحُكَمَاءِ قَائِلًا يَقُولُ: الْفِرَاقُ أَخُو الْمَوْتِ، فَقَالَ: بَلِ الْمَوْتُ أَخُو الْفِرَاقِ.

Bir adamın “ Ayrılık ölümün kardeşidir” dediğini duyan bilge kişi “Aksine ölüm ayrılığın kardeşidir” diyerek cevap verdi (İbn Hızım, 1987b: c. I, s. 252).

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi İbn Hızım'ın çocukluk ve gençlik yıllarında okuduğu ya da ezberlediği eserlerden etkilendiğini; hatta bu eserlerdeki lafız ve ibarelere benzer ifadeleri eserlerinde kullandığını görmekteyiz.

1. 3. Risâlelerin Genel Planı

Makale, deneme gibi düz yazı türlerinde olduğu gibi genel itibarıyla risâleler de belli bir plan çerçevesinde telif edilmiştir. Bu plan; giriş, gelişme sonuç bölümlerinden oluşur. Giriş bölümü yazardan yazara farklılıklar teşkil etse de genelde dua cümlelerinden ibarettir; gelişme bölümünde yazarlar anlatmak istediği konuyu sunarken sonuç kısmında ise konu birkaç cümleyle anlatılarak özetlenir ve risâle bitirilir.

1. 3. 1. Giriş

Endülüslü yazarlar risâlelerinin başlangıç ve sonuç kısımlarına doğulu yazarlar kadar önem vermemişlerdir. Risâlelerin giriş ve sonuç kısımları, risâle hangi makama yazılmışsa ona göre uzun veya kısa olarak değişmiştir (Kurtulmuş, 2019: s. 104). Onlar tamamen farklılık teşkil etmemekle birlikte risâlelerine kendilerine özgü yeni başlama şekilleri kazandırmışlardır. Besmele, hamdele ve Peygamber'e selamla başlayan doğulu risâle yazarının aksine Endülüslü yazar; -çoğunlukla- risâlesini atfettiği kişiye dua ederek, şiir yazarak yahut doğrudan konuya girerek başlangıç yapmış, risâlesini kime yazmışsa ona yakışır bir lakap kullanmıştır. Bu kişi emir, vezir, arkadaşı olsa bile. (el-Ğaysî, 1989: s. 315). İbn Ğazm'dan bir kuşak sonra yaşayan İbn Ebî'l-Ğisâl, Yusuf b. Taşfîn'e atfettiği risâlesine şöyle başlamıştır:

أَطَالَ اللهُ بَقَاءَ أَمِيرِ الْمُسْلِمِينَ وَنَاصِرِ الدِّينِ وَمَهْدَ بِهِ دَوْلَةَ الْعِزِّ الْمَكِينِ، وَالْحُرْزِ الْأَمِينِ، وَلَا أَخْلَاهُ مِنْ

التَّسَدِيدِ الْمُعِينِ، وَالتَّوْفِيقِ الْوَاضِحِ هَدْيُهُ الْمُسْتَبِينُ.

Allah, Müslümanların dinini himaye eden emiri (Yusuf b. Taşfîn) bâki kılsın. Güvenli, ele geçirilmesi zor, güçlü devletimizi onunla daim etsin. Onun yolundaki engelleri kaldırsın, onu başarılı kılsın, ona yol göstereyin. (İbn Ebî'l-Ğisâl, 1988: s. 498).

Endülüs risâlelerinde birilerini överek başlama üslubu, İbn Ğazm'ın risâlelerinde yaygın değildir. O, doğulu risâle yazarları gibi genellikle besmele, Allah'a hamd, Peygamber ve ailesine selamla risâlelerine başlamıştır. Onun bu şekilde başlama üslubunu destekleyen olgulardan biri şüphesiz dindar bir şahsiyet olmasıdır. Örneğin *Mudâvâtu'n-Nufûs* adlı risâlesine şöyle başlamıştır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، رَبِّ أَسْأَلُكَ الْعَوْنَ، أَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلِّمْ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى عَظِيمِ مَنِّهِ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ عَبْدِهِ وَخَاتِمِ أَنْبِيَائِهِ وَرُسُلِهِ وَسَلَّم تَسْلِيمًا كَثِيرًا، وَأَبْرَأُ إِلَيْهِ
تَعَالَى مِنَ الْحَوْلِ وَالْقُوَّةِ، أَسْتَعِينُهُ عَلَى كُلِّ مَا يَعَصِمُ فِي الدُّنْيَا مِنْ جَمِيعِ الْمَخَافِ وَالْمَكَارِهِ.

*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Rabbim, senden yardım dilerim. Ey
Allahım ! Hz. Muhammed'e ve onun evlad-u iyâline salât-u selam eyle.*

*Allah'ın sonsuz nimetlerine hamdolsun, kulu ve peygamberlerin sonuncusu
Efendimiz Muhammed'e selam olsun. Onun gücü ve kuvvetinden sakınıyorum,
dünyadaki her şeyi, korku ve kötülüklerden koruyandan yardım istiyorum (İbn Hazm,
1987b: c. I, s. 323).*

O, risâlelerine hep aynı tarz üslupla başlamamıştır. Bazen hedeflediği konuya doğrudan giriş yapmıştır. Doğrudan giriş yaptığı risâleleri kısa, tekdüze ve genellikle tarihî bilgi veren risâlelerdir. Bunlar arasında; *Ummehâtu'l-Hulefâ'*, *Futûhu'l-İslâm*, *Esmâ'u'l-Hulefâ'* gibi risâleleri sayabiliriz. Ölümün acısının olup olmadığı üzerine yazdığı risâlesine doğrudan şöyle başlamıştır.

اِخْتَلَفَ الْمُتَقَدِّمُونَ مِنْ أَصْحَابِ الطَّبَائِعِ فِي الْمَوْتِ: هَلْ لَهُ أُمٌّ لَا أُمَّ لَهُ، فَقَالَتْ طَائِفَةٌ إِنَّهُ لَا أُمَّ لَهُ
أَصْلًا وَهَذَا نَقُولُ لِزُهَيْرَيْنِ: أَحَدُهُمَا حِسِّي وَالْآخَرُ ضَرُورِي عَقْلِي رَاجِعٌ إِلَى الْحَسَنِ أَيْضًا. فَأَمَّا الْأَوَّلُ فَهُوَ أَنَّهُ كُلُّ مَنْ
رَأَيْنَا يَمُوتُ، وَهُوَ فِي عَقْلِهِ، إِذَا سُئِلَ عَمَّا يَجِدُ فَإِنَّهُ يَقُولُ: لَا شَيْءَ إِلَّا الْإِنْجِلَالَ فَقَطُّ، وَأَنَّ كُلَّ مَنْ يُحْسِنُ عِنْدَ ذَلِكَ
أَلَمَّا فَإِنَّهُ أُمَّ الْمَرَضِ الَّذِي كَانَ فِيهِ، كَالْوَجَعِ الْمُخْتَصِّ بِمَكَانٍ وَاحِدٍ.

*Önceki doğabilimciler, ölüm konusunda fikir ayrılığına düşmüşümler: Ölümün
acısı var mıdır, yok mudur? Bir grup ölümün acısının olmadığını söylüyor. Bunu iki
kanıttan yola çıkarak söylüyoruz. Biri sezgisel, diğeri sezgiye bağlı olan zihinsel
gereksinimdir. Birinci kanıtta gelince; ölmekte olduğunu gördüğümüz ve akli yerinde*

olan herkese, neler hissettiği sorulduğunda “çözülmeden başka bir şey yok” der. Ölüm anında acı hisseden her kim varsa, bu da hastalığın verdiği acıdan dolaydır. [Vücutun] herhangi bir bölgesinde olan acı gibi. (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 357).

1. 3. 2. Gelişme

Risâle yazarları, giriş bölümünü bitirip anlatmak istedikleri asıl konuya başlamadan önce bir takım ibareler kullanırlar. Bu ibareler yazarın asıl konuya gireceğine işarettir. Aynı şekilde okuyucunun, dinleyicinin dikkatini çekmek amaçlanmaktadır. Genellikle şu ibareleri kullanmışlardır: *أَمَّا بَعْدُ*, *كِتَابِي*, *كِتَابُنَا*, *خِطَابِي*, *أَمَّا بَعْدُ*

(el-Ķalâ'î, 1966: s. 69). İbn Hızam bu ibarelerden en çok *أَمَّا بَعْدُ* ibaresini kullanmıştır.

Bu ibare “*imdi, şöyle ki*” manalarına gelir. O, *el-Bâhira* adlı risâlesine; Besmele, Allah'a hamd ve Peygambere, onun ailesine selam verdikten sonra asıl konuya şöyle başlangıç yapmıştır:

أَمَّا بَعْدُ، أَيْدَنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِطَاعَتِهِ، فَإِنَّكُمْ ذَكَرْتُمْ قَوْلَ طَائِفَةٍ مِنَ الْمُشَغَّيِبِينَ الَّذِينَ لَا يُحَقِّقُونَ فِيمَا يَقُولُونَ

وَلَا يَعْرِفُونَ مَا يَنْطِقُونَ وَلَا يَدْرُونَ مَعَى مَا عَنْهُ يُسْأَلُونَ.

İmdi. Allah bizi de sizi de kendisine itaat etmekle güçlü kılsın. Siz, sorguladıkları şeyin manasını bilmeyen, konuştuklarından bihaber olan, söylediklerini yapmayan fitneci bir grubun sözlerini zikrediyorsunuz (İbn Hızam, 1987a: s. 12).

Benzer şekilde *Merâtibu'l-'Ulûm* risâlesinde asıl konuya şu şekilde geçiş yapmıştır.

İmdi. Allah insanoğlunu şereflendirmiş, yarattığı birçok canlıya karşı üstün kılmuştur. Diğer canlılardan farklı olarak ilim ve zanaatla onu güçlü kılan ayrıcalıklar

ihşan etmiştir. Kişi, Allah'ın ona verdiği bu ihşanı iyi bilmesi ve göz ardı etmemesi gerekir (İbn Hâzım, 1983: c. IV, s. 61).

Risâle sanatında giriş bölümünden sonra asıl konuya geçiş yaparken yukarıda zikrettiğimiz *أَمَّا بَعْدُ*, *خِطَابِي*, *كِتَابُنَا*, *كِتَابِي*, *كُتِبْتُ* ifadelerin yanı sıra reddiye tarzı risâlelerde *أُلْقِيَ*, *وَرَدَ*, *وَصَلَ* ulaştı, geldi, gönderildi gibi ifadeler de kullanılır ((el-Kalâ'î, 1966: s. 70).

Kur'ân-n Kerîm'de de bu ifadelere örnekler vardır:

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوٓأِ إِلَىٰ إِلَيَّ إِلَىٰ كِتَابٍ كَرِيمٍ

Kadın : “Ey ileri gelenler! Bana çok değerli bir mektup getirildi” dedi. (Neml Suresi, 29).

İbn Hâzım da kendisine yazılan risâlelere yer yer bu ifadeleri kullanarak cevap vermiş ve genel risâle üslubuna uymuştur. O, döneminin önemli âlimlerinden biri olan İbn Huvvât'a karşı yazdığı *Haqîkatu'l-İmân* adlı risâlesinde zikrettiğimiz ifadeleri kullanarak konuya şöyle geçiş yapmıştır:

فَإِنَّهُ وَرَدَنِي يَا سَيِّدِي وَأَخِي كِتَابُكَ، أَكْرَمُ كُتُبِ الْأَحِبَّةِ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

Değerli kardeşim! Aziz ve Celil olan Allah yolunda kardeş olanların kitaplarının en değerlisi olan kitabın bana ulaştı (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 187).

İbn Hâzım'ın gelişme kısmının giriş paragrafındaki amacı; risâlesinde anlatmak istediği konuyu birkaç cümleyle özetlemek, okuyucuya eserin içeriğiyle ilgili fikir vermektir. Gelişme kısmı risâlenin ana bölümünü teşkil etmektedir. İbn Hâzım, bu bölümde fikirlerini mantıkî bir düzenle sunar. Gerek gördüğü yerlerde anlatmak istediği konuyla ilgili alt başlıklar verir, bölümlere ayırır ya da maddeler şeklinde fikirlerini

beyan eder ve böylece konunun okuyucu zihninde şekillenmesine yardımcı olur. Ayrıca bu kısımda Kur'ân, Hadis ve diğer kutsal kitaplardan kanıtlar vererek düşüncesinin gerçekliğini sunmaya çalışır. Onun risâlelerinde gelişme kısmında insanların ilimlere yaklaşımıyla ilgili bir bölüm şöyledir:

Sadece dindarlık talep edenler arasında öyle bir kavim gördük ki diğer ilimlere yüz çevirmişlerdi. Bu gerçekten büyük bir eksiklikler ve kişiye, dini farizalarını yerine getirmede, miras taksiminde; güneşin doğuşunu, namaz vakitlerini, Ramazan Ayını ve Haccı bilmesinde fayda sağlamaz. Zararlı yiyecek ve içecekleri bilemez. Belki de kendisine zarar veren şeyler yer. Bu haramdır. Hz. Peygamber de sağlıklı olmayı emretmiştir. Onun emrine itaat etmek gerekir. Yetecek kadar sağlık ilimleri bilmek gerekir. Bu ilmin eksikliği, bir farzın eksikliğidir. Aynı şekilde Kur'an Arapçadır. Arapça'yı öğrenmeden onu öğrenmenin yolu yoktur. Söylemek gerekir ki dinî ilimlerden birine vakıf olan kişi, dini tam öğrenmiş olmaz. Bu insan, nefisine kötülük eden onu helak eden biri haline gelir. Çünkü Kur'an'ı bilip sünneti bilmeyen kişinin eli dinden yana boş, ilmi ise aleyhinedir (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 78).

1. 3. 3. Sonuç

Endülüs risâle yazarları genellikle risâlelerini sonlandırırken Allah'a hamd ve senayla, risâleyi yazdığı kişiye methiye ve duayla Peygamber'e selamla bitirmişlerdir. Örneğin, Ebu'l-Hasan Ali b. Sîde (ö. 458/1066), hocasına yazdığı bir risâlesini şöyle bitirir.

... وَاللَّهُ يُدِيمُ بِكَ قُرَّةَ الْعَيْنِ، أَعَانُ بِهَيْمًا عَلَيَّ دَهْرِي، وَإِنْ كَانَتْ مِنْتَهُ تُثْقِلُ ظَهْرِي، لَا زَالَ مَصُونًا بِكَ الْأَدَبُ الَّذِي

صَفَّتْ لَكَ مَشَارِبُهُ، وَالْحَسْبُ الَّذِي أَصَاءَتْ بِكَ مَشَارِقُهُ وَمَعَارِبُهُ، فِي عِزَّةٍ تَغْلِبُ رَبِّبَ الرَّمَانِ، وَهَزَّةٍ لَا تَسْلُبُ تَوْبَ

الْأَمَانِ، وَالسَّلَامُ عَلَيَّ مُؤَلَّيَّ، عَدَدَ شَوْقِي إِلَيْهِ، وَحِرْصِي عَلَيْهِ.

Allah senin sayende göz aydınlığımı sürdürsün. Feleğin minneti belimi büküyor sa da ben (senin lütfun) sayesinde yardım alıyorum. Sadece senin söz sahibi olduğun edebiyat, doğusuyla batısıyla etrafı aydınlatan soy sop seninle koruma altındadır hep. Zamanın musibetlerini yenecek bir güçle; güven elbisesini soyup çıkarmayacak bir silkinişle. Kendisine olan özlemim ve düşkünlüğüm sayısınca Efendime selâm olsun. (İsa, Resâ'il ve Makâmât, s. 107).

İbn Hâzım'ın risâleleri, genel itibariyle fikhî konular ve tarihî bilgiler içerdiği için kişilere dua edilerek sonlandırılmamıştır. Allah'a dua, Peygamberine selam verilerek sonlandırılmıştır. Ayrıca risâlesinin bittiğine vurgu yapmıştır. *Naqdu'l-'Arûs* adlı risâlesini şu cümlelerle sonlandırmıştır.

تَمَّ كِتَابُ نَقْدِ الْعُرُوسِ بِعَوْنِ اللَّهِ وَمَنِّهِ وَكَرَمِهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَحْدَهُ، وَصَلَاتُهُ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

Naqdu'l-'Arûs kitabı Allah'ın yardımıyla, keremi ve lütfuyla tamamlanmıştır. O'nun teklifine hamdolsun, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine, arkadaşlarına selam olsun (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 116).

Yazar bazen de anlattığı konuyu birkaç cümleyle özetleyerek risâlesini bitirmiştir. İlimlerle ilgili risâlesinin sonu şöyledir:

Özetlemek gerekirse; şayet ahirette kurtulma isteği olmasaydı, ilim öğrenmenin bir manası olmazdı. Çünkü ilim öğrenmek meşakkattir, dünya lezzetlerinden, sefihlikten, kibirden, zevki sefadan uzak durmaktır. İlim öğrenmenin sebebi olan ahiret olmasaydı,

ilimle meşgul olan kişinin durumundan daha vahim bir durum olmazdı. Zikrettiğimiz gibi ilimler birbiriyle bağlantılıdır, birbirlerine muhtaçlardır. Ahireti kazanmanın yolunu öğrenmekten başka amaçları yoktur ki; o da şeriat ilmidir. Başarı Allah'ındır, O'dur gerçek dost ve vekildir (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 90).

1. 4. Risâlelerde Anlatım Biçimleri

Anlatım, bir düşünceyi, bir konuyu söz veya yazı ile anlatmak, ifade etmektir (Ayverdi, 2010: s. 58). Edebiyatta manzum ve mensur olmak üzere belli kurallar ve amaçlar doğrultusunda birbirinden farklı iki temel anlatım yolu vardır. Bu anlatım yollarının da kendine özgü anlatım biçimleri vardır. Edipler ve şairler sunmak istediği fikirleri, duyguları bu anlatım biçimlerine göre okuyucuya ulaştırırlar. Kullandıkları her anlatım biçimi, onların ulaşmak istedikleri amaca, okuyucuya vermek istedikleri mesaja hizmet etmektedir. Yazar, bazen bir kavramı tanımlarken, kişiyi tasvir ederken, nesnel düşünceyi açıklarken, bir konu hakkındaki kalıplaşmış yargıları çürütürken, işlemek istediği konuya göre anlatım biçimleri kullanır. Bu anlatım biçimleri yazarın amacına, işlediği konunun içeriğine, okuyucuya vermek istediği mesaja göre değişkenlik gösterir.

Geçmiş yüzyıllara kıyasla düzyazının modern çağda birçok türü ortaya çıkmış ve yazarlar bu düz yazı türlerine özgü anlatım biçimleri kullanmışlardır. Örneğin, bir hikâyede genel itibariyle öyküleyici anlatım üslubu izlenirken makale ya da denemede ise öğretici anlatım üslubu izlenmiştir. Ancak İbn Hızam'ın yaşadığı dönemde bugüne kıyasla düzyazı türleri sayıca fazla değildi ve o dönemde yaygın olan düzyazı türlerinin başında risâle sanatı gelmekteydi. Bundan dolayı risâle yazarları bu düzyazı türünün bünyesinde yeri geldiğinde bir olay anlatabilmekte, yeri geldiğinde herhangi bir dinî mesele ya da tarihî konu hakkında bilgi verebilmekteydiler. Kısacası risale sanatında yazarlar birçok anlatım biçiminden faydalanabilmekteydiler.

İbn Hızam, risâlelerinde vermek istediği konunun yapısına göre farklı farklı anlatım biçimlerinden faydalanmıştır. Örneğin, İslâm dininin inançlarını, özelliklerini, ilkelerini, düşüncelerini aktarırken diğer inançları çürütmeye yönelik münazaralı anlatım biçiminden çokça faydalanırken, herhangi bir mesele hususunda okuyucuya bilgi vermek amacıyla didaktik anlatım biçiminden faydalanmıştır. Onun risâleleri yüzyıllar önce telif edilmesine rağmen bütün anlatım biçimleriyle okuyucuya sunulmuştur. Birçok risâlesi tek bir anlatım biçimi etrafında cereyan etmeksizin tekdüzelikten uzak bir şekilde telif edilmiştir. Hatta bazen bir sayfada birden fazla anlatım biçimiyle okuyucuya hitap etmiştir. Ancak bazı risâlelerinde tek bir anlatım biçimini kullandığı da olmuştur.

1. 4. 1. Didaktik Anlatım

İbn Hızam'ın eserleri bilgi yüklü olduğundan dolayı en çok kullandığı anlatım biçimlerindedir. Daha çok dinî ve tarihî konular üzerine yazdığı risâlelerinde bu anlatım biçimini görmekteyiz. Bu anlatım biçiminin temel özelliklerinden biri okuyucuya nesnel bilgiler vermek olduğu için İbn Hızam da kendi dönemindeki edebiyatçılar, hükümdarlar, vakıf olduğu ilimler, fikirler, kavramlar hakkında bilgi verirken bu anlatım biçiminden faydalanmıştır. Örneğin, aşkın derecelerini anlatırken okuyucuyu bilgilendirmiş ve bunu yaparken açıklayıcı ve sade bir dil kullanmıştır:

دَرَجُ الْمَحَبَّةِ خَمْسَةٌ: أَوَّلُهَا الْإِسْتِحْسَانُ وَهُوَ أَنْ يَتَمَثَّلَ النَّاطِرُ صُورَةَ الْمَنْظُورِ إِلَيْهِ حَسَنَةً أَوْ يَسْتَحْسِنُ

أَخْلَاقَهُ وَهَذَا يَدْخُلُ فِي بَابِ التَّصَادُقِ، ثُمَّ الْإِعْجَابُ، وَهُوَ رَغْبَةُ النَّاطِرِ فِي الْمَنْظُورِ إِلَيْهِ وَفِي قُرْبِهِ، ثُمَّ الْأُلْفَةُ وَهِيَ

الْوَحْشَةُ إِلَيْهِ مَتَى غَابَ، ثُمَّ الْكَلْفُ وَهُوَ غَلْبَةُ شُغْلِ الْبَالِ بِهِ، وَهَذَا النَّوعُ يُسَمَّى فِي بَابِ غَزَلٍ بِالْعَشْقِ، ثُمَّ الشَّغْفُ

وَهُوَ إِمْتِنَاعُ النَّوْمِ وَالْأَكْلِ وَالشُّرْبِ إِلَّا الْيَسِيرَ مِنْ ذَلِكَ، وَرُبَّمَا أَدَّى ذَلِكَ إِلَى الْمَرَضِ أَوْ إِلَى التَّوَسُّوسِ أَوْ إِلَى الْمَوْتِ، وَلَيْسَ وَرَاءَ هَذَا مَنْزِلَةٌ فِي تَنَاهِي الْمَحَبَّةِ أَصْلًا.

Aşk beş aşamadır. İlki hoşlanmaktır. Kişi, baktığının dış güzelliğinden ya da ahlâkından hoşlanır ve bu karşılıklı dostluk kısmına girer. İkinci aşama hayranlıktır. Bu aşamada kişi baktığı kişiyi arzular ve ona yakın olmak ister. Üçüncü aşama sevgili olmaktır. Bu aşamada kişi sevgilinin gidişiyle yalnızlık hisseder. Dördüncü aşama tutkudur. Artık kişinin zihni sevgilisiyle meşgul olur. Bu tür, gazel kısmında aşk olarak isimlendirilir. Son aşama kara sevdadır. Kişi uykudan, yemeden, içmeden kesilir. Ancak bu eylemlerin çok azını yerine getirir. Belki bu durum hastalıkla, vesveseyle, ölümlle sonuçlanabilir. Bu aşamadan daha ötesi yoktur (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 374).

Yazar yukarıdaki parçada aşkı aşamalara ayırırken herkes tarafından kabul görecektir şekilde yapmıştır. Bunu yaparken sadece konuyu açıklamayı, okuyucuyu bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Kapalı ibarelerden kaçınmış, sözcüklerin gerçek anlamlarını kullanmış, süslü ve sanatlı söyleyişler kullanmamıştır. Bu anlatım biçimi, herhangi bir ilim dalı alanında bir kavramı açıklarken de kullanılır. Yazar, bir fıkıh âlimi olduğu için *Kelam ve İslâmî* ilimlerde yaygın olan bazı kavramları açıkladığı bir risâle telif etmiştir. Bu alandaki kavramları açıklarken Kur'ân ve hadislerden örneklendirmelere başvurmuştur. Bu risâlesi bir sözlük mahiyetindedir. Risâlenin bazı kısımlar şöyledir:

الإِجْمَاعُ : فِي اللُّغَةِ هُوَ مَا اتَّفَقَ عَلَيْهِ اثْنَانِ فَصَاعِدًا، وَهُوَ الْإِتِّفَاقُ، وَهُوَ حِينَئِذٍ مُضَافٌ إِلَى مَنْ أُجْمِعَ

عَلَيْهِ. وَأَمَّا الَّذِي تَقُومُ بِهِ الْحُجَّةُ فِي الشَّرِيعَةِ وَهُوَ مَا نَتَيَقَّنُ أَنَّ جَمِيعَ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ دَانُوا بِهِ عَنْ نَبِيِّهِمْ

(ص) وَأَمَّا {مَا} لَمْ يَكُنْ إِجْمَاعًا فِي الشَّرِيعَةِ فَهُوَ مَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ بِاجْتِهَادِهِمْ وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ عَنِ الْكَلَامِ فِيهِ.

السُّنَّةُ : هِيَ الشَّرِيعَةُ نَفْسُهَا، وَهِيَ فِي أَصْلِ اللُّغَةِ وَجْهُ الشَّيْءِ، وَأَقْسَامُهَا فِي الشَّرِيعَةِ فَرَضٌ أَوْ نَدْبٌ أَوْ

تَحْرِيمٌ أَوْ كَرَاهَةٌ أَوْ إِبَاحَةٌ. كُلُّ ذَلِكَ قَدْ سَنَّهَا رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَنِ اللَّهِ تَعَالَى.

İcmâ : Kelime anlamı, iki veya daha fazla kişinin herhangi bir şey üzerinde hemfikir olmasıdır ki bu da anlaşmadır. O vakit ilave olarak; İcmâ, herhangi bir şey üzerinde insanların ortak karar almasıdır. Ancak şer'î meselelerde hüccet gerektirir. Kesin olarak biliyoruz ki sahabenin hepsi icmâyı Peygamber'den gelen haberler olduğunda kabul etmektedirler. Ancak şer'î meselelerde, herhangi bir şey hususunda kararlarıyla ihtilafa düştüklerinde icmâ olmaz. Onlardan bazıları bu hususta konuşmaz.

Sünnet: Sünnetin bizzat kendisi dindir. Kelime anlamı, herhangi bir şeye yönelmek manasındadır. Dindeki bölümleri farz, nedb, haram, mekruh ve mübah olarak beşli bir ayrıma tabidir. Bunların hepsinde Peygamber, Allah'tan gelen haberlerden çıkarım yapmıştır. (İbn Hâzım, 1983: c. IV, s. 409).

İbn Hâzım'ın genel itibarıyla ilmî risâlelerine bu anlatım biçimi hâkimdir. Eserlerinde bu anlatım biçiminin hâkim olduğu kısımları incelediğimizde icâzlı sözlerden olabildiğince kaçınmıştır. Onun kullandığı dil, tamamen okuyucuya bilgi verme işlevi görmektedir.

İbn Hâzım'ın bazı risâleleri vardır ki, bunlar birer ansiklopedi mahiyetindedirler. Yazar bu risâlelerini ansiklopedik bir madde yazar gibi tamamen bilimsel amaçlı telif etmiştir. Süslü anlatımlardan uzak, öğretmeye dayalı bir üslup takındığı için açık ve yalın bir dil kullanılmıştır. Yazarın bu risâleleri genellikle İslâm tarihi hakkındadır. *Naḫdu'l-'Arûs*, *Ummehâtu'l-Hulafâ*, *Cumel Futûhi'l-İslâm*, bu risâlelerden bazılarıdır. Bu risâlelerinde tamamen öğretici bir anlatım üslubu takınmıştır. Örneğin, bazı İslâmî fetihleri şu şekilde anlatmıştır:

فَتَحُّ إِزْمِينِيَّةَ: وَجَّهَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي خِلَافَتِهِ حَبِيبَ بْنَ مَسْلَمَةَ الْفَهْرِيِّ مِنَ الشَّامِ إِلَى إِزْمِينِيَّةَ. ثُمَّ كَتَبَ إِلَى الْكُوفَةِ أَنْ يَنْهَضَ سَلْمَانَ بْنَ رَبِيعَةَ الْبَاهِلِيَّ مُدَّةً حَبِيبٍ.

فَتَحُّ أَدْرَبِيَّجَانَ: إِفْتَتَحَهَا حُدَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَنَةَ تِسْعِ عَشْرَةَ (فِي خِلَافَةِ عُمَرَ) رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلِحًا.

فَتَحُّ مِصْرَ: إِفْتَتَحَهَا عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ عِنْوَةَ سَنَةَ تِسْعِ عَشْرَةَ فِي خِلَافَةِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، وَأَنْتَهَى مُفْتَتِحًا إِلَى بَرْقَةَ وَرُؤَيْلَةَ فَصَالِحَهُمَا وَبَلَغَ أَطْرَابِلُسَ.

Ermenistan'ın Fethi: Hz. Osman halifeliği döneminde Habib b. Mesleme el-Fihriyye'yi Bilâdu's-Şam'dan Ermenistan'a göndermiştir. Daha sonra Kûfe'ye haber göndererek Selmân b. Rebi'a el-Bâhili'nin Habib'e yardıma koşmasını emretmiştir.

Azerbaycan'ın Fethi: Huzeyfe b. el-Yemân, Hz. Ömer'in halifelik döneminde (h.19) Azerbaycan'ı sulh yoluyla fethetmiştir.

Mısır'ın Fethi: 'Amr b. el-'Âs, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında (h.19) savaş yoluyla fethetmiştir. Barka¹¹ ve Zuveyle bölgelerini fethettikten sonra Trablus'a ulaşmıştır (İbn Hâzım, 1987b, c. II, s. 128).

Onun bazı tarihî risâleleri, halifeler ve hükümdarlar hakkında yazılmıştır. Yazar, bu tarihî karakterlerin; ne zaman ve ne şekilde tahta çıktıklarının yanı sıra bu karakterler hakkında farklı ve ayrıntılı bilgiler de vermiştir. Çünkü didaktik anlatım biçiminin temel özelliği, okuyucuya kişisel yorum ve fikirlerden uzak tamamen bilgi vermektir. Bu tarihî risâleleri kısmen de olsa biyografik eser mahiyetindedir.

مَنْ وَلى الخِلافةَ وَأَخُوهُ أَسْنُ مِنْهُ (حَيٌّ):

¹¹ Bugün Kuzey Afrika'da *Sirenyka* adlı yerdir.

بِالْمَشْرِقِ حَتَّى انْتِهَاءِ الْمَرْوَانِيَّةِ:

عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَانَ أَخُوهُ عَقِيلٌ أَسَنُّ مِنْهُ، وَعَاشَ بَعْدَ أَخِيهِ عَلِيٍّ دَهْرًا.

يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ : كَانَ أَخُوهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاوِيَةَ أَسَنُّ مِنْهُ، وَكَانَ يُضَعَّفُ، وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ هَذَا يَوْمَ مَرَجٍ رَاهِطٍ مَعَ

الصَّحَّاحِ بْنِ قَيْسٍ، وَلَمَّا هَرَمَ أَهْلَ دِمَشْقَ، وَأَدْرَكَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادٍ فَأَرْدَفَهُ، وَفَرَّاهُ عَمْرُو بْنُ سَعِيدٍ بْنُ الْعَاصِ فَأَرَادَ

قَتْلَهُ، فَسَبَّهُ عَبْدُ اللَّهِ، وَمَنَعَهُ مِنْهُ، وَلَا عَقِبَ لِعَبْدِ اللَّهِ.

هَشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ: وَوَلِيَّ الْخِلَافَةِ وَأَخُوهُ مَسْلَمَةُ أَسَنُّ مِنْهُ، وَهُوَ يُؤَمِّدُ حَيًّا.

أَلْوَلِيدُ بْنُ يَزِيدَ: وَوَلِيَّ الْخِلَافَةِ وَلَهُ أَخٌ أَسَنُّ مِنْهُ.

Kendinden Yaşça Büyük Kardeşi Hayattayken Hilafeti Üstlenenler:

Doğuda Mervanilerin sonuna kadar:

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.): Kardeşi Akîl ondan yaşça büyüktü ve Ali'den sonra uzun süre yaşadı.

Yezîd b. Mu'âviye: Kardeşi Abdullah b. Mu'âviye ondan yaşça iki kat büyüktü. Zayıf biri olarak kabul edilirdi. Bu adı geçen Abdullah, Merc Râhit Savaşı'nda ed-Dahhâk b. Kays'la birlikte hareket etti. Dimaşk halkını mağlup edip ardından da Abdullah b. Ziyâd gelip kendisine katılınca, bunu gören Amr b. Saîd b. el-Âs onu öldürmek istemiştir. Abdullah da Amrâ sövüp ona engel olmuştur. Abdullah'ın soyu devam etmemiştir.

Hişâm b. Abdulmelik: Hilafeti üstlendiğinde kardeşi Mesleme ondan büyüktü ve hayattaydı.

el-Velîd b. Yezîd: Hilafeti üstlendiğinde kendinden yaşça büyük bir kardeşi vardı. (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 59).

Yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi İbn Hâzım'ın bu risâleleri tekdüze bir şekilde, sadece tarihî bilgiler sunmak amacıyla yazılmıştır.

1. 4. 2. Münazaralı Anlatım

İbn Hâzım'ın risâlelerini incelediğimizde şiddetli münakaşalara, fikhî münazaralara, kalamî çekişmelere şahit oluruz. Öyle ki; İslâmî düşünce tarihçilerinin çoğu İbn Hâzım'ı *Cedel* (tartışma) ehli arasında saymaktadırlar. Bu tartışmacı yapısı onun üslubuna da yansımıştır. Endülüs tarihçisi Ebû Mervân b. Hayyân, İbn Hâzım'ın tartışmacı yönüyle ilgili olarak şöyle söylemektedir: “*İbn Hâzım'ın Yahudilerle, İslâm ehli tarafından reddedilen mezhep mensuplarıyla münazaraları, kayda geçilmiş havadisleri vardır. Aynı şekilde cedel ilmi alanında birçok bilinen eseri vardır. “el-Fasl”, “Kitabu's-Şâdi' ve'r-Râdi'”, “er-Red alâ Men Kâle bi't-Taqlid” bunların arasındadır.*” (Yakût el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1657; İbrahim, 1966: s. 130).

Kayravânlı Ebû Abdullah Muhammed b. Kuleyb ile İbn Hâzım, sevgi üzerine karşılıklı fikirlerini sundukları bir sohbet esnasında Ebû Abdullah, İbn Hâzım'a şöyle der: “*Sen tartışmacı bir adamsın, oysa değerli bir aşkta tartışma olmaz.*” (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 159). Bu ibare, onun tartışmacı mizacının ve bu alandaki şöhretinin; gayr-ı müslimlere karşı yazdığı kitaplarının yayılmasıyla, İslâm içindeki gruplaşanlara yaptığı münakaşalarla, Eş'arilerin ve diğer kelimcilerin bazı görüşlerini çürütmesiyle Endülüs dışındaki bölgelere yayıldığını göstermektedir (İbrahim, 1966: s. 131).

Tartışmacı üslup genel itibariyle onun fikhî meselelerle ilgili yazdığı metinlerde yahut diğer semavî din ehline karşı yazdığı metinlerde yaygındır. O, karşı fikri

çürütürken delillerini Kur'an, Hadis ve diğer dinlerin kutsal metinlerden alır. Münazaralı anlatımın hâkim olduğu metinlerde ilk önce karşıt fikri ya da karşıdakinin bu fikri edinmesine sebep olan etkeni verdikten sonra kendi fikrini sunar, okuyucunun kendisi gibi düşünmesini sağlamaya çalışır ve böylece tartışmacı bir üslup takınır. İbn Nağrîle el-Yahûdî, Kur'an'da geçen "Biz gökten bereketli bir su indirdik" (Kaf Suresi, 9) ayetiyle ilgili olarak fikrini şu cümlelerle anlatmıştır: "Su evleri yıkarken, birçok canlıyı helak ederken nasıl oluyor da bereketlidir." İbn Nağrîle'nin bu fikrine İbn Hâzım şöyle karşılık vermiştir:

الْفَصْلُ الثَّامِنُ: ثُمَّ ذَكَرَ هَذَا الزَّنْدِيقُ الْجَاهِلُ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: { نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا } وَقَالَ: كَيْفَ يَكُونُ مُبَارَكًا وَهُوَ يَهْدِمُ الْبِنَاءَ، وَيُهْلِكُ كَثِيرًا مِنَ الْحَيَوَانَ؟

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مِقْدَارُ فَهْمِهِ وَعَقْلِهِ إِلَّا هَذَا الْمِقْدَارَ، لَقَدْ عَجَّلَ اللَّهُ لَهُ الْعُقُوبَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَلَيْتَ شِعْرِي أَمَا دَرَى هَذَا الْجَاهِلُ أَنَّهُ لَوْلَا شُرْبُ الْمَاءِ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَرْضِ حَيَوَانٌ أَصْلًا لِإِنْسَانٍ وَلَا مَا سِوَاهُ، وَأَنَّ عَنَاصِرَ جَمِيعِ الْمِيَاهِ الظَّاهِرَةِ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ وَالْمُخْتَبِرَةِ فِي أَعْمَاقِهَا إِنَّمَا هِيَ مِنْ مَوَادِّ الْقَطْرِ النَّازِلِ مِنَ السَّمَاءِ؟ أَمَا رَأَى هَذَا الْأَنُوكُ أَنَّ الْأَمْطَارَ إِذَا كَثُرَتْ غَزِرَتْ الْعُيُونُ وَفَهَقَتِ الْأَنْهَارُ وَطَفَحَتِ الْبِرْكُ وَامْتَلَأَتِ الْآبَارُ وَسَالَتِ السِّيُولُ وَتَفَجَّرَتْ فِي الْأَرْضِ يَنَابِيعُ؟ حَتَّى إِذَا قَلَّتِ الْأَمْطَارُ وَضَعُفَتِ الْعُيُونُ وَنَقَصَتِ الْأَنْهَارُ وَجَفَّتِ الْبِرْكُ وَالْآبَارُ وَانْقَطَعَتِ السِّيُولُ وَغَارَتْ يَنَابِيعُ، خَشَتِ الصُّدُورُ وَفَسَدَتِ الْهَوَاءُ؟ أَمَا رَأَى أَنَّهُ لَا فَمَاءَ لِشَيْءٍ مِنَ النَّبَاتِ كُلِّهِ، مَنْزِعِهِ {مزرعه} وَصَحْرَاوِيهِ، وَجَمِيعِ الشَّجَرِ بَسَاتِينِهَا وَشِعْرَائِهَا إِلَّا بِالْمَاءِ النَّازِلِ مِنَ السَّمَاءِ؟ أَمَا قَرَأَ فِي هَذَايَاهُمْ الَّذِي يُسَمُّونَهُ "توراة" اِمْتِنَانَ اللَّهِ تَعَالَى فِي صِفَةِ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ بِأَنَّهَا لَا تُسْقَى مِنَ النَّبْلِ، كَمَا تُسْقَى أَرْضُ

مِصْرَ لَكِنَّ مِنْ مَّاءِ السَّمَاءِ ؟ أَمَا عَلِمَ أَنَّ الْأَمْطَارَ تُرَطِّبُ الْأَجْسَامَ وَتَذْهَبُ بِقَحْلِهَا وَأَنَّ بِالْمَاءِ الَّذِي عُصْرُهُ مَاءٌ

السَّمَاءِ تُزَالُ الْأَوْضَارُ وَتَطْيِبُ الْأَرْوَاحُ وَلَوْلَاهُ مَا عَمَرَ الْعَالَمُ !

Bu cahil zındık Allah'ın “Biz gökten bereketli bir su indirdik” âyeti için şunları söyledi: Birçok canlıyı helak ederken, binaları yıkarken nasıl bereketli oluyor?

Onun idraki, akli ancak bu kadardır. Allah onun cezasını dünyada vermiş, Âlemlerin Rabbine hamdolsun. Acaba bu cahil yeryüzünde içilecek su olmasaydı insanoğlunun, diğer yaratıkların, kısacası canlı hayatının olmayacağını ya da yeraltındaki ve yeryüzündeki suların hepsinin yalnızca gökyüzünden inen damlalardan geldiğini bilmiyor mu? Yahut bu ahmak, yağmurlar çok yağdığında yeraltı kaynaklarının dolduğunu, nehirlerin çoğaldığını, su birikintileri ve kuyuların dolduğunu, derelerin aktığını, yeryüzünden su kaynaklarının fışkırdığını görmüyor mu? Yağmurlar, su kaynakları ve nehirler azaldığında; göletler, kuyular kurduğunda; dereler ve çaylar kesildiğinde, iklimler ve mevsimler bozulmaz mı? Bitkilerden, tohumlardan, ağaçlardan, meyvelerden kısacası nebatattan hiçbir şeyin gökten inen su olmadan yetişmediğinin farkında mı? Acaba O, Tevrat olarak isimlendirdikleri dini hezeyanlarında Allah'ın mukaddes yeryüzünü nitelerken; yeryüzünün Nil Nehri tarafından sulanmadığını aynı şekilde Mısır'ın da bu nehir tarafından sulanmadığını ancak gökyüzünden gelen su ile sulandığını okumadı mı? O, yağmurların bedenlerin kuruluşunu götürüp hayat verdiğini, gökyüzünden gelen su ile kirlerin temizlendiğini, ruhların güzelleştiğini kısacası su olmazsa dünyanın yaşanmaz olacağını bilmiyor mu? (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 56).

İbn Hızam'ın tartışmacı üslubundaki cümleler süslü ifadelerden uzaktır; ancak o, fikrinin okuyucu tarafından iyice idrak edilmesi için itnâb sanatını baskın bir şekilde kullanmıştır. Cümleler gayet açık ve anlatılmak istenen düşünce kullanılan ifadelerle

ispatlanmış bir şekilde aktarılmıştır. İbn Hâzım'ın tartışmacı üslubunun belirgin özelliklerinden biri dilinin muhatabına karşı - ki bunlar genellikle ya Yahudi ve Hıristiyanlar ya da Mâlikî Mezhebinin fakihleridir - keskin olmasıdır. O, fikirlerini çürütmeye çalıştığı kişilere karşı sert ifadeler kullanmıştır. Belki bu ifadeler çok ileri bir seviye değildir ancak çevresindeki insanları rahatsız edebilecek seviyede idi. el-Hamevî, onun tartışmacı üslubundaki bu keskin mizacını, sözünü muhaliflerine karşı yumuşatmayı şöyle nitelemiştir: *“Herhangi birine karşılık olarak söylediği sözü yumuşatmazdı ve bunu da acele etmeden tedricen yapardı. Hatta muhaliflerine ise suratlarına taşla vururcasına, hardal tohumu koklatırcasına yapardı.”* (Yağûd el-Hamevî, 1993: c. IV, s. 1655).

Bu anlatımın temel özelliklerinden biri de yazarın kendi düşüncelerini sunarken okuyucunun fikirlerini değiştirmek için ispatlara başvurmasıdır. Yazarın ispatlar sunabilmesi için de iyi araştırmalar yapması gerekir. İbn Hâzım da gerçeklere vakıf olabilmek için iyi araştırmalar yapılması gerektiğini zikreder. Ona göre iyi araştırma; düşünce ve bakış açılarını incelemek, nesnenin tabiatını düşünmek, karşı çıkan her kişinin delilini araştırmak, incelemek, dinlere, görüşlere, inançlara, mezheplere, tercihlere, insanların görüş ayrılıklarına, kutsal kitaplarına hâkim olmak gerekir. Aynı şekilde fıkıh alanında karşıt olduğu meseleler hususunda muhatabına, söz aralarında delil olmadan gerçeğe ulaşmadan fikirler beyan edilmemesi gerektiğini sürekli söyler (İbn Hâzım, 1983: c. IV, s. 344).

Yazarın üslubuna bu anlatımın hâkim olmasında etrafındaki olan bitenin de etkisi vardır. Bazı semâvî din mensuplarının İslâm'a yaptığı hakaretler, mezhep ehlinin burhansız bir şekilde din hususunda ahkâm kesmeleri, bazı âlimlerin İbn Hâzım'a zındık gözüyle bakıp hakaret yağdırması gibi sebepler, yazarın eserlerinde karşıdakinin fikrini

çürütme, kendi fikrini ona dayatma şeklinde tartışmacı üslubun hâkim olmasına neden olduğu düşünülmektedir.

1. 4. 3. Tahkiyeli Anlatım

İbn Hâzım, içinde edebiyatın birçok türünü barındırdığı *Tavku'l-Hamâme* adlı risâlesinde gerçek hayattan derlediği olayları tahkiyeli anlatım biçimiyle sunmuştur. Bu yaşanmış olayların genel itibariyle ana konusu aşka dairdir. Hayali olaylardan tamamen uzak, kendisinin yaşadığı, şahit olduğu ve güvenilir kişilerden dinlediği gerçek olaylardan ibarettir. Eserinde anlattığı bu olaylarda Endülüs toplumu, kadını, tarihi, dönem insanının psikolojik, ahlakî ve duygusal yapısı hakkında da bilgiler vardır. Bu bilgiler daha sonraları yazılmış eserlere tarihî bir vesika görevi de yapmıştır.

Yazarın tahkiyeli anlatımında; zıt ifadelere, süslü anlatımlara, eş anlamlı ifadelere, betimlemelere, birbiriyle ahenk içinde olan ibarelere şahit oluruz. Edebî üslubunun mükemmelliğini yansıtan bu yaşanmış olaylarda izlediği üslup, onun iyi bir fâkih olmanın yanı sıra iyi bir edebiyatçı olduğunu da göstermektedir. İbn Hâzım, bir cariye'nin kendisinden farklı bir toplumsal sınıfa mensup bir delikanlıya olan platonik aşkını şöyle tahkiye etmiştir:

وَإِنِّي لَأَعْرِفُ جَارِيَةً اشْتَدَّ وَجْدُهَا بِفَتَى مِنْ أَبْنَاءِ الرُّؤَسَاءِ، وَهُوَ لَا عِلْمَ عِنْدَهُ، وَكَثُرَ غَمُّهَا بِهِ وَطَالَ أَسْفُهَا إِلَى
أَنْ ضَيَّبَتْ بِحُبِّهِ، وَهُوَ بِغُرَارَةِ الصَّبَا لَا يَشْعُرُ؛ وَمَنْعَهَا مِنْ إِبْدَاءِ أَمْرِهَا إِلَيْهِ الْحَيَاءُ مِنْهُ لِأَنَّهَا كَانَتْ بَكْرًا بِحَاتِمَتِهَا، مَعَ
الْإِجْلَالِ لَهُ عَنِ الْمُنْجُومِ عَلَيْهِ بِمَا لَا تَدْرِي لَعَلَّهُ لَا يُؤَافِقُهُ، فَلَمَّا تَمَادَى الْأَمْرُ - وَكَانَا الْفَقِينِ فِي التَّشَاةِ - شَكَتْ ذَلِكَ
إِلَى إِمْرَأَةٍ جَزَلَةٍ الرَّأْيِ كَانَتْ تَتَّقِي بِمَا لِتَوَلِّيَهَا تَرْبِيَّتَهَا، فَقَالَتْ لَهَا: عَرَضِي لَكَ بِالشَّعْرِ، فَقَعَلْتَ الْمَرَّةَ بَعْدَ الْمَرَّةِ وَهُوَ لَا
يَأْبَهُ فِي كُلِّ هَذَا. وَلَقَدْ كَانَ لَقِينًا ذَكِيًّا وَلَكِنَّهُ لَمْ يَظُنْ ذَلِكَ فَيَمِيلَ إِلَى تَفْتِيهِشِ الْكَلَامِ بَوَاهِمِهِ، إِلَى أَنْ عِيلَ صَبْرُهَا وَضَاقَ

صَدْرُهَا وَمُتَمِّسِكُ نَفْسِهَا فِي قَعْدَةٍ كَانَتْ لَهَا مَعَهُ فِي بَعْضِ اللَّيَالِي مُنْفَرِدِينَ، وَلَقَدْ كَانَ - يَعْلَمُ اللَّهُ - عَفِيفًا مُتَّصَاوِنًا
بَعِيدًا عَنِ الْمَعَاصِي، فَلَمَّا حَانَ قِيَامُهَا عَنْهُ بَدَرَتْ إِلَيْهِ فَقَبَّلَتْهُ فِي فَمِهِ ثُمَّ وَلَّتْ فِي ذَلِكَ الْحِينِ وَمُتَمِّسِكُهُ بِكَلِمَةٍ، وَهِيَ
تَتَهَادَى فِي مَشْيِهَا.

فَبُهِتَ وَسُقِطَ فِي يَدِهِ وَفُتَّ فِي عَضُدِهِ وَوَجَدَ فِي كَبِدِهِ وَعَلَيْهِ وَجْهَهُ، فَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ غَابَتْ عَنْ عَيْنِهِ وَوَقَعَ فِي
شَرَكِ الرَّدَى، اِشْتَعَلَتْ فِي قَلْبِهِ النَّارُ، وَتَصَعَّدَتْ أَنْفَاسُهُ، وَتَرَادَفَتْ أَوْجَالُهُ، وَكَثُرَتْ قَلْفُهُ، وَطَالَ أَرْقُهُ، فَمَا غَمَّضَ
تِلْكَ اللَّيْلَةَ عَيْنًا، وَكَانَ هَذَا بَدَأَ الْحُبِّ بَيْنَهُمَا دَهْرًا، إِلَى أَنْ جَدَّتْ حَبْلَيْهِمَا يَدُ النَّوَى؛ إِنَّ هَذَا لَمِنْ مَصَائِدِ إِبْلِيسَ
وَدَوَاعِي الْهُوَى الَّتِي لَا يَقِفُ لَهَا أَحَدٌ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.

Ülke yöneticilerinden birinin oğluna körkütük âşık olan bir genç kız tanıyorum.
Lakin genç adam bu durumdan bihaberdi. Genç kız, aşkından her geçen zaman daha da
kederleniyor, takati azalıyor, üzüntüsü artıyordu. Gel gör ki delikanlı bu durumu idrak
edemeyecek kadar tecrübesizdi. Genç kızın utangaçlığı, durumunun ifşa olmasına engel
oluyordu. Çünkü daha önce başından böyle bir şey geçmemişti. Delikanlının onu
onaylayıp onaylamayacağını bilmediği için de aşkını söylemekten çekiniyordu. Bu
durum böyle devam edince - ki her ikisinin durumu biliniyordu - onu yetiştiren ve
kendisine güveni tam olduğu, doğru fikirli bir kadına başından geçeni anlattı. Kadın
ona “Durumunu bir de şiirle dolaylı yoldan anlat ”dedi. Genç kız bunu defalarca yaptı.
Lakin delikanlı onun bu yaptıklarını umursamadı. Hâlbuki idraki yüksek ve zeki biriydi.
Öyle ki; genç kızdan böyle bir şey beklemiyor, zihniyle sözleri sorgulamaya
yönelmiyordu. Bir gece delikanlıyla birlikte oturduklarında genç kızın sabrı tükendi,
göğsü daraldı, nefesine hâkim olamadı. Allah da biliyor ya delikanlı günahattan uzak,
iffetini koruyan, namuslu biriydi. Genç kız oradan ayrılmak için tam kalkıyorken ani bir

manevrayla delikanlıya yöneldi ve onu dudaklarından öptü. Sonrasında hiç konuşmadan sırtını dönüp çekip gitti.

Genç adam birden afalladı, eli ayağı boşaldı, derinden sarsıldı ve hüzne kapıldı. Daha kız yanından uzaklaşmadan ölümcül bir tuzağa düştü. Kalbinde bir ateş yandı. Nefes alamaz oldu, panikleyip korkuya kapıldı. Endişesi çoğaldı, uykuları kaçtı hatta o gece sabaha kadar uyuyamadı. Buydu kızla aralarındaki aşkın ilk başlangıcı. Ama ayrılığın elleri, aralarındaki sevgi bağını kopardı. Bu, şeytanın tuzaklarındandır ve Allah'tan başkasının güç yetiremediği aşkın gerekçelerindedir. (İbn Hızm, 1987b: c. I, s. 182-183).

Yazarın gerçek hayatta yaşanmış olaylardan alıntı yaptıkları, aşk konulu olduğu için karakterler genel olarak bir kız ve delikanlıdan oluşur. Olaya başlamadan önce giriş bölümünde yüzeysel bir şekilde karakterlerin özelliklerinden kısaca bahseder. Onları kısa cümlelerle tanıtır. Bu bölümde; olayın aktığı zaman ve mekânda belirtilir. Yukarıdaki anlatı geçmiş bir zamanda meydana gelmiştir. Zaten yazarın anlattıkları geçmişte yaşanmış olaylardan ibarettir. Mekân ise babasının sarayı, Kurtuba şehri, dostlarının yaşadıkları meskenler olmuştur. Bu şekilde bir giriş yaptıktan sonra modern bir kısa öyküde olduğu gibi yaşanmış olayın düğüm kısmını anlatır. Düğüm kısmı çok uzun olmamakla birlikte yardımcı karakter ve olaylarla canlı tutulmuştur. Mesela yukarıdaki parçada genç kızın kendisini yetiştiren bir kadına içini döküp ondan nasihat alması, olayın düğüm kısmını genişletmiş ve hareketli kılmıştır. Son olarak okuyucunun merakını gidererek olayı bir sonuca bağlayarak sonlandırır.

Yazarın anlattığı yaşanmış olaylar; hükümdarlardan, dostlarından, dinledikleriyle sınırlı değildir. Bazen başından geçen olaylara da yer vermiştir ki bunların sayısı çok değildir. Örneğin zikrettiğimiz eserinin *Ayrılık* bölümünde,

ayrılıklardan birinin -ki telafisi mümkün değildir- ölüm olduğundan bahsederken buna örnek olarak da sevgilisi Nu'm'un ölümü üzerine kendi durumunu tahkiye eder:

وَعَيِّي أَخْبِرَكَ أَيُّ أَحَدٍ مِنْ ذَهِي بَهْدِهِ الْفَادِحَةِ، وَتَعَجَّلْتَ لَهُ هَذِهِ الْمُصِيبَةُ، وَذَلِكَ أَيُّ كُنْتُ أَشَدَّ النَّاسِ كَلْفًا وَأَعْظَمَهُمْ حُبًّا بِجَارِيَةٍ لِي، كَانَتْ فِيهَا إِسْمُهَا نُعْمٌ. وَكَانَتْ أُمْنِيَّةَ الْمُتَمَيِّ وَغَايَةَ الْحُسْنِ خَلْقًا وَخُلُقًا وَمُؤَافَقَةً لِي، وَكُنْتُ أَبَا غُدْرَهَا، وَكُنَّا قَدْ تَكَافَأْنَا الْمَوَدَّةَ، فَفَجَعَنِي بِهَا الْأَقْدَارُ، وَاخْتَرَمْتَهَا اللَّيَالِي وَمَرَّ النَّهَارُ، وَصَارَتْ ثَالِثَةَ التَّرَابِ وَالْأَحْجَارِ، وَسَيِّي حِينَ وَفَاتَهَا دُونَ الْعِشْرِينَ سَنَةً، وَكَانَتْ هِيَ دُونِي فِي السِّنِّ، فَلَقَدْ أَقَمْتُ بَعْدَهَا سَبْعَةَ أَشْهُرٍ لَا أَجْرُدُ عَنْ تِيَابِي وَلَا تَفْتُرُ لِي دَمْعَةً عَلَى جُمُودِ عَيْنِي وَقَلَّةَ إِسْعَادِهَا؛ وَعَلَى ذَلِكَ فَوَاللَّهِ مَا سَلَوْتُ حَتَّى الْآنِ، وَلَوْ قُبِلَ فِدَاءٌ لَفَدَيْتُهَا بِكُلِّ مَا أَمْلِكُ مِنْ تَالِدٍ وَطَارِفٍ، وَبِبَعْضِ أَعْضَاءِ جِسْمِي الْعَزِيزَةِ عَلَيَّ مُسَارِعًا طَائِعًا، وَمَا طَابَ لِي عَيْشٌ بَعْدَهَا، وَلَا نَسِيتُ ذِكْرَهَا وَلَا أَنْسَتْ بِسَوَاهَا.

Sizlere kendimden bahsedeyim. Ben de bu belaya (ölümle sonuçlanan ayrılığa) maruz kalanlardandım. Bu musibetin pençesine düşenlerdenim. Bir zamanlar adı Nu'm olan bana ait bir cariyem vardı. Kendisine duyduğum aşkın ve tutkunun eşi benzeri yoktu. O, insanın gerçekleşmesini istediği bir hayaldi. Onun hem dış güzelliği hem iç güzelliği mükemmeldi. Hayatındaki ilk erkek olmamın yanı sıra iyi anlaşırdık ve birbirimize olan aşkımız karşılıklıydı. Daha sonra kader onu benden alarak yokluğuyla beni perişan etti. Geceler onu benden kopardı, gündüzler su gibi akıp gitti. O, taş ve toprağın üçüncü yâreni oldu. Öldüğünde yaşım daha yirmiye varmamışken o ise yaş olarak benden daha küçüktü. Ölümünden sonra yaklaşık yedi ay boyunca aynı giysilerle gezip dolaştım. Ağlamayı bilmeyen gözlerimden yaşlar hiç dinmedi. Onun bana verdiği saadet yok oldu. Allah'a yemin ederim ki şimdiye kadar onu aklımdan söküp atamadım. Şayet bir fidye kabul edilseydi onun için bütün mal varlığımı, vücudumun değerli bazı organlarını hiç düşünmeden razı olarak feda ederdim. Ondan sonra benim için hayatın

bir anlamı kalmadı ve onu unutamadım, başkalarıyla sevgili de olamadım. (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 224).

İbn Hızam'ın anlattığı olaylar yüzyıllar önce yazılmasına rağmen - genel itibariyle – vaka, şahıslar, yer, zaman gibi modern bir öykü misali materyal ve estetik unsurları bünyesinde barındırır. Zaman genellikle geçmiş hayatıken, mekân babasının sarayı, bazen de Kurtuba şehridir. Karakterler ise; kendisi, âşık olduğu cariyeler, devlet erkânından kişiler ya da bu kişilerin çocukları, ahbablık yaptığı dostları olur. Konu ise genel itibariyle aşktır. Bu aşk sadece karşı cinsler arasında vuku bulan aşkla sınırlı değildir. Bazen döneminin sosyal ve kültürel yapısına aldırış etmeden hemcinsler arasında vuku bulan aşklardan da bahsetmiştir.

İbn Hızam'ın tahkiyeli anlatım biçiminde dikkat çeken özelliklerden biri anlattığı yaşanmış olayları kimden aldıysa o kişilerin isimlerini zikrederek başlamasıdır. O, bir hadis nakleder gibi anlattığı olayların râvîlerini zikretmiş ve böylece okuyucuya anlattıklarının doğruluğunu ispatlamaya çalışmıştır. Onun bir edebî risâlede anlatmak istediği olaylara bu şekilde başlamasının temel sebepleri arasında iyi bir derecede muhaddis olmasının (Hamûde, 2012: s. 97) ve anlatılanların birer hayal ürünü olmamasının büyük etkisi vardır. Olayları ilk kaynağına kadar isnad etmesi muhaddis kimliğinin yahut dinî kültürünün risâlelerindeki üslubuna yansıdığını göstermektedir. Örneğin, râvî zincirini zikrederek başladığı olaylardan birisinin girişi şöyledir:

حَدَّثَنِي أَبُو دَلْفِ الْوَرَّاقِ عَنِ مَسْلَمَةَ بْنِ أَحْمَدَ الْفَيْلَسُوفِ الْمَعْرُوفِ بِالْمَجْرِيطِيِّ أَنَّهُ قَالَ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي

بِشَرْقِي مَقْبَرَةِ قُرَيْشٍ بِقَرْطَبَةَ الْمُوَارِي لِدَارِ الْوَزِيرِ أَبِي عَمْرِو أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ حُدَيْرِ رَحِمَهُ اللَّهُ ...

(Bu olayı) Ebû Delef el-Verrâk bana anlattı. Ona da Kurtuba'daki Kureyş Mezarlığı'nın doğusunda, Vezir Ebû 'Amr Ahmed b. Muhammed Huderyr'in (Allah

rahmet eylesin) evinin yanındaki mescitte el-Mecritî olarak tanınan filozof Mesleme b. Ahmed söylemiş...(İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 155).

İbn Hâzım sadece başkalarından duyduğu ya da öğrendiği gerçek olayları isnad üslubuyla nakletmiştir. Bizzat kendisinin şahit olduğu olayları bu şekilde aktarmamıştır.

1. 4. 4. Söyleşmeye Bağlı Anlatım

Risâle türünde yaygın olan bir anlatım biçimi değildir. İbn Hâzım'ın risâlelerine baktığımızda o, bu anlatım biçimine risâlelerinde fazla başvurmamıştır. Bazen geçmiş hayatında yaşanmış bir olayı anlatırken karakterler arasında konuşmalara yer verirken, bazen de ruhuyla yaptığı monologlar şeklinde bu anlatım biçimini kullanmıştır. Aynı şekilde dinî meseleler üzerine fikirlerini beyan ederken münakaşalarında kısmen de olsa bu anlatım biçimine başvurmuştur. Örneğin reddiye tarzı risâlelerinde, kime karşı risâlesini yazdıysa o kişinin fikrini beyan ederken *Filan kişi şöyle dedi* şeklinde karşıdakini konuşturup onun düşüncelerini herhangi bir mesele hususunda açıklar. Daha sonra kendi düşüncelerini söyler. Kısacası karşısında biri varmış gibi diyaloglar kurar.

Bu anlatım biçiminin en güzel örneği; yazarın *Ma 'rifetu'n-Nefs bi-Gayrihâ* adlı risâlesinde ruhunun kendisiyle yaptığı monologları verebiliriz. Bu risâle, ruhunun kendi kendine yaptığı konuşmalardan ibaret olup tamamen söyleşmeye bağlı anlatım biçimiyle yazılmıştır. Yazarın risâlesinden bir bölüm şöyledir:

أَطَلْتُ الْفِكْرَ فِي نَفْسِي بَعْدَ تَيْقُنِي أَنَّهَا الْمُدْبِرَةُ لِلْجَسَدِ، الْحَسَّاسَةُ الْحَيَّةُ الْعَاقِلَةُ الْمُمَيِّزَةُ الْعَالِمَةُ، وَأَنَّ

الْجَسَدَ مَوَاتٌ لَا حَيَاةَ لَهُ، وَجَمَادٌ لَا حَرَكَةَ فِيهِ إِلَّا أَنْ تُحَرِّكَهُ النَّفْسُ، وَبَعْدَ إِيقَانِي أَنَّهَا صَاحِبَةُ هَذِهِ الْفِكْرَةِ،

وَالْمُحَرِّكَةُ لِلِّسَانِي بِمَا تُرِيدُ إِخْرَاجَهُ مِمَّا اسْتَقَرَّ عِنْدَهَا، فَقَالَتْ مُخَاطِبَةً لِنَفْسِهَا، بَاحْتِثَةً عَنْ حَقِيقَةِ أَمْرِهَا:

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُدَبِّرَةُ هَذَا الْجَسَدِ: أَلَسْتَ الَّتِي قَدْ عَرَفْتَ صِفَاتِ جَسَدِكَ الَّذِي وَالَيْتِ تَدْبِيرَهُ، وَحَقَّقْتَهَا
وَضَبَطْتَهَا؟

قَالَتْ: بَلَى

قَالَتْ: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُدَبِّرَةُ هَذَا الْجَسَدِ: أَلَسْتَ الَّتِي تَجَاوَزْتَ جَسَدِكَ الْمُضَافَ تَدْبِيرُهُ إِلَيْكَ، فَخَلَصَ فَهْمَكَ
وَبَحَثَكَ إِلَى مَا يَلِيكَ مِنَ الْأَرْضِ وَالْمَاءِ وَالْهَوَاءِ وَسَائِرِ الْأَجْرَامِ، ثُمَّ إِلَى مَا لَمْ يَلِكِ مِنَ الْأَجْرَامِ، فَمَيَّرْتَ أَجْنَاسَ كُلِّ ذَلِكَ
وَأَنْوَاعَهُ وَأَشْخَاصَهُ، وَحَقَّقْتَ صِفَاتِ كُلِّ ذَلِكَ، الدَّائِيَّةَ وَالْعَبْرِيَّةَ، وَفَرَّقْتَ بَيْنَ كُلِّ ذَلِكَ بِالْفُرُوقِ الصَّحِيحَةِ، ثُمَّ
تَخَطَّيْتَ كُلَّ ذَلِكَ إِلَى الْأَفْلاكِ الْبَعِيدَةِ وَمَا حَقِيقَةُ مَدَارِهَا، وَضَبَطْتَ كُلَّ ذَلِكَ وَأَشْرَفْتَ عَلَيْهِ، وَسَرَّحْتَ هُنَالِكَ،
أَعْفَلْتَ فِي تِلْكَ الطَّرِيقِ وَالْمَسَالِكِ، وَخُضَّتْ إِلَيْهِ الْأَنْوَارَ وَالظُّلْمَ، وَافْتَحَمَتْ نَحْوَهُ الْأَبْعَادَ حَتَّى أَتَيْتِهِ مِنْ أُمَّمٍ وَلَمْ يَخْفَ
مَا بَعْدَ وَعَمُضَ؟

قَالَتْ: بَلَى

قَالَتْ: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْعَارِفَةُ بغيرها، الْجَاهِلَةُ بِذاتها: فَهَلْ تَعْرِيفِينَ مَحَلِّكَ وَمِنْ أَيْنَ أَنْتِ، وَمِنْ أَيْنَ تَتَكَلَّمِينَ، وَكَيْفَ
تُحْرِكِينَ هَذِهِ الْأَعْضَاءَ الْمَصُونَةَ إِذَا حَرَّكْتَهَا، أَلَسَّاكِنَةَ إِذَا تَرَكْتَهَا؟

قَالَتْ: لَا

Ruhumun; duyusal, akıl sahibi, canlı, ayrıcalıklı, bilgin olduğunu ve bedenime hükmettiğini, bedenin hayat sahibi olmayan cansız olduğuna, hareket sahibi olmayan ancak ruh tarafından harekete geçirilen donuk olduğuna inandım. Aynı şekilde ruhumun, bu düşüncenin sahibi, yeri geldiğinde susmak yeri geldiğinde istediğini

söyletmekle dilime hükmettiğine kati bir şekilde inandım. Bütün bunlardan sonra ruhum hakkında uzunca düşündüm. Ruhum kendi kendine hitaben ve işin aslını araştırmak üzere şöyle dedi”

Ey bu bedene hükmeden ruh! İdaresini üstlendiğin bedeninin özelliklerinden haberdar değil misin? Bu özellikleri yerine getirerek onları kontrol ediyor musun?

Evet, dedi.

Ey bu bedene hükmeden ruh! Hükmü senin eline verilmiş bu bedene önem vermeyen, umursamayan sen değil miydin? Senin zihnin ve incelemen; hava, su, yeryüzü ve diğer cisimler gibi algıladığın ya da algılamadığın cisimleri kavradı. Sen bu türleri, cinsleri, şekilleri ayırt ettin. Kendilerine özgü ve özgü olmayan özellikleri tahkik ettin. Her birini kendine özgü gerçek farklarıyla ayırt ettin. Uzaktaki göklere ve oradaki parlak cisimlere ulaştın, onların nasıl döndüğünü öğrendin. Onların gerçek yörüngeleri üzerinde araştırmalar yaptın. Bunların hepsine kavradın, kontrol ettin ve açıkladın. Bu yolların, yöntemlerin içine derinlemesine daldın. Her birini ışıklara ve karanlıklara attın. Yakınlaşana kadar uzaklara yöneldin. Kısacası uzaktaki ve gizemli olan hiçbir şey kapalı kalmadı?

Evet, dedi.

Ey kendinden başka her şeyi bilen ama kendini bilmeyen ruh! Sen yerini, nereden geldiğini, nereden konuştuğunu, hareket ettiğinde bu korunmuş azalarının nasıl hareket ettirdiğini ve hareket etmeyi bıraktığında onların nasıl durduğunu biliyor musun?

Hayır, dedi. (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 443-445).

Yazar bu risâlesinde ruhunun kendisiyle yüzleşmesini monologlar şeklinde okuyucuya sunmuş, her defasında cümlelere giriş yaparken nidalar şeklinde tekrarlara

yer vermesiyle de ifadeyi güçlendirmiştir. Kullandığı dil, felsefi bir tat vermekle birlikte fazla sanatlı ifadelere girmeden yalın şekildedir.

Söyleşmeye bağlı anlatım biçimini öyküleyici anlatım biçimiyle iç içe kullandığı da olmuştur. Örneğin yazar, ilk görüşte sevdalananlar hakkında başkalarından duyduğu şu yaşanmış hikâyeyi anlatır. Ramâdî olarak da tanınan Yusuf b. Harun adında bir şair, Kurtuba'nın yedi kapısından biri olan Bâbu'l- 'Attârîn'de toplanan kadınlar arasında genç bir cariye görür ve gönlünü ona kaptırır. Peşi sıra onu takip etmeye başlar ve genç kız şairi fark edince duraksar, aralarında şu konuşmalar cereyan eder:

فَقَالَتْ لَهُ: مَا لَكَ تَمَشِي وَرَائِي؟

فَأَخْبَرَهَا بِعَظِيمِ بَلِيَّتِهِ بِهَا.

فَقَالَتْ لَهُ: دَعِ عَنْكَ هَذَا وَلَا تَطْلُبْ فَضِيحَتِي فَلَا مَطْمَعَ لَكَ فِي أَلْبَةِ وَلَا إِلَى مَا تَرْغَبُهُ سَبِيلًا،

فَقَالَ: إِنِّي أَفْنَعُ بِالنَّظَرِ،

فَقَالَتْ: ذَلِكَ مُبَاحٌ لَكَ،

فَقَالَ لَهَا: يَا سَيِّدَتِي، أُحَرَّةٌ أَمْ مَمْلُوكَةٌ؟

قَالَتْ: مَمْلُوكَةٌ

فَقَالَ لَهَا: مَا اسْمُكَ؟

قَالَتْ: حُلُوءَةٌ

قَالَ: وَلِمَنْ أَنْتِ؟

فَقَالَتْ لَهُ: عَلِمْتُكَ وَاللَّهِ بِمَا فِي السَّمَاءِ السَّابِعَةِ أَقْرَبُ إِلَيْكَ مِمَّا سَأَلْتَ عَنْهُ، فَدَعِ الْمُحَالَ

فَقَالَ لَهَا: يَا سَيِّدَتِي وَأَيْنَ أَرَاكِ بَعْدَ هَذَا؟

قَالَتْ: حَيْثُ رَأَيْتَنِي الْيَوْمَ فِي مِثْلِ تِلْكَ السَّاعَةِ مِنْ كُلِّ جُمُعَةٍ..

“Neden beni takip ediyorsunuz?”

Şair, genç kıza derdini anlatmış.

“Bırakın bunu, benim rezil olmamı istemeyin. Sizin arzunuz imkânsız bir şey ve istediğiniz şeyin olur bir yolu yok” demiş.

“ Öyleyse sadece bakmama müsaade edin” demiş şair.

“ Bunun yapabilirsiniz.”

“Hanımefendi, siz hür müsünüz yoksa bir cariye mi?”

“Bir cariyeyim”

“Adınızı bağışlar mısınız?”

“Adım Hülve'dir.”

“ Peki, kimin cariyesisiniz?”

“Allah'a yemin ederim ki, senin yedi kat gökte olanları bilmen, sorduğun soruya alacağın cevaptan daha kolaydır. İmkânsız olanı bırak”

Peki, sizi tekrardan görebilir miyim?

Bugün olduğu gibi, her Cuma günü bu saatlerde buradayım (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 121).

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi İbn Hızam, anlattığı hikâyelerde diyaloglara yer vererek hikâyeyi hareketli tutmuş, bu diyaloglarla anlattığı konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

1. 4. 5. Tasvirli Anlatım

Endülüs Yarımadası'nın doğal güzellikleri, şairlerin ve yazarların daima ilgisini çekmiştir. Onlar şiirlerinde, nesir yazılarında Endülüs'ün ırmaklarını, ağaçlarını, şarıl şarıl akan derelerini, çeşit çeşit hayvanlarını, bahçelerini sık sık betimlemiştir. Nasıl doğudaki edipler eserlerinde çölü, ateşi, yırtıcı hayvanları betimlemişler; Endülüslü edipler de Endülüs'ün eşsiz doğal güzelliklerini betimlemiştir. İbn Hızam da yettiği bu coğrafyayı ve bu coğrafyanın insanını betimleyici bir üslupla okuyucuya sunmuştur. Örneğin, dostlarıyla gezintiye çıktığı bir bahçeyi şu ifadelerle tasvir etmiştir:

بَيْنَ جَدَاوِلٍ تَطْرُدُ كَأَبَارِيقِ اللَّجَيْنِ، وَأَطْيَارٍ تُعْرَدُ بِالْحَانَ تَزْرِي بِمَا أَبْدَعَهُ مَعْبُدٌ وَالْغَرِيضُ، وَثَمَارٍ مُهْدَلَةٍ قَدْ
ذَلَلَتْ لِلْأَيْدِي وَدَنْتٌ لِلْمَتَنَاوِلِ، وَظِلَالٍ مُظَلَّةٍ تُلَاحِظُنَا الشَّمْسُ مِنْ بَيْنِهَا فَتَتَصَوَّرُ بَيْنَ أَيْدِينَا كِرْقَاعِ الشَّطْرَنْجِ
وَالنِّيَابِ الْمُدَبَّجَةِ، وَمَاءٌ عَذْبٌ يُوجِدُكَ حَقِيقَةَ طَعْمِ الْحَيَاةِ، وَأَنْهَارٌ مُتَدَفِّقَةٌ تَنْسَابُ كِبُطُونِ الْحَيَاتِ، لَهَا خَيْرٌ يَقُومُ
وَيَهْدَأُ، وَتَوَاوِيرَ مُؤَنَّنَةٍ مَحْتَلِفَةٍ الْأَلْوَانِ تُضَفِّقُهَا الرِّيحُ الطَّيِّبَةُ النَّسِيمِ.

Biz, gümüş ibriklerden dökülürcesine akan derelerin, Ma'bed ve el-Ğarid'in nağmelerini utandıracak şekilde öten kuşların, yenecek kadar yakın ve uzanan ellerimize boyun eğen dallardan sarkmış meyvelerin tam ortasındaydık. Güneş, ağaçlar arasında bir görünüp bir kayboluyor, çiçekli giysiler ve satranç tahtası gibi kare kare

görüniyordu. Etrafımızda insana hayatın gerçek anlamını bulduran tatlı sular; kâh coşan kâh dinginleşen ve yılanların kıvrımları gibi akıp giden coşkun nehirler; meltem rüzgârlarının okşadığı zarif, rengârenk, çeşit çeşit çiçekler vardı... (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 236).

Yukarıdaki cümlelerde yazar, olabildiğince süslü anlatımlarla ifadelerine edebî bir zevk katmıştır. Tasvirlere tamamen kişisel duygu ve düşüncelerle kuşatılmış olduğu için sanatsal betimlemeye örnektir. Yazarın risâlelerinde sadece doğayı tasvir yoktur, aynı zamanda mekân ve kişi tasvirleri de vardır. Kişileri fiziki ve psikolojik yönden mükemmel bir şekilde tasvir etmiştir. Örneğin, abisi Ebûbekir'in eşi Atike'nin evlendikten sonraki durumunu şöyle anlatır:

وَكَاَنْتَ لَا مَرْمَى وَرَاءَهَا فِي جَمَاهَا وَكَرِيمِ خَلَاهَا، وَلَا تَأْتِي الدُّنْيَا مِمَّنْهَا فِي فَصَائِلِهَا، وَكَانَا فِي حَدِّ الصَّبَا وَمَكَّنْ
سُلْطَانُهُ تُغَضِبُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الْكَلِمَةُ الَّتِي لَا قَدْرَ لَهَا، فَكَانَا لَمْ يَزَالَا فِي تَغَاظِبٍ وَتَعَاتِبٍ مُدَّةَ ثَمَانِيَةِ أَعْوَامٍ، وَكَانَتْ
قَدْ شَفَّهَا حُبُّهُ وَأَضْنَاهَا الْوَجْدُ فِيهِ أَحْلَاهَا شِدَّةَ كَلْفِهَا بِهِ، حَتَّى صَارَتْ كَالْحَيَالِ الْمُتَوَهَّمِ دَنَفًا، لَا يُلْهِيَهَا مِنَ الدُّنْيَا
شَيْءٌ، وَلَا تُسَرُّ مِنْ أَمْوَالِهَا - عَلَى عَرَضِهَا وَتَكَاثُرِهَا - بِقَلِيلٍ وَلَا كَثِيرٍ إِذْ فَاتَهَا إِتْفَاقُهُ مَعَهَا وَسَلَامَتُهُ لَهُ.

Atike'nin güzelliğinin, huyunun, yüce gönüllülüğünün eşi benzeri yoktu. Onun gibi erdem sahibi biri dünyaya daha gelmemişti. (Ağabeyim ve Atike) Her ikisi de gençti ve deli dolu zamanlarındaydılar. Bu yüzden bir sözle bile birbirlerini kırabiliyorlardı. Öyle ki, sekiz yıl boyunca birbirlerini kızdırıp, azarladılar. Atike aşkından bitap olmuş, yıpranmış, ağabeyime olan tutkusu onu zayıflatmıştı. Bir deri bir kemik kalmış, hayalet silüetine bürünmüştü. Kocasıyla arasında bir uyum ve samimiyet kalmadığından dolayı artık bu dünyada hiçbir şey ona tat vermiyor, sahip olduğu onca mal bile onu mutlu etmiyordu. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 259).

İbn Hâzım aynı şekilde bir genç kıızı şu ifadelerle tasvir ediyor:

Onu terk ettiğimde gençliğinin daha başındaydı. Şimdi ise görüyorum ki; gençliğin o parlaklığı yüzünde ışıltıyor, ışıltadıkça taşıyor ve tüm bedenine dağılıyor. Güzellik adına ne varsa hepsi onda fişkırtıyor, o ise; tereddüt ve hayret halindeydi. Gökyüzündeki en güzel yıldızlar onun yüzünde doğmuş, orada parlayıp ışıltıyorlardı. Her iki yanağında da güzellik çiçekleri açmış, onun her yanını sarmıştı. (İbn Hızm, 1987b: c. I, s. 274).

İbn Hızm, betimleyici anlatımı genellikle öyküleyici anlatımla birlikte kullanmıştır. Çünkü her öyküde olduğu gibi yazar, karakterlerini okuyucuya olumlu ya da olumsuz şekilde sunarken amacına hizmet edecek şekilde sıfatlar kullanarak tasvirler yapar. O da bir kadını, aşığı, mekânı, cariye sahibi efendiyi tasvir ederken okuyucunun hayal dünyasında bu karakterlerin nasıl olmasını istiyorsa ona göre güzel ve çirkin sıfatlar kullanmıştır. Betimleyici üslup, yazarın daha çok *Ṭavku'l-Hamâme* adlı edebî dilin ağır olduğu risâlelerinde hâkimdir. O, bu risâlesinde genel itibariyle sanatsal betimlemeler yapmıştır. İlmî risâlelerinde ise ağırlıklı olarak açıklayıcı betimlemelerden yararlanmıştır.

1. 4. 6. Kanıtlayıcı Anlatım

Kanıtlayıcı anlatım, yazarın okuyucuyu kendi fikir ve düşüncelerine inandırma, onu aydınlatma, bir bakıma fikirlerini ona kabul ettirmeyi amaçladığı anlatım biçimidir. Bu anlatım biçiminde okuyan ve dinleyenin vermek istenilen konudan uzaklaşmaması için zaman zaman kelime ve cümle tekrarı yapılır, o konu hakkında başka kişilerin fikirleri örnek olarak verilir, ifadeler mecaz anlamlarından ziyade gerçek anlamlarıyla kullanılır, tanımlama, sınıflandırma, karşılaştırma, tanık gösterme gibi düşünceyi geliştirme yollarından faydalanır.

İbn Hızam, dinî alanlarda yazdığı risâlelerinde bu anlatım biçiminden çokça faydalanmıştır. Özellikle de bir fikri beyan ederken yaptığı tanımlamalarla, Peygamber hadislerinden alıntılarla, metin içinde kelime ve cümle tekrarlarıyla bu anlatım yolunu takip etmiştir. *el-Bâhira* risâlesinde mezhep imamları arasında hangisinin daha fâkih, daha faziletli, daha yüce, daha alim olduğuyla ilgili sorulan bir soru üzerine verdiği cevaplar arasında rey hususundaki fikirlerini şöyle açıklamıştır:

أَمَّا الْفُتْيَا بِالرَّأْيِ فَلَيْسَ عِلْمًا وَلَا فَضِيلَةً، وَلَا يَعْجُزُ عَنْهُ أَحَدٌ، بَلْ هُوَ مَذْمُومٌ مِنَ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ /
وَمِنَ التَّابِعِينَ بَعْدَهُمْ وَهُمْ يُقْرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِذَلِكَ.

فَهَذَا رِبْعَةٌ يَقُولُ لِلزُّهْرِيِّ: أَنَا أَحْسِرُ النَّاسَ بِرَأْيِي، فَإِنْ شَأُؤُوا أَخَذُوهُ، وَإِنْ شَأُؤُوا ضَرَبُوا بِهِ الْحَائِطَ.
قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، لَعَمْرِي إِنْ شَيْئًا يَكُونُ سَامِعُهُ بِالْحَيْرِ فِي أَنْ يَضْرِبَ بِهِ الْحَائِطَ فَحَقٌّ أَنْ يَتَعَجَّلَ
ضَرْبَ الْحَائِطِ بِهِ، وَأَنْ لَا يُفْتِيَ بِهِ فِي الدِّينِ، وَلَا يُخْرِبَ بِهِ عَنِ اللَّهِ عَزَّ جَلَّ.

فَهَذَا مَالِكٌ يَقُولُ عِنْدَ مَوْتِهِ: وَدِدْتُ أَنِّي ضَرَبْتُ لِكُلِّ مَسْأَلَةٍ بَيْنَ رَأْيِي مَالِكٍ وَرَأْيِ أَبِي حَبِيفَةَ وَرَأْيِ الْأَوْزَاعِيِّ
وَرَأْيِ سُفْيَانَ وَرَأْيِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، وَرَأْيِ ابْنِ شُبْرَمَةَ، وَرَأْيِ الْحَسَنِ بْنِ حَيٍّ وَرَأْيِ عُثْمَانَ النَّبِيِّ وَرَأْيِ اللَّيْثِ، كُلُّ ذَلِكَ
رَأْيٌ لَا فَضْلَ لِبَعْضِهِ عَلَى بَعْضٍ، وَكُلُّ هَؤُلَاءِ مُجْتَهِدٌ / مَا جُورٌ. وَكُلُّ مَنْ قَلَّدَ وَاحِدًا مِنْهُمْ مُخْطِئٌ مَلُومٌ غَيْرٌ مَعْدُورٌ.

فَإِنَّ هَذِهِ صِفَةُ الرَّأْيِ بِإِجْمَاعِ الْأُمَّةِ كُلِّهَا، وَإِنَّمَا هُوَ حَكْمٌ بِالظَّنِّ وَتَحَرُّصٌ فِي الدِّينِ، فَلَيْسَ يَسْتَحِقُّ الْمُكْتَرُ
مِنْهُ وَمِنَ الْقَوْلِ بِهِ صِفَةَ الْعِلْمِ، لِأَنَّهُ لَيْسَ عِلْمًا، وَلَا حِفْظُهُ مِنَ الْعِلْمِ بِسَبِيلٍ. وَإِنَّمَا هُوَ إِشْتِغَالٌ بِالْبَاطِلِ عَنِ الْحَقِّ
وَبَابٌ مِنْ كَسْبِ الْمَالِ، وَوَجْهٌ مِنَ التَّسْوُقِ وَالتَّرْوُسِ عَلَى الْجِيرَانِ، وَعِنْدَ الْحُكَّامِ فَقَطُّ...

Rey ile fetva vermeye gelince o, ne ilimdir ne de fazilettir. Bu, herhangi birinin yapamayacağı şey de değildir. Aksine o, Sahabe (Allah onlardan razı olsun) ve onlardan sonra gelen Tabiîn tarafından yerilmiştir. Onlar bununla (rey ile) kendileri aleyhine ikrarda bulunuyorlar.

Rebî'a Zührî'ye şöyle diyor: Ben insanlara kendi re'yimi söylüyorum. İsteyen kabul eder, isteyen reddeder.

Ebu Muhammed (Allah ona rahmet etsin) dedi ki: Ömrüme yemin olsun ki; bunu duyan her kim olursa ve (re'yi) kabul etmeme hususunda kendi tercihiyle başbaşa bırakılırsa doğru olan hemen (re'yi) reddetmek olur. Çünkü din konusunda bununla fetva verilmez; Aziz ve Celil olan Allah hakkında da bilgi verilmez.

Malik, ölüm döşeğindeyken şöyle demiştir: Benden her mesele için Malik'in re'yi, Ebu Hanife'nin re'yi, Evzâi'nin re'yi Süfyan'ın re'yi, İbn Ebî Leylâ'nın re'yi, İbn Şubrume'nin re'yi, Hasan b. Hayy'ın re'yi, Osman el-Bettî'nin re'yi ve el-Leys'in re'yi arasında ayırım yapmam istenildi. Bunların hepsi re'ydir ve birinin ötekine üstünlüğü yoktur. Bu kişilerin hepsi müçtehitlerdir ve ecrini alacak kişilerdir. Her kim bunlardan birini taklit ederse hata yapmış olur, kınanır ve mazur görülemez.

Öyleyse tüm ümmetin icmasıyla re'y şöyle tanımlanır: O, zan ile hüküm vermek ve dinde yalanlar uydurmaktır. Re'yi savunmak ve çok yapmak ilim sıfatı kazandırmaz. Çünkü o, ilim değildir ve onu ezberlemenin de ilmî bir tarafı yoktur. O sadece hakka yüz çevirip batıl ile meşgul olmaktır. Para kazanma kapısı, komşulara baş olma ve sadece yöneticiler nezdinde bulunma arzusudur (İbn Hâzım, 1987a: s. 42)

İbn Hâzım cümlelerine öncelikle reye karşı olduğunu vurgulayarak başlar, bunu da reyin ne ilim ne de fazilet olduğunu söyleyerek okuyucuya sunar. Akabindeki cümlelerinde ise okuyucunun kendisi gibi düşünmesini sağlamak için Sahâbe ve

Tabiîn'in de re'ye karşı olduğunu söyler. Bu şekilde fikirlerini Sahâbe ve Tabiîn'in fikirleriyle destekleyerek kanıtlamaya çalışır. Konunun devamında Rebî'a ve Mâlik'in sözlerini ifade ederek kanıtlayıcı anlatımın temel özelliklerinden biri olan tanık göstermeye başvurur ve okuyucuya fikirlerini daha güçlü bir şekilde sunar. Son parçada İbn Hâzım, re'yin kendi düşünce dünyasındaki karşılığını ve tanımını yapar. Yazar, dili tamamen göndergesel işlevde kullanarak kelimelerin mecaz anlamlarına yer vermemiştir. Ayrıca mevzubahis olan *re'y* sözcüğünü parçada sürekli tekrarlayarak okuyucunun konudan uzaklaşmamasını sağlamıştır. İbn Hâzım bu anlatım üslubundan daha çok fikhî meseleleri mevzubahis ettiği ilmî risâlelerinde faydalanmıştır.

1. 5. Risâlelerde Üslup Unsurları

İbn Hâzım'ın risâlelerinde; akıcılık, açıklık, uyumluluk, tutarlılık gibi unsurlar onun üslubunu oluşturan temel etmenler arasındadır. Örneğin, bazı risâlelerinde okuyucuya bilgi vermeyi, onu fikirlerine inandırmayı amaçlamışsa yalın, açık ve anlaşılır bir üslup sergilerken; bazı risâlelerinde ise okuyucunun duygularına hitap etmeyi, ona edebî zevk vermeyi amaçlayarak akıcı ve süslü bir üslup takınmıştır. Bu risâlelerini değerli kılan içeriklerin yanında bu üslup unsurları da öne çıkmaktadır. Farklı farklı üslup unsurları çerçevesinde telif edilen bu risâlelerde işlenen içeriklerin bütünlüğüyle uyumlu olarak seçilmiş ifadelerin, terkiplerin, fiil ve isimlerin kullanımı onun kaleminin gücünü de göstermektedir. Fıkıhla ilgili bir konuyu anlattığında yalın, gösterişsiz, konuşma diline yakın bir yol izlerken aşk ve halleri üzerine yazdığı risâlesinde bunun tam tersi bir yol izlemiştir. Bu da risâlelerin tek bir kalemde değil de farklı kalemlerden yazıldığı havasını okuyucuya vererek üslubunun güzelliğini ve gücünü göstermektedir.

İbn Hızam'ın risâlelerinde akıcılık, açıklık, yalınlık, doğallık ve uyumluluk öne çıkan üslup unsurlarındandır. Özellikle de edebî risâlelerine akıcılık ve yalınlık hâkimdir. Öyle ki Ergüven, onun sanatlı nesrindeki üslupla ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: “İbn Hızam'ın edebî üslubu sadelik ve akıcılığı temel alması, vahşi ve çirkin lafızlardan uzak durması, sanatlı nesrinde secî, tıbâk, tasvir, teşbih ve kinaye gibi edebî sanatları kullanmasıyla ayrıcalık kazanmaktadır.” (Ergüven, 2019: s. 255)

1. 5. 1. Açıklık

İbn Hızam'ın üslubunda dikkat çeken özelliklerden biri ifadelerinin açık olmasıdır. O, ilmî risâlelerinde her hangi bir konuyu aktarırken açık ifadeler kullanmaya özen göstermiş, düşüncesini net bir şekilde okuyucuya ulaştırmaya çalışmış ve bu düşüncesinde anlayış güçlüğüne mahal vermemiştir. Kısacası aktarmak istediği yargının açık olmasına özen göstermiştir.

İbn Hızam - ilmî risâlelerinde - açık bir şekilde anlattığı düşüncelerini mantıksal bir düzenle okuyucuya sunmuştur. Cümlelerini ne çok uzun ne de kısa tutmuş, mümkün olabildiğince garip ifadelerden kaçınmış ve kapalılık ifade eden kinaye, mecâz gibi sanatlara olabildiğince az yer vermiştir. En önemlisi de anlattığı konulara tam anlamıyla hâkim olmasıdır. Örneğin, şiir türleriyle ilgili düşüncelerini aktardığı bazı cümleler şöyledir:

وَالضَّرْبُ الثَّانِي : الْأَشْعَارُ الْمَقُولَةُ فِي التَّصَعُّكِ وَذِكْرُ الْحُرُوبِ كَشِعْرِ عَنْتَرَةَ وَعُرْوَةَ بِنِ الْوَرْدِ وَسَعْدِ بْنِ نَاشِبٍ

وَمَا هُنَالِكَ، فَإِنَّ هَذِهِ أَشْعَارٌ تُبَيِّرُ النَّفُوسَ وَتُهَيِّجُ الطَّبِيعَةَ وَتُسَهِّلُ عَلَى الْمَرْءِ مَوَارِدَ التَّلْفِ فِي غَيْرِ حَقِّ، وَرُبَّمَا أَدَّتْهُ إِلَى

هَلَاكِ نَفْسِهِ فِي غَيْرِ حَقِّ، وَإِلَى خَسَارَةِ الْآخِرَةِ، مَعَ إِثَارَةِ الْفِتَنِ وَتَهْوِينِ الْجِنَايَاتِ وَالْأَحْوَالِ الشَّنِيعَةِ وَالشَّرِّهِ إِلَى الظُّلْمِ

وَسَفْكَ الدِّمَاءِ.

وَالضَّرْبُ الثَّلَاثُ: أَشْعَارُ التَّغْرُبِ، وَصِفَاتُ الْمَفَاوِزِ وَالْبِيدَاءِ وَالْمَهَامِهِ، فَإِنَّهَا تُسَهِّلُ التَّحَوُّلَ وَالتَّغْرُبَ وَتُنَشِّبُ

الْمَرْءَ فِيمَا رُبَّمَا صَعِبَ عَلَيْهِ التَّخَلُّصُ مِنْهُ بِأَلَا مَعْنَى.

İkinci Tür (Şiirler): Sa'd b. Nâşib'in, Urve b. el-Verd'in, 'Antera b. Şeddâd'in şiirleri gibi savaşlardan bahseden ve yağmacılık hususunda söylenen şiirlerdir. Bu şiirler ruhlara heyecan verir ve insan tabiatını harekete geçirir. Kişinin haksız yere kaynakları yok etmesini kolaylaştırır. Belki de bu şiirler, kişinin sebepsiz yere canına kıymasına, kan dökme ve zulmetmeye meyil göstermesine, kendisine kötü işler ve cinayetleri basitleştirmesine, fitne çıkarmasına sebebiyet verir.

Üçüncü Tür (Şiirler): Yaban eller, çöl, ıssız diyar gibi özelliklerden bahseden gurbet şiirleridir. Bu şiirler, vatandan ayrılmayı, gurbete çıkmayı kolaylaştırıyor ve kişiye anlamsızca, kurtulması zor olan şeyler yüklüyor (İbn Hâzım, 1983: c. IV, 67).

İbn Hâzım, zikrettiğimiz cümlelerde bazı şiir türlerinden bahsederken ortaya net yargılar koymuştur. Bu şiir türlerinin insana verdiği zararlardan bahsetmiş, bu hususta kendi fikirlerini sunmuştur ki; okuyucuya kapalı bir yargı sunmamış, sanatlı ifadelere yer vermemiştir. Kısacası dikkatsizce okuyan ya da dinleyen biri bile bu ifadelerde yazarın düşüncelerini anlar. Yukarıdaki ifadelerde dikkat çeken ve daha açık olmasına imkân sağlayan özelliklerden biri de düşüncelerini maddeler şeklinde sunmasıdır. Aynı şekilde kelimelerin basitliğine de önem vermiştir.

İbn Hâzım'ın ilmî risâlelerindeki açıklık baskın bir şekilde kendini gösterirken edebî risâlelerinde - özellikle de sanatlı üslubunun hâkim olduğu yazılarında - bu durumdan yer yer uzaklaştığı olmuştur. Çünkü bu edebî risâlelerinde mecâzlar, kinâyeler mevcuttur ve bunlar da kapalılık gösterir. Yazarın şu cümlesi buna örnektir:

وَصَحَّ عِنْدِي أَنَّهُ كَشَفَ رَأْسَهُ وَأَبْدَى وَجْهَهُ وَرَمَى رَسَنَهُ وَحَسَرَ فُجْيَاهُ وَثَمَّرَ عَنِ ذِرَاعَيْهِ

وَصَمَدَ صَمَدَ الشَّهْوَةِ.

Anladım ki o, başındaki sarığı çıkarmış, yüzünü açmış, yularını atmış, simasını göstermiş, kollarını sıvayıp şehvet yolunu tutmuş. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, 151).

1. 5. 2. Akıcılık

Ahenkli, tabîî ve rahat olma, selâset anlamlarını ifade eden akıcılık kavramı (Ayverdi, 2010:s. 28) İbn Hâzım'ın daha çok *Ṭavku'l-Ḥamâme* ve *Mudavâtu'n-Nufûs* risâlelerinde kendini göstermektedir. O, bu risâlelerinde sergilediği sanatlı üslubunda cümlelerin akışını zora sokan, kulağı tırmalayan, ses akışını bozan ifadelerden yer yer kaçınarak - sadece edebî eserlerinde böyle yapmıştır - şiirsel bir düz yazı sergilemiştir. Tibak, mukabele, lafzî izâfet gibi unsurlarla süslediği secîli mensur yazılarında, okuyucunun duygularına hitap ettiği gibi kulağına da hitap etmeyi amaçlamıştır. Akıcılığı sağlamak için kullandığı edebî sanatlarla anlamı göz ardı etmemiştir. Aksine ahenkle birlikte bu sanatların da yardımıyla sözü uzatmaya gitmiş, edebî zevk vermenin yanında konunun da kolayca anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak İbn Hâzım'ın risâlelerini genel olarak değerlendirdiğimizde ilmî risâlelerinde ahenkli bir üslup sergilememiş, nesirde ahengi sağlayan en temel unsur olan secî sanatını olabildiğince az kullanmıştır. İhsan Abbas onun genel üslubu hakkında şu ifadeleri söylemektedir: “*Fâkih İbn Hâzım, ifadede basitliği temel almış, lafzî süslemelerden ve secîden uzak durmuştur. O, üslubun yumuşaklığına önem vermemiş, seslerin tatlılığına da özen göstermemiştir.*” (Abbas, 1969: s. 333). Örneğin, onun ilmî risâlelerinden bir bölüm şöyledir:

وَكَذَلِكَ الْفَضْلُ، إِنَّمَا هُوَ لِمَنْ أَمَرَنَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ نُعَظِّمَهُ أَكْثَرَ تَعْظِيمًا لِغَيْرِهِ، أَوْ مَنْ كَانَ أَعْلَى دَرَجَةً فِي

الْجَنَّةِ نَظِيرُهُ، وَلَا مَعْنَى لِلْفَضْلِ أَصْلًا، غَيْرَ هَذَا، فَمَنْ أَدَّى أَنَّهُ يَدْرِي أَيُّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ / أَعْلَى دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ فَهُوَ

فَاسِقٌ كَاذِبٌ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ. وَقَدْ كَانَ فِي الْقُرْنِ الثَّانِي وَالثَّلَاثِ، فَسَاقٌ وَمُتَأَخِّرُونَ فِي الْفَضْلِ عَمَّنْ بَعْدَهُمْ بِلَا

شَكٍّ...

Fazilite gelince o da Allah'ın (Azze ve Celle) başka insanlara nazaran bir insanı daha çok yüceltmemizi emrettiği ve Cennette benzerinden derece olarak daha alâ olan kişiler içindir. Faziletin başka bir manası yoktur. Her kim hangi kavmin Cennette daha yüksek merteye sahibi olduğunu bildiğini iddia ediyorsa o, Allah (Azze ve Celle) katında fasık ve yalancıdır. Şüphesiz ki fasıklar ikinci ve üçüncü yüzyılda fazilet hususunda kendilerinden sonra gelenlerden geri olan kişilerdir. (İbn Hızam, 1987a: s. 40).

Yazar, yukarıdaki ifadelerinde “عَظِّمَهُ” ve “نَظِيرُهُ” sözcükleriyle ilk cümlelerinde âhenk sağlamış olsa da metni genel olarak değerlendirdiğimizde herhangi bir âhengün var olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü yukarıdaki metinde olduğu gibi onun ilmî risâlelerinin genelinde âhenk yoktur. Ayrıca o, ilmî üslubunda sözcüklerin güzelliğinden ziyade basitliğine önem vermiş, kullandığı kelimelerin garip ve çirkin olmamasına dikkat etmiştir. Ancak İbn Hızam, edebî risâlelerinde bir şiirin beyitlerinde olduğu gibi hem lafızların güzelliğine hem de ahenge önem vermiştir. Örneğin, bir tasvirindeki bazı ifadeleri şöyledir:

(كَانَتْ) نَعِيَّةً مِنَ الْعُيُوبِ، دَائِمَةً الْقُطُوبِ، كَثِيرَةً الْوَقَارِ، مُسْتَلَدَّةً النَّعَارِ، لَا تُوجِّهُ الْأَرَاغِي نَحْوَهَا، وَلَا

تَقْفُ الْمَطَامِعَ عَلَيْهَا، وَلَا مُعْرَسَ لِلْأَمَلِ لَدَيْهَا، فَوَجَّهَهَا جَالِبٌ كُلَّ الْقُلُوبِ، وَحَالَهَا طَارِدٌ مِنْ أَمَّهَا. تَزْدَانُ فِي الْمَنَعِ

وَالْبُخْلِ، مَا لَا يَزْدَانُ غَيْرُهَا بِالسَّمَاخَةِ وَالْبَدْلِ ...

O, (cariye) kusursuz, yüz ifadesinde sürekli bir ciddiyet, ağırbaşlı, inadı tatlı biriydi. Ona karşı beslenen ümitler, duyulan arzular, gönlünü kazanmak için yapılan çabalar boşunaydı. Yüzü bütün kalpleri kendine çekerken davranışları kendisine yönelenleri uzaklaştırırdı. Reddedişi ve kendini sakınmasındaki zarafeti, başkalarının hoşgörü ve kendilerini feda etmedeki zarafetinden daha üstündü (İbn Hâzım, 1987b: c. I, 249).

Yazarın yukarıdaki üslubunda ahenk açıkça görülmektedir. Öyle ki kelimelerin ses uyumunu tek ses üzerine inşa ederken çoğunlukla onları aynı siygalarda vermiştir. Örneğin, “البَدْلِ، البُخْلِ؛ أَمَّهَا، لَدَيْهَا، عَلَيْهَا، نَحْوَهَا؛ النِّفَارِ، الْوَقَارِ؛ الْعُيُوبِ، الْقُطُوبِ” ifadeleri kendi aralarında ahenk oluşturmaktadır.

1. 5. 3. Uyumluluk

İbn Hâzım, fıkıh, mantık, tarih ve edebiyat gibi farklı alanlarda birçok risâle telif etmiştir. Bu risâlelerde yazarın izlediği en belirgin üslup özelliği, vermek istediği duygu ve fikirlerle anlatım yolunun tam anlamıyla uyum içerisinde olmasıdır. Tarihî ve fikhî meseleler hakkında yazdığı metinlerine baktığımızda vermek istediği içeriği herkesin anlayabileceği, basit ve son derece sade bir üslupla sunarken edebiyat alanındaki metinlerinde ise belirli kültür seviyesine ulaşmış kişilere hitap ederek, edebî zevk vermenin yanında yaşadığı hayat tecrübelerini dayattığı akıcı ve duygu yüklü bir üslupla

sunmuştur. Öyle ki onun üslubunu güçlü kılan en belirgin olgu da budur. Yazılarında sadece duygu ve fikirleriyle örtüşen bir anlatım yolu izleyerek uyumluluk esasını sağlamamıştır aynı şekilde o, seçtiği kelimelerle de bu uyumluluk esasını yansıtmıştır. Örneğin, *Merâtibu'l-'Ulûm* risâlesi başta olmak üzere ilmî risâlelerinde sözcükleri nadiren gerçek anlamları dışında kullanmıştır. Ancak *Tavku'l-Hamâme* risâlesinde yeri geldiğinde mecâzlara, kinâyelere yer vererek sözcükleri akla gelen ilk anlamları dışında kullanmıştır. Kısacası İbn Hâzım, yazılarının içeriğine uygun bir anlatım yolu izleyerek anlatımını duygu ve fikirleriyle uygun bir şekilde tamamlamıştır. Risâlelerindeki şu parçalar, yazarın anlatmak istediği fikir ve duyguyla uyumlu şekilde izlediği üsluba örnektir:

أَثَارَتْ وَجَدًا دَفِينًا وَحَرَكَتْ سَاكِنًا، وَذَكَرْتَنِي عَهْدًا قَدِيمًا، وَحُبًّا تَلِيدًا، وَذَهْرًا مَاضِيًا، وَزَمَنًا عَافِيًا، وَشُهْرًا
خَوَالِي، وَأَخْبَارًا تَوَالِي، وَذَهْرًا فَوَالِي، وَأَيَّامًا قَدْ ذَهَبَتْ، آثَارًا قَدْ دُثِرَتْ، وَجَدَدَتْ أَحْزَانِي، وَهَيَّجَتْ بِلَابِي ...

(Onu gördüğüm an) İçimdeki gömülü aşk yeniden uyandı ve yüreğimde ona beslediğim suskun duygularım harekete geçti. Bana eski zamanlarımı, küllenmiş bir aşkı, yaşadığım maziyi, kaybolmuş anları, geçmiş ayları, parçalanıp giden hatıraları, kaybolup giden çağları, mazideki günleri, izi silinmiş anıları hatırlattı. Hüznlerimi tazeledi ve dertlerimin kucağına attı beni (İbn Hâzım, 1987b: c. I, 250).

بِالْبَقِيَّةِ يَدْرِي كُلُّ ذِي لُبِّ سَلِيمٍ أَنَّهُ لَا يَتَوَصَّلُ إِلَى الْعُلُومِ إِلَّا بِطَلَبٍ، وَلَا يَكُونُ الطَّلَبُ إِلَّا بِسَمَاعٍ وَقِرَاءَةٍ
وَكِتَابٍ، وَلَا بُدَّ مِنْ هَذِهِ الثَّلَاثِ خِصَالٍ، وَإِلَّا فَلَا سَبِيلَ دُونَهَا إِلَى شَيْءٍ مِنْ عُلُومِ الْبَيْتَةِ ...

Şüphesiz ki aklıselim her kişi, ilimlere ancak talep ile ulaşılacağını bilir. Talep ise ancak dinlemeyle, okumayla ve yazmayla olur. Bu üçü için bazı özellikler gerekir.

Yoksa bunlar olmadan ilimlere ulaşmanın hiçbir yolu yoktur... (İbn Hızım, 1983: c. IV, 65).

İbn Hızım, yukarıda ilk metindeki ifadelerinde âşık olduğu bir kadını babasının cenazesinde gördüğünde yaşadığı duyguları ahenkli bir şekilde sanatlı üslubuyla dile getirmiştir. İkinci metindeki ifadelerinde ise ilim tahsil etme hususundaki fikirlerini açık, sade ve son derece basitçe sunmuştur: Yazar, her iki metinde de anlatımla içerik arasındaki uyumluluğu başarılı bir şekilde vermiştir.

1. 5. 4. Tutarlılık ve Özgünlük

İbn Hızım, bir fikri sunarken okuyucuyu etkilemesinde onu başarılı kılan unsurlardan biri de cümlelerinde tutarlı olmasıdır. Konudan konuya ani geçişler yapmamış, hatta düz yazıda aralara serpiştirdiği şiirleri bile anlattığı konuyla paralel anlam içermiştir. Farklı bir konuya geçiş yaptığında ise başlıklar, alt başlıklar ya da maddeler şeklinde mantıkî bir örgüyle geçiş yapmış ve böylece vermek istediği konunun okuyucu zihninde şekillenmesine yardımcı olmuştur. Örneğin, onun nesriyle el-Câhiz'in nesrini birbirine benzetenler; İbn Hızım'ın nesrinde bir konudan başka bir konuya ansızın geçiş olmadığı için daha efdal olduğunu dile getirmişlerdir. Yazarın aşağıdaki parçası üslupta tutarlılık unsuruna örnektir:

فَإِذَا بَلَغَ الْمَرْءُ مِنَ التَّحْوِ وَاللُّغَةِ إِلَى الْحَدِّ الَّذِي ذَكَرْنَا فَلْيَنْتَقِلْ إِلَى عِلْمِ الْعَدَدِ، فَلْيُخَكِّمِ الصَّرْبَ، الْقَسَمَ،

وَالْجَمْعَ، وَالطَّرْحَ، وَالتَّسْمِيَةَ، لِيَأْخُذَ طَرَفًا مِنَ الْمِسَاحَةِ، لِيُشْرِفَ عَلَى الْأَرْثَمَاطِيْقِي - وَهُوَ عِلْمٌ طَبِيعَةُ الْعَدَدِ - وَلِيَقْرَأَ

كِتَابَ أَقْلَيْدَسِ قِرَاءَةً مُتَفَهِّمًا لَهُ، وَاقِفًا أَعْرَاضَهُ، عَارِفًا بِمَعَانِيهِ، فَإِنَّهُ عِلْمٌ رَفِيعٌ، بِهِ يُتَوَصَّلُ إِلَى مَعْرِفَةِ نُسْبَةِ الْأَرْضِ

وَمَسَاحَتِهَا وَتَرْكِيْبِ الْأَفْلاَكِ وَدَوْرَانِهَا وَمَرَآكِزِهَا وَأَبْعَادِهَا، وَالْوُقُوفِ عَلَى بَرَآهِينِ كُلِّ ذَلِكَ وَعَلَى دَوْرَانِ الْكَوَاكِبِ

وَقَطَعَهَا فِي الْبُرُوجِ، فَهَذَا عِلْمٌ رَفِيعٌ جِدًّا يَقِفُ بِهِ الْمَرْءُ عَلَى حَقِيقَةِ تَنَاهِي جِزْمِ الْعَالَمِ وَعَلَى آثَارِ صَنَعَةِ الْبَارِي فِي الْعَالَمِ

.....

Kişi, nahiv ve dilde zikrettiğimiz seviyeye ulaştığında; çarpma, bölme, toplama, çıkarma ve terminolojiye hâkim olmak, alan hesaplamak ve sayıların doğasıyla uğraşan bir bilim dalı olan aritmetiğe vakıf olmak, Öklidîs'in kitabını içindekileri bilerek ve amacını kavrayarak okumak için sayı ilmine (Aritmetiğe) yönelsin. Şüphesiz ki o, önemli bir bilim dalıdır. Onunla yeryüzü şekilleri ve alanı, gezegenlerin düzeni, hareketleri, merkezleri ve uzaklıkları bilinir. Bütün bunlarla ilgili delillere ve gezegenlerin yörüngelerine, uzaydaki hacimlerine vakıf olunur. Bu bilim dalı öyle değerlidir ki; kişi, dünyanın fiziki özelliklerinin gerçekliğine ve yaratanın dünyadaki sanat eserlerine vakıf olur (İbn Hâzım, 1983: c. IV, 69).

Yazar, bu parçada sayı ilminden bahsederken birbiriyle çelişen ifadelerle yer vermemiştir. İbn Hâzım farklı bir konudan bahsetmek istediğinde ani geçişlerden ziyade alt başlıklar ya da maddelerle bunu yapmıştır. Örneğin, yukardaki parçada sayı ilminden bahsettikten sonra Astroloji'den bahsedeceği kısma geçiş yaparken bunu belirgin ifadelerle okuyucuya sunmuştur. Astroloji'ye geçiş cümlesi şöyledir: “أَمَّا الْإِشْتِغَالُ بِأَحْكَامِ”
“النُّجُومِ فَلَا مَعْنَى لَهُ” Astroloji ile uğraşmaya gelince onun bir anlamı yoktur (İbn Hâzım, 1983: c. IV, 69).

İbn Hâzım risâlelerinde gerek şekil olarak gerekse içerik olarak özgün bir üslup takındığı açıktır. Bu üslup çerçevesinde bazı risâlelerini tek tek ele alırsak; o, *Mudâvâtu'n-Nufûs* adlı risâlesinde yaşadığı tecrübeleri yazmış ve özgün başlıklar altında değerlendirmiştir ve bu risâlesinde kendine özgü vecizeleri, hayatından edindiği tecrübeleri dile getirmiştir. *Tavku'l-Hamâme* risâlesinde şekil olarak İbn Davud'un ez-

Zehra adlı eserinde kısmen etkilenmiş olsa da bütün olarak özgün bir telif gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde birçok eseri içerik ve biçim olarak özgün bir şekilde yazılmıştır. Muhtemeldir ki; eserlerindeki bu özgün üslup fikirsel olarak taklitçiliğe karşı gelmesinden de kaynaklıdır. Örneğin; yazar, ahlak ve davranışlar üzerine yazdığı eserinde yaptığı ilginç teşbihlerle, vecizelerle, gözlemlerle, tespitlerle aktardığı ve her biri basit ancak vurgusu güçlü olan bazı cümleleri şöyledir:

النَّاسُ فِيمَا يُعَانُونَهُ كَمَا شِئِيَ فِي الْفَلَاةِ، كُلَّمَا قَطَعَ أَرْضًا بَدَتْ لَهُ أَرْضُونَ. وَكُلَّمَا قَصَدَ الْمَرْءُ سَبَبًا حَدَّثَتْ لَهُ

أسباب.

İnsanlar çölde yol aldıkça karşısına yeni yerler çıkan; bir sebebe yöneldikçe yenileriyle karşılaşan kişi misali sürekli bir şeylerin peşindedir. (İbn Hızam, 1987b: c. I, 382).

وَإِنْ أُعْجِبْتَ بِقُوَّةِ جِسْمِكَ فَتَفَكَّرْ فِي أَنَّ الْبَعْلَ وَالْحِمَارَ وَالثَّوْرَ أَقْوَى مِنْكَ وَأَحْمَلَ لِلْإِنْتِقَالِ، وَإِنْ أُعْجِبْتَ

بِحَقِّتِكَ، فَاعْلَمْ أَنَّ الْكَلْبَ وَالْأَرْنَابَ يَفُوقَانِكَ فِي هَذَا الْبَابِ. فَمِنْ أَعْجَبِ الْعَجِيبِ إِعْجَابُ نَاطِقٍ بِخَصْلَةٍ يَفُوقُهُ فِيهَا

غَيْرُ النَّاطِقِ.

Eğer fiziki gücünle övünürsen, öküzün, katırın, eşeğin senden daha güçlü ve daha ağır yükler taşıdığını düşün; eğer çevikliğine övünürsen, bil ki tavşan ve köpek bu yarışta senden üstündür. Konuşanın (insanın), konuşamayanda (hayvanlarda) olup da kendisinden üstün olduğu bir hasletle övünmesi şaşılacak en tuhaf şeydir. (İbn Hızam, 1987b: c. I, 394)

1. 6. Nesirle Şiirin İç İçe Olması

Endüslü yazarlar; risâle bağlamına uyan, anlatılmak istenen konuyu süsleme, sunulan düşünceyi vurgulama, manayı güçlendirme, edebî zenginlik katma amacıyla risâlelerine parça parça beyitler ya da kasideler serpiştirmişlerdir. Bu şiirler yazarın kendisine ait olduğu gibi başka şairlerin şiirleri de olabilmektedir. Bu şiirler, risâleleri hareketli kıldığı gibi okuyucuyu duygusal olarak da cezbetmektedir. İlaveten yazarın araya serpiştirdiği bu şiirler onun edebî gücünü de yansıtmaktadır (el-Şaysî, 1989: s. 323-325)

Risâlelerin aralarına şiir serpiştirmek iki şekildedir. Birincisi; çoğunlukla doğulu şairlere ait şiirlerle giriş yapılır ve yazar şiirin kendisine ait olmadığını göstermek için öncesindeki secî ve şiirin kafiyesi arasında farklılık gösterir. İkincisi; araya serpiştirilen bu şiirler yazara aittir ve şiirin kendisine ait olduğunu göstermek için öncesindeki secî ve şiirin kafiyesi arasında benzerliğe gider (el-Şalâ'î, 1966: s. 70).

Endüslü ediplerin risâlelerine şiir serpiştirme üslubuyla ilgili olarak el-Şaysî şunları söylemektedir: “*Şiir serpiştirme üslubu, Endüslü ediplerin şiirle nesri iç içe yazabilme yeteneklerine işarettir. Aynı şekilde Endüslü edipler (şiirle nesri iç içe yazan edipler) seçkin birer şairdirler. Onlar arasında; İbn Zeydün, İbn Şuheyd, İbn Abdün, İbn Hâzm, İbn Berd el-Eşğar ve İbn Tâhir gibi isimleri sıralayabiliriz*” (el-Şaysî, 1989: s. 326).

1. 6. 1. Risâlelere Kendi Şiirlerini Serpiştirmesi

İbn Hâzm, nâsir olduğu kadar şairliğiyle de ün kazanmış ve çeşitli konularda birçok şiir nazmetmiştir. Onun bu şiirlerinin çoğu risâlelerinde mevcuttur. Hatta *Tavku'l-Şamâme* adlı risâlesinin büyük bir kısmı manzum yazılmıştır. O, küçük yaşta şiirler yazarak divan oluşturmuştur ama günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan

şairleri şöyledir; 700 beyit *Tavku'l-Ḥamâme* risâlesinde, 12 beyit *el-Ahlâk ve's-Siyer* risâlesinde, 48 beyit tercüme kitaplarında, 316 beyit ise İhsan Abbas'ın *el- Târîhu'l-Edebi'l-Endelusî, 'Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn* adlı kitabındadır¹² (İbn Ḥazm, 1989: s. 29: Thk. edenin girişi). Şiirlerinde daha çok tavîl, basit, vâfir, serî, hafif, el-kâmil, el-mutekârib vezinlerini kullanmıştır. Vezinlerdeki bu çeşitlilik şiirlerinin tekdüze olduğunu önlemiştir (İbn Ḥazm, 2018: s. 11: Çev. girişi). Risâlelerinde aralara serpiştirdiği şiirlerinde tema sınırlamasına gitmemiştir. Ancak onun zikrettiğimiz eserindeki şiir temalarının çoğunu, öncesinde aşkla ilgili anlattığı konular belirlemektedir. Ayrıca bu şiirlerinin bir kısmı uzun kasideler şeklinde değildir. O, şiir serpiştirme üslubunu zikrettiğimiz eserinin tamamına hâkim kılmıştır. Aşkla ilgili herhangi bir konuyu anlatırken konunun akabinde; konuyu süsleyen, anlattığı düşünceyi okuyucuya daha çekici kılan, üslûbunu zenginleştiren beyitler yazmıştır. Risâlesi nasıl ki aşkı ve onun mahiyetini açıklamaya hizmet ediyorsa, araya serpiştirdiği bu beyitlerde aynı amaca hizmet etmektedirler. Örneğin, sevgilisinden ayrılıp hasta düşen âşıkların dermansızlığını, şiir ve nesri iç içe kullanarak anlattığı bir bölüm şöyledir:

بَابُ الضَّنَى

وَلَا بُدَّ لِكُلِّ مُحِبِّ صَادِقِ الْمَوَدَّةِ مَمْنُوعِ الْوَصْلِ - إِمَّا بَيْنَ وَإِمَّا بِهَجْرٍ وَإِمَّا لِكِتْمَانٍ وَاقِعٍ لِمَعْنَى - مِنْ أَنْ

يُؤُولَ إِلَى حَدِّ السَّقَامِ وَالضَّنَى وَالتُّحُولِ، وَرَبَّمَا أَضْجَعَهُ ذَلِكَ؛ وَهَذَا الْأَمْرُ كَثِيرٌ جِدًّا مَوْجُودٌ أَبَدًا. وَالْأَعْرَاضُ الْوَاقِعَةُ

مِنَ الْحَبَّةِ غَيْرُ الْأَعْرَاضِ الْوَاقِعَةِ مِنْ هَجَمَاتِ الْعِلَلِ، وَيُمَيِّزُهَا الطَّيِّبُ الْحَازِقُ وَالْمُتَفَرِّسُ النَّاقِدُ؛ وَفِي ذَلِكَ أَقُولُ:

¹² İhsan Abbas bu beyitleri, üzerinde *Divânü İbn Ḥazm* yazan bir elyazmasından aldığını ancak bu elyazmasının bir kısmında İbn Ḥazm'ın şiirlerinin, geri kalan kısmında ise Ebu'l-Alâ' el-Maarrî'nin (ö. 449/1057) *Luzûmmiyat*'ının bulunduğunu söylemektedir (Abbas, 1969: s. 370).

تَدَاوُ فَأَنْتَ يَا هَذَا عَلِيْلٌ

يَقُولُ لِي الطَّيِّبُ بَعَيْرِ عِلْمِ

وَرَبُّ قَادِرٌ مَلِكٌ جَلِيْلٌ

وَدَائِي لَيْسَ يَدْرِيبُهُ سِوَائِي

يُلَازِمُنِي وَإِطْرَاقُ طَوِيْلٍ كَاخِيَالِ

أَأَكْتُمُهُ وَيَكْشِفُهُ شَهِيْقٌ

وَجِسْمٌ كَاخِيَالِ ضَنْ نَحِيْلِ

وَجُةٌ شَاهِدَاتُ الْحُزْنِ فِيهِ

Tükenmişlik

Aşkına sadık olan ve ayrılık acısından, sevgilisinin kendisinden uzaklaşmasından yahut sakladığı bir gerçekten dolayı sevgilisine kavuşamamış her âşık, eninde sonunda bitkin düşer, zayıflar ve hastalanır. Belki de bu durum onu yataklara düşürür. Bu ne ilktir ne de son olacaktır. Öyle ki; sevgiden kaynaklanan arazlar hastalıklardan kaynaklanan arazlardan farklıdır. Ancak yetenekli tabipler ve uzman kişiler bilir. Bununla ilgili şu dizeleri yazdım:

Doktor bilmeden söylüyor bana:

Hastasın sen, hemen tedavi olmalısın.

Hâlbuki yalnızca ben bilirim derdimi

Bir de Kâdir, Melîk, Celîl Rabbim bilir derdimi

Saklayabilir miyim ki hastalığımı,

Musallat olan hıçkırıklar ve uzun uzun dalıp gitmelerim varken

Bir suret ki hüznün mezar taşları gibi

Bir beden ki bitkinliğin ve tükenmişliğin hayali gibi (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.

240):

İbn Hızam *Tükenmişlik* temasını anlatırken düzyazıda kullandığı ifadelerin -şiiir ölçüsünden dolayı farklı siygaları kullanmış olsa da -benzerlerini şiirinde de kullanmıştır. Aralara serpiştirilen şiirlere içerik olarak bakıldığında - Endülüs risâlelerindeki şiirler - bu şiirler; risâlenin atfedildiği kişilere karşı yazılmıştır. Bazen de edipler risâlelerinde birbirlerine karşı şiirler söylemişlerdir. İbn Hızam'ın şiirlerinin içeriğine baktığımızda o, düz yazıyla anlatmak istediği konuyu özlü bir şekilde şiirle de anlatmaya çalışmıştır. Genel itibariyle risâlelerinde birilerine karşı şiirler yazmamıştır. Yazar, İmru'u'l-Kays'ın üslubunda olduğu gibi dostlarına seslenerek nesrin peşi sıra yazdığı bazı beyitleri şöyledir:

أَمَرْتُ عَلَيْهَا بِالْبَلَى الْمَلَّوَانِ

قِفَا فَاسْأَلَا الْأَطْلَالَ أَيْنَ قَطِئُهَا

كَأَنَّ الْمَعَانِي فِي الْحَقَاءِ مَعَانِي

عَلَى دَارِسَاتٍ مُقْفِرَاتٍ عَوَاطِلٍ

Durunuz ve sorunuz şu kalıntılara nerde diye sakinleriniz

Zaman eskittikleri arasına aldı onları da

Durunuz yok olup gitmiş izlerin üstünde

Sanki meskenler gizlenmiş manalarda (İbn Hızam, 1987: c. I, s.225).

İbn Hızam'ın bu şiiri Doğu dünyasının üslubundan etkilendiğini de göstermektedir. Her ne kadar Endülüs topraklarında yetişmiş olsa da onun üslubunda ve dilinde Doğu edebiyatına ve diline ait izlere rastlamamız mümkündür. Çünkü çocukluğunda Doğu Edebiyatına ait Arap divanlarını, mesellerini ezberleyerek yetişmiştir. Yazarın mensur yazılarının arasına anlattığı konuyla bağlantılı olan şiirler yazması hem ilgi çekicidir, hem de irticalen şiir söyleme yeteneğinin bir yansımasıdır. Bu şiirler onun hayat tecrübesinin, gözlemlerinin ürünü olan romantizm yüklü şiirlerdir.

1. 6. 2. Risâlelere Başka Şairlerin Şiirlerini Serpiştirmesi

İbn Hâzım, risâlelerinde başka şairlerin şiirlerine de yer vermiştir. Bu şiirler edebî risâlelerinde olduğu gibi dinî risâlelerinde de mevcuttur. Ancak onun fikhî meselelerde aralara şiir serpiştirmesi edebî zevk verme amaçlı olmayıp vermek istediği konunun vurgusunu artırma ve okuyucunun dikkatini çekme amaçlıdır. Başka şairlerin şiirlerine yer vermesi onun Arap şiirine ne kadar hâkim olduğunu da göstermektedir. Bu şiirler daha çok doğulu şairlere aittir. Örneğin, insanın yaptığı kötü bir şeyi başkalarına yasaklamasını ya da yapmadığını başkalarına emretmesini anlatırken bu konuyu Ebu'l-Esved ed-Du'eli'nin (ö. 69/688) şu beyitleriyle vurgulamıştır:

عَارَ عَائِكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ	لَا تَنْهَ عَن خُلُقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ
فَإِذَا انْتَهَيْتَ عَنْهُ فَأَنْتَ حَكِيمٌ	وَأَبْدًا بِنَفْسِكَ فَأَنْهَهَا عَن غِيَّهَا
بِالْعِلْمِ مِنْكَ وَيَنْفَعُ التَّعْلِيمُ	فَهُنَاكَ يُقْبَلُ إِنْ وَعَظْتَ وَيُقْتَدَى

Bir şeyi kendin yapıp da başkalarına yasaklama,

Eğer bunu yapıyorsan, büyük bir kusurdur bu.

Kendinle başla, sapıklıktan alıkoy nefsin

Bilge kişi olursun, eğer yaparsan bunu.

Böylece, verdiğin öğüt kabul görür,

Senin ilmine uyulur ve öğretim de faydalı olur (Ebû'l - 'Esved ed-Du'eli, 1988: s. 404; İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 414).

Yine bir risâlesinde Cerîr'in (ö. 110/728 [?]) şu beyitlerine yer verir:

فَتِلْكَ طَرِيقٌ لَسْتُ فِيهَا بِأَوْحِدٍ

تَمَّي رِجَالٌ أَنْ أَمُوتَ وَإِنْ أَمُتْ

هَذَا قَبْلَ مَوْتِي أَنْ يَكُونَ هُوَ الرَّدِّي

لَعَلَّ الَّذِي يَبْغِي وَفَاتِي وَيَرْجِي

Bazı insanlar ölmemi istedi,

Öleceksem eğer, bu sadece benim gideceğim bir yol değil.

Belki de ölümünden önce ölmemi isteyen kişi,

Benden önce ölüme sürüklenecektir (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 127)

İbn Hızam'ın, *Ṭavku'l-Hamâme*'sinde yöntemsel olarak ve risâlesinin genel yapısı itibariyle İbn Davud'un *ez-Zehra* adlı eserinde etkilendiğini söylemiştik. İbn Hızam'ın aşkla ilgili ifade ettiği konuların akabinde konularla ilgili şiirler yazması, muhtemelen risâle yazarlarından ya da İbn Davud'tan etkilendiğini göstermektedir. İbn Davud'un eserinin büyük bir kısmı şiirden müteşekkildir. Ama İbn Davud, İbn Hızam gibi konuları kendi yazdığı şiirlerle süslememiştir. O genellikle başka Arap şairlerin şiirlerini kullanmıştır.

1. 7. Dua-Beddua Cümleleri

Endülüs risâlelerinde geçen dua-beddua cümlelerinde; Allah'ı öven, risâlenin atfedildiği kişiye izzet ve mutluluklar dileyen, eğer risâle hükümdara atfen yazılmışsa onun saltanatının baki olmasını, Allah'ın Müslümanları düşmana karşı korumasını isteyen ifadeler, bazen uzun uzadıya secî şeklinde yapılırken, bazıları ise kalıplaşmış ifadeler şeklindedir. Bazen de düşmanın yok olmasıyla, hezimete uğramasıyla ilgili beddua cümleleri vardır (el-Ḳalâ'î, 1966: s. 82). Mesela Ebu'l-Hasan Ali b. Seyyide bir risâlesinde hocası için şu dua cümlelerini söylemiştir:

كِتَابِي، أَعْلَى اللَّهِ قَدْرَكَ، وَأَسْمَى مَحَلِّكَ وَذِكْرَكَ، عَنِ لِسَانٍ يَخْلُو مِنْ سَكْرِكَ، وَجَنَانٍ لَا يَسْلُو عَنْ ذِكْرِكَ.

Risâleme başlarken, Allah senin değerini yüceltsin, şanını ve mevkiini yükseltsin, dilinde güzellik eksilmesin, adın kalplerden silinmesin (İsa, Resâ'il ve Maḳâmât, s. 106).

İbn Hâzım'ın risâlelerinde de dua-beddua cümlelerine rastlamaktayız. Onun ilmî üslûbundaki dua-beddua cümleleri edebî üslubuna nazaran daha fazladır. Edebî üslubundaki dua-beddua cümleleri, genellikle kalıplaşmış ifade şeklinde ve ara cümle olarak gelmiştir. Örneğin aşkın mahiyetini anlatırken okuyucuyla konuşuyormuş gibi şu dua ifadesini kullanır:

الْحُبُّ - أَعَزَّكَ اللَّهُ - أَوْلُهُ هَزْلٌ، آخِرُهُ جِدٌّ

Aşk – Allah sana şeref bahşetsin ki – şakayla başlar, ciddiyetle biter (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.90).

Örnekteki gibi birçok kalıplaşmış dua ifadeleri edebî yazılarında kullanmıştır. Bazen de risâlelerinin aralarına serpiştirdiği şiirlerinde de dua ifadelerini görmekteyiz. Onlardan bir tanesi şöyledir:

سَقَى اللَّهُ أَيَّامًا مَضَتْ وَلِيَالِيَا
تُحَاكِي لَنَا التَّيْلُوفَرَ الْعَضَّ فِي النَّشْرِ
فَأَوْرَاقُهُ الْأَيَّامُ حُسْنًا وَبَهْجَةً
وَأَوْسَطُهُ اللَّيْلُ الْمُقْصِرُ لِلْعُمْرِ

Allah, geçip giden gecelerimizi ve günlerimizi (bereketle) sulasın!

Onlar bizim için adeta yeni açmış nilüfer çiçeğiymiş.

Bu çiçeğin yaprakları mutluluk ve güzellikler veren günler iken

Sapı ise hayatı ziyan eden gecelerdir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 203).

Yazar, risâlelerindeki dua cümlelerinde uzun uzadıya birilerini övmemiştir. Kendinden sonra gelen risâle yazarlarında birilerini uzun uzadıya övme ifadelerini görebiliriz ama onun risâlelerinde yok denecek kadar azdır. Daha çok Allah'ı öven cümleleri ve İslâm'a, Allah'ın ayetlerine, Peygamber'in hadislerine hakaret edenlere beddua cümleleri söylemiştir. Bazen de dinin emirlerini bırakıp dünyanın güzelliklerine körü körüne bağlananları Allah'a şikâyet etmiştir. Dünya işlerine dalıp ahiret için çalışmayı terk eden hükümdarları Allah'a şikâyet ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَشْكُو إِلَيْكَ تَشَاغُلَ أَهْلِ الْمَمَالِكِ مِنْ مِلَّتِنَا بِدُنْيَاهُمْ عَنْ إِقَامَةِ دِينِهِمْ، وَبِعِمَارَةِ قُصُورٍ يَتْرُكُونَهَا
عَمَّا قَرِيبٍ عَنْ عِمَارَةِ شَرِيعَتِهِمُ الْإِلَازِمَةَ لَهُمْ فِي مَعَادِهِمْ وَدَارِ قَرَارِهِمْ.

Allah'im, bizim milletimizin hükümdarları dini görevleri bırakıp dünya işleriyle meşgul oluyorlar, ahiret gününde onlara lazım olan İslâm'ın hükümlerini ikame etmeyi terk edip saraylar inşa ediyorlar. Bunun için onları sana şikâyet ediyoruz (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 41)

İbn Hâzım, nadir de olsa kişilere yönelik dua cümleleri söylemiştir. Örneğin, Alpuente Emiri Muhammed b. Abdullah b. Kâsım'a uzun methiyeler dizdikten sonra İbn Hâzım söze şu dua cümleleriyle devam etmiştir.

أَطَالَ اللَّهُ بِفَاءِكَ، وَأَدَامَ اعْتِلَاءَكَ وَلَا عَطَّلَ الْحَامِدِينَ مِنْ تُحْلِيهِمْ بِحُلَاهُ، وَلَا أَخْلَى الْأَيَّامَ مَنْ تُزِينُهَا بِعُلَاهُ.

Allah onun varlığını bâki kılsın, tahtını daim eylesin, kendilerini onun güzelliğiyle güzelleştiren şükredenleri yok etmesin, onun yüceliğiyle neşe dolan günleri bitirmesin (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s.172)

Yazarın risâlelerinde beddua cümleleri fazla değildir. Edebî risâlelerinde ise yok denecek kadar azdır. Ama bazı reddiye tarzı risâlelerinde münakaşa esnasında çok ağır, makul seviyeyi aşan tabirler kullanmıştır. Özellikle de İslâm dinine ve onun emirlerine dil uzatanlara karşı şiddetli bir üslup takınmıştır. Örneğin, bu kişileri zikrederken şu sıfatları kullanmıştır: “الْحَسِيسُ” *Aşağılık*, “الْأَنْوَكُ” *Ahmak*, “الْمَائِقُ” *Ahmak*, “الْوَقَّاحُ”

Utanmaz, yüzsüz, “الرَّزْدِيقُ” Zındık.

Dua-beddua cümleleri çerçevesinde bakıldığında dikkat çeken özelliklerden biri de İbn Hâzım’ın ilmî yazılarında bir konuya ya da bir paragrafa giriş yaparken, bazen bir düşünceyi açıklarken yahut düşüncesini sonlandırırken bazı kalıplaşmış dua cümlelerini kullanmasıdır. Bu üslup özelliğini el-Câhiz gibi nesir ustalarının üslûbunda da görmekteyiz; ama İbn Hâzım bunu oldukça fazla yapmıştır. Bu özellik edebî üslubundan ziyade ilmî üslubunda daha yaygındır. Sıkça kullandığı dua cümlelerinin bazıları şöyledir:

حَسْبُنَا اللَّهُ تَعَالَى وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، أَحْمَدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخِذْلَانِ، مَعَاذَ اللَّهِ

Yüce Allah bize yeter, O ne güzel bir vekildir. Âlemlerin Rabbi’ne hamd olsun. Mahrum durumda kalmaktan Allah’a sığınırız. Allah Korusun!

Yazar, risâlelerinde çok lanetleyici beddua cümleleri kullanmamıştır. Ama bazı Yahudi yazarlara ve Yahudilere karşı hakaret içeren ifadeler kullanmıştır. Onun çok haddi aşan beddua cümleleri kullanmaması ya da Allah’a veya Peygamber dışındaki kimselere karşı uzun dua cümleleri söylememesi, bir mezhep imamı olmasından kaynaklı olabilir.

1. 8. Risâlelerde Edebî Sanatlar

İbn Hâzım'ın risâlelerine genel itibariyle baktığımızda söz sanatlarını baskın bir şekilde kullanmadığını görmekteyiz. O, yazılarında manayı ön planda tuttuğu için mananın okuyucuya ulaşmasına engel olabilecek dolambaçlı bütün yolları devre dışı bırakmış, sade ve anlaşılması kolay ifadeler seçip bunları yalın ve söz sanatlarından uzak bir şekilde okuyucuya sunmaya çalışmıştır. Ancak onun şiir ve nesri içinde barındırdığı *Ṭavku'l-Ḥamâme* risâlesiyle *Mudâvâtu'n-Nufûs* risâlesi söz sanatlarını çokça kullandığı ve edebî üslubunu muazzam bir şekilde beyan ettiği risâleleridir. Biz de onun bu risâlelerinde çokça kullandığı söz sanatlarından kısaca bahsedeceğiz ilaveten diğer risâlelerinden de tesbit ettiğimiz örnekleri sunacağız.

1. 8. 1. İcâz

İcâz (إيجاز) Arapçada, *sözü kısaltmak, kısa ve özlü olmak* anlamını ifade eden sülâsî *وَجَزَّ* kökünden türetilen sülâsî *أَوْجَزَ* fiilinin mastarıdır. Örneğin, filan kişi yaptığı eylemi ya da sözünü kısa tuttuğunda şöyle bahsedilir; *أَوْجَزَ فَلَانٌ إِيْجَارًا فِي كُلِّ أَمْرٍ* ‘*Filan kişi her işini kısa tutar, hızlı yapar*’. *أَوْجَزَ فِي كَلَامِهِ* ‘*Sözünü uzatmadı*’, *كَلَامٌ وَجِيزٌ* ‘*Özlü söz*’ gibi ifadeler kullanılır (İbn Manzûr, 1996: c. V, s. 426). Edebî bir terim olarak ise; *bir fikri, bir amacı en az sözle ifade etmek* anlamına gelir. el-Câhiz icâz sanatından bahsederken şöyle söylemektedir; “*İcâz, az lafızla çok mana ifade etmektir*” (el-Câhiz, 1965: c. III, s. 86) er-Rummâni ise icâzı şu şekilde tanımlar: “*Olabildiğine en az harfle (sözle) amacı ifade etmektir*” (el-Ḳayravânî, 2000: s. 400).

İcâzlı sözler bütün dillerde yaygındır. Özellikle de milletler yazıya geçmeden önce ezberde kalması kolay olduğu ve az sözle çok mana ifade ettiği için atasözleri,

hikmetli sözler, deyimler sarf etmişlerdir. Örneğin, Hâris b. Hillize'nin (ö. 570 [?]) bir beyti şöyledir:

وَالْعَيْشُ خَيْرٌ فِي الظَّلَا
لِ التَّوَكُّلِ مِمَّنْ عَاشَ كَدًّا

Cehaletin gölgesindeki hayat, daha hayırlıdır,

Çok çalışarak (aklını yorarak) yaşayan kimsenin hayatından (el-Hafâcî, 1982: s. 216).

İslâm'ın ilk yıllarında icâz sanatı yazılı metinlerde sıkça kullanılıyordu. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in sözlerinde, halifelerin diğer devlet liderlerine gönderdiği dine davet metinlerinde, vasiyet metinlerinde, siyasî ve sosyal içerikli risâlelerde, tevkî'atlarda icâz sanatı sıkça kullanılmıştır. Bazı valiler Halife Ömer b. Abdulaziz'den (ö. 101/720) şehirde onarımlar yapmak için izin istediklerinde halife onlara şu Tevkî'atı yazmıştır:

إِنِّهَا بِالْعَدْلِ وَتَقَى طُرُقَهَا مِنَ الظُّلْمِ.

Şehri adaletle inşa et. Yollarını zulümden arındır (İbn 'Abd Rabbihi: 1983, c. IV, s. 290).

Abbâsîler zamanında toprakların genişlemesiyle birlikte farklı diller konuşan ve kültür seviyeleri yüksek olan milletler bu devletin egemenliği altına girmeye başlamıştır. Araplar, bu gelişmiş kültürlerden faydalanmak için halifelerin destekleriyle birlikte çeşitli disiplinlerden çeviriler yapmış, dinî ilimler alanında ilerlemeler kaydetmiş, edebiyat alanında birçok eser telif etmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmelerin neticesinde nesir türü önceki dönemlere nazaran oldukça ilerleme kaydetmiştir. Gelişen nesirle birlikte edipler, düşüncesinin okuyucu tarafından net bir şekilde anlaşılması için

sözü uzatmaya gitmiştir. Benzetmelerle, secîlerle, kulağı tırmalamayan, anlaşılması zor olmayan ibareler kullanarak sanatlı bir üslubun gölgesinde okuyucuyu sıkmadan sözü uzatmışlardır. Ama fikirlerini desteklemek ve doğruluk payını artırmak için söz aralarına Kur'ân'dan, Peygamberin sözlerinden, darb-ı mesellerden alıntılarla yahut kendisine ait icâzlı sözlerle yazılarını süslemişlerdir.

İbn Hâzım, sözü ne kadar uzatsa da onun yazılarında okuyucunun dikkatini çekecek, az sözle çok şey anlatacak icâzlı sözler mevcuttur. O, genelde bir düşünceyi uzun uzadıya anlattıktan sonra özetlemek ya da vurgulamak gayesiyle bu sanatı kullanmaya gitmiştir. Kullandığı icâzlı söz bir atasözü olduğu gibi deyim de olabilmektedir. Örneğin, yazar aşığın, sevgilisinin her haliyle hemhal olduğunu uzun uzadıya anlattıktan sonra şu sözle konuyu özetler:

كَالْحُرْبَاءِ مَعَ الشَّمْسِ

(Onlar) Güneşin karşısındaki bukalemun gibidirler.

İbn Hâzım'ın özellikle *Mudâvâtu'n-Nufûs*'ta özlü sözleri oldukça fazladır. Bir nasihatler kitabı mahiyetindeki bu eser; ruhları onarmanın yollarını anlatmıştır. Her bölümde maddeler şeklinde icâz sanatına güzel örnekler teşkil eden sözler ifade etmiştir. Bu icâzlı sözleri de ahenkli bir şekilde söylemiştir. Onlardan bazıları şöyledir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 103, 344, 353).

أَنْظُرْ فِي الْمَالِ وَالْحَالِ وَالصِّحَّةِ إِلَى مَنْ دُونِكَ وَأَنْظُرْ فِي الدِّينِ وَالْعِلْمِ وَالْفَضَائِلِ إِلَى مَنْ فَوْقَكَ.

Zenginlik bakımından, vaziyetin bakımından, sağlık bakımından kendinden kötü olana bak; din, ilim ve fazilet bakımından senden iyi olana bak.

نَوَارُ الْفِتْنَةِ لَا يُعْقَدُ

Fitnenin çiçeği hiçbir zaman solmaz.

إِهْمَالُ سَاعَةٍ يُفْسِدُ رِيَاضَةَ سَنَةٍ.

Bir ihmalkârlık bir yıllık emeği hiç eder.

فَمَا دَخَلَ عَسِيرًا لَمْ يُخْرَجْ يَسِيرًا

Emek verilerek kazanılan, kolayca kaybedilmez. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.124).

لَوْ عَلِمَ النَّاقِصُ نَقْصَهُ لَكَانَ كَامِلًا.

Şayet kusurlu kişi kusurunu bilirse kâmil olur.

İbn Hâzım, iki dostun bir kıza âşık olduğunu ve her birinin bu aşk mücadelesinde ötekisinin ayağını kaydırmak istediğini anlatırken şu teşbihi kullanmıştır:

كَالْكَلْبِ فِي الْأَرِيِّ لَا يَعْتَلِفُ وَلَا يُخَلِّي الْعِيَّ الرَّأْسَ أَنْ يَعْتَلِفَ

(Bunlar) Barınaktaki köpek gibidir,

Ne yem yer, ne de başkasının yemlenmesine izin verir.

Bu özlü söz, Endülüs ve Mağrib bölgelerinde farklı şekillerde kullanılmıştır. Örneğin şu şekilde de söylenir: (كَلْبٌ لَا يَشُمُّ الْوَرْدَ وَلَا يُخَلِّي أَحَدًا يَشُمُّ) *Köpek çiçeği koklamaz, başkasının koklamasını da engeller* (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 169, (3.Dipnot).

Yazarın ilmî üslubunu incelediğimizde icâz sanatına örnekler edebî üslubuna kıyasla azdır. Bunun sebebi; o, ilmî risâlelerinde genellikle dinî konulardan bahsetmiş ve bu konuların daha iyi anlaşılması için konuları olabildikçe açık bir şekilde anlatmaya çalışmış ve bu sebeple de icâz sanatına az başvurmuştur.

Nesrin bir türü de darb-1 mesellerdir. Darb-1 meseller milletlerin, dünyada var oldukları zamandan itibaren kültürel birikimlerinin kalıplaşmış ifadelerle yansımış şeklidir. Darb-1 meseller her millette - özellikle Araplar da - belirli olaylara dayanır. Öyle ki uzun uzun olaylar anlatılmaz da o olaylar sonucu ortaya çıkan atasözü söylenir ve icâz yapılır. İbn Hâzım, insanların komşusunun malıyla, başkasının şanıyla gurur duymaması gerektiğini vurgularken sıkça kullanılan şu atasözünü ifade eder:

كَالْخَصِيِّ يَرْهَى بِذِكْرِ أَبِيهِ

O kişi tıpkı babasının erkekliliğiyle övünen hadım gibidir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 393).

Bu atasözü eski zaman da kullanılan şu atasözüne benzemektedir: كَالْخَصِيِّ يَفْتَخِرُ بِذِكْرِ أَبِيهِ. Bu atasözünü eski zaman da kullanılan şu atasözüne benzemektedir: كَالْخَصِيِّ يَفْتَخِرُ بِذِكْرِ أَبِيهِ. “Efendisinin erkekliliğiyle övünen kişi” (el-Meydânî, 1955: c. II, s. 173) ve şu olayla benzerlik teşkil etmektedir. “Bir at yarışı esnasında yarışı izleyenlerden biri galip gelen atla övününce oradakiler sorar: At senin mi? O da cevaben: Hayır, at benim değil ama atın yuları benim” Bu atasözünü vuku bulan bu olay uzun uzun anlatılmayarak icâz edilmiştir.

İcâz sanatı, İcâz-1 Hazif ve İcâz-1 Kısar olmak üzere ikiye ayrılır. İcâz-1 Kısar, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, cümlede herhangi bir öge atmadan az lafızla çok mana ifade etmektir. İcâz-1 Hazif ise cümlede belli öğelerin atılmasıyla yapılır. Ama bu öğeler olmamalarına rağmen de cümlenin anlamı tamam olur. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen şu ayet buna örnektir:

وَأَسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ.

Hem içinde bulunduğumuz şehre ve kendisiyle geldiğimiz kervana sor. Biz, gerçekten doğru söylüyoruz (Yusuf Suresi, 82). “Şehre sor” ifadesinin takdiri “Şehir halkına sor” şeklindedir. Muzâf hazfedilmiştir.

İbn Hâzım güzellikten, güzel olmaktan bahsederken şöyle der:

(أَحْسَنُ) هُوَ بُرْدٌ مَكْسُوفٌ عَلَى الْوَجْهِ وَإِشْرَاقٌ يَسْتَمِيلُ الْقُلُوبَ لِحَوْهُ، فَتَجْتَمِعُ الْأَرَاءُ عَلَى اسْتِحْسَانِهِ.

(Güzellik) Bir peçedir yüzü kaplayan, bir ışıktır kalpleri kendisine çeken ve beğenilmede bakışları kendisinde toplayan (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 375).

Bu cümlede muzaf-ı ileyh'in hazf edilmesiyle icâz yapılmıştır. Kalpleri ve bakışları sözcüklerinin muzafun ileyhi hazf edilmiştir. Takdiri şöyle de olabilir: قُلُوبُ

النَّاسِ ، آراءُ النَّاسِ ، انسانların kalpleri, انسانların bakışları.

Bazen bir teşbih yoluyla da icâz yapılabilir. İbn Hâzım sabır ve doğruluğu birbirine benzetirken teşbih yoluyla şu icazı kullanır:

النَّزَاهَةُ فِي النَّفْسِ فَضِيلَةٌ، تَرَكَّبَتْ مِنَ النَّجْدَةِ وَالْجُودِ، وَكَذَلِكَ الصَّبْرُ.

Kişideki doğruluk fazilettir, o da cömertlik ve yardımseverlikten gelir, sabır da bunun gibidir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 382).

Teşbih edatının yardımıyla doğruluk için kullandığı cümleyi sabır için kullanmamıştır. Burada cümleyi kısaltmaya gitmiştir. Cümlelerin takdiri şöyle olabilir:

النَّزَاهَةُ فِي النَّفْسِ فَضِيلَةٌ، تَرَكَّبَتْ مِنَ النَّجْدَةِ وَالْجُودِ، وَكَذَلِكَ الصَّبْرُ فِي النَّفْسِ فَضِيلَةٌ، تَرَكَّبَتْ مِنَ النَّجْدَةِ وَالْجُودِ.

Kişideki doğruluk fazilettir, o da cömertlik ve yardımseverlikten gelir. Aynı şekilde sabırda kişide fazilettir, cömertlik ve yardımseverlikten gelir.

1. 8. 2. Itnâb

Itnâb, *atın sırtının ve ayaklarının uzun olması* anlamına gelen *taneb* (طَنَب) kökünün if'âl babından mastarı olup *nehirin akıntısının çok olması, rüzgârın şiddetli esmesi, mübalağa etmek, abartmak* manalarına gelir. Me'ânî ilminde ise *sözü uzatmak* manasındadır (Enîs, 2004: s. 567). Abbâsî Dönemi'nin nesir türünün önemli temsilcilerinden biri olan aynı zamanda eserlerinde itnâb sanatına çokça rastladığımız el-Câhiz, itnâb sanatını *itâle* (sözü uzatma) terimiyle eş anlamlı olarak kabul etmiş ve her ikisini de îcâz sanatının zıttı saymıştır (el-Câhiz, 1965: c. VI, s. 8). el-Hafâcî ise *itnâb* için *tezyîl* ve *ishâb* terimlerini kullanmıştır. O, *itnâb*'ın îcâz'dan daha efdal olduğunu ifade etmektedir. Ona göre itnâblı söz daha zahir, daha anlaşılırdır. Çünkü îcâzlı sözün anlaşılması daha zordur (el-Hafâcî, 1982: s. 205).

İbn Hâzım'ın eserlerinde genel itibariyle itnâb sanatı hâkimdir. Bir düşünceyi açıklarken o düşüncenin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını hedeflediği için kapalı ifadelere olabildiğince yer vermemeye çalışır. Sıkça tekrarlara başvurur. Eğer aynı konu içerisinde bir düşünceyi yeniden anlatmasına ihtiyaç varsa hiç usanmadan önceden zikrettiği cümleleri tekrarlar. (Ergüven, 2019: s. 250) O, elinden geldikçe lafızların bătınına inmez. Lafızların bătınına inerek sergilenmiş bir üslup, mensup olduğu fikhî mezhebin ilkelerine de ters düşer. Onun üslûbunun bu şekilde açık olması düşüncelerinin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasına işarettir.

İbn Hâzım bir düşünceyi, bir konuyu açıklarken ilmî risâlelerinde itnâb sanatını (tespit edebildiğimiz kadarıyla) genellikle sözcük tekrarlarıyla yapmıştır. Örneğin, şu ifadelerinde “طَرَدَ” ve “طَلَبَ” fiillerini sürekli tekrar ettiğini görmekteyiz:

إِلَّا فَإِنَّمَا طَلَبَ الْمَالَ طَلَابُهُ لِيَطْرُدُوا بِهِ عَنِ أَنْفُسِهِمْ هَمَّ الْفَقْرِ، إِنَّمَا طَلَبَ الصَّوْتِ مَنْ طَلَبَهُ لِيَطْرُدَ بِهِ عَنِ

نَفْسِهِ هَمَّ الاسْتِعْلَاءِ عَلَيْهَا، وَإِنَّمَا طَلَبَ اللَّذَاتِ مَنْ طَلَبَهَا لِيَطْرُدَ بِهَا عَنِ نَفْسِهِ هَمَّ قُوَّتِهَا، وَإِنَّمَا طَلَبَ الْعِلْمَ مَنْ طَلَبَهُ

لِيَطْرُدَ بِهِ عَنِ نَفْسِهِ هَمَّ الْجَهْلِ...

İnsanlar fakirlik kaygılarının kurtulmak için servet, seçkinlik kaygısından kurtulmak için şöhret, elde edememe kaygısından kurtulmak için dünya lezzetlerini, cehalet kaygısından kurtulmak için ilim isterler. (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 337)

İbn Hızam risâlelerinde eş anlamlı ifadelerle de sözü uzatmayı tercih etmiştir. Cümle içinde ardarda getirilen bu eş anlamlı öğeler anlamın daha açık, vurgulu ve pekiştirmeli olarak anlatımını sağladıkları ve bazen aralarında ince anlam farkları bulunduğu için itnâb sayılmıştır (Durmuş, 1999: c. XIX, s.218). Örneğin, bir kadının Allah dışında başka birine beslediği aşkı birbirlerine anlamca yakın olan أَفْوَى , أَثْبَتَ ; أَضْوَأُ , أَثْقَبُ gibi kelimelerle anlatarak sözü şöyle uzatmıştır:

لَقَدْ رَأَيْتُ امْرَأَةً كَانَتْ مَوَدَّتْهَا فِي غَيْرِ ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَعَهْدَتْهَا أَصْفَى مِنَ الْمَاءِ، وَأَلْطَفُ مِنَ الْهَوَاءِ،

وَأَثْبَتُ مِنَ الْجِبَلِ، وَأَفْوَى مِنَ الْحَدِيدِ، وَأَشَدُّ امْتِرَاجًا مِنَ اللَّوْنِ فِي الْمُلُونِ، وَأَنْفَعُ اسْتِحْكَامًا مِنَ الْأَعْرَاضِ فِي

الْأَجْسَامِ، وَأَضْوَأُ مِنَ الشَّمْسِ، وَأَصْحُ مِنَ الْعَيَانِ، وَأَثْقَبُ مِنَ النَّجْمِ، وَأَصْدَقُ مِنْ كَدْرِ الْقَطَا، وَأَعْجَبُ مِنَ الدَّهْرِ،

وَأَحْسَنُ مِنَ الْبِرِّ.

Allah'ın zâtı haricindekine aşk besleyen bir kadın görmüştüm. Onun bu sevgisi sudan daha saf, havadan daha temizdi. Dağlardan daha sağlam, demirden daha dayanıklıydı. Boya ile boyanmışın bir birine karışmasından daha çok özdeşleşmiş, vücutlardaki arazlardan daha sağlam, güneşten daha parlak, daha âyân-beyân,

yıldızlardan daha ışıltılı, bağırtlak kuşundan daha güvenilir, felekten daha hayret verici, iyilik yapmaktan daha erdemliydi (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.283)

Yukarıdaki örneğe benzer şekilde İbn Hâzım, aşkın belirtilerinden bahsederken eş anlamlı kelimelerin olduğu şu cümleyi ifade etmiş, sözü olabildiğince uzatmaya gitmiştir:

وَهَذِهِ الْعَلَامَاتُ تَكُونُ قَبْلَ اسْتِعَارِ نَارِ الْحُبِّ وَتَأَجُّجِ حَرِيقِهِ، وَتَوْقُؤْدِ شُعْلِهِ، وَاسْتِطَارَةِ لَهَبِهِ.

Bu alametler, sevgi ateşinin yanmasından, yangınınun alevlenmesinden, meşalesinin tutuşmasından, tutku alevinin parlamasından önce meydana gelen alametlerdir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.105).

Bir düşüncenin, bir konunun itnab üslubuyla ifade edilmesinin birçok yolu vardır. Bunlardan biri de ara cümle (cümle-i mu'teriza) şeklinde olandır. Ara cümle tenbih, dua, anlamı pekiştirmek şeklinde gelebilir. İbn Hâzım, düşmanlarının kendisini ayıpladıklarından şu cümleyle bahseder:

وَأَمَّا الَّذِي يَعْيبُنِي بِهِ جُهَّالُ أَعْدَائِي مِنْ أَنِّي لَا أَبَالِي - فِيمَا أَعْتَقِدُهُ حَقًّا - عَنْ مُخَالَفَةِ مَنْ خَالَفْتُهُ.

Düşmanlarımdan cahil olanların beni ayıpladıkları şey, benim - gerçek olarak da inanıyorum - muhalif olduğum kişilerin muhalefetine aldırış etmememdir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 355).

Bazen kapalı bir terimin akabinde onu açıklayan, kısa da olsa onun hakkında okuyucuya bilgi veren bir cümlelerin getirilmesiyle de itnâb sanatına başvurulur. İbn Hâzım'ın şu cümlesi buna örnektir:

وَأَنَارَ اللَّهُ تَعَالَى لِفِكْرِي هَذَا الْكَثْرَ الْعَظِيمَ، بَحْتٌ عَنِ سَبِيلِ مُوَصِّلٍ عَلَى الْحَقِيقَةِ إِلَى طَرْدِ الْهَمِّ الَّذِي هُوَ

الْمَطْلُوبُ النَّفِيسُ الَّذِي اتَّفَقَ جَمِيعُ أَنْوَاعِ الْإِنْسَانِ.

Allah bu büyük hazineye sahip olan düşüncemi aydınlattı, gerçekten bütün insanların hem fikir olduğu değerli bir istek olan tasalanmamanın yolunu buldum (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.337).

Bu cümlede İbn Hızam “طَرْدُ الْهَمِّ” kaygılanmama terimini akabinde gelen cümleyle açıklamıştır.

İkil kelimenin ardı sıra gelen ve onu açıklama amacı güden, atıf harfiyle birbirlerine bağlanan cümlelerde itnab üslubuna dâhildir. Bu üsluba nasihatlerde, hadislerde rastlamaktayız. Mesela Hz. Muhammed, insanın yaşam ve mal isteğini şu sözüyle ifade eder:

يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ وَيَشْبُ مِنْهُ اثْنَتَانِ: الْحِرْصُ عَلَى الْمَالِ وَالْحِرْصُ عَلَى الْعُمْرِ.

İnsan yaşlanır ancak iki huyu gençleşir: Mal hırsı ve yaşam hırsı (İbn Mâce, (Tsz): c. II, s. 1415).

İbn Hızam da daha çok ilmî yazılarında itnabın bu türünü kullanmıştır. O, öğüt vermekten bahsederken cümleyi ikille bitirip daha sonra bu ikil kelimeyi tek tek açıklamıştır:

النَّصِيحَةُ مَرَّتَانِ، فَالْأُولَى فَرَضٌ وَدِيَانَةٌ وَالثَّانِيَةُ تَنْبِيهُ وَتَذْكَيرٌ.

Nasihat iki defadır; birincisi emir ve dinî bir vecibedir; ikincisi ise bir uyarı ve hatırlatmadır (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.363).

1. 8. 3. Mecâzlarla İlgili Sanatlar

Mecâzlarla ilgili sanatlar İbn Hâzım'ın edebiyat alanında yazdığı risâlelerinde baskın olsa da diğer alanlarda yazdığı risâlelerinde de vardır. Bunlardan bazı örnekler aşağıdaki gibi sunulmuştur.

1. 8. 3. 1. İstiâre

Beyân ilminin önemli başlıklarından biri olan istiâre; sözlükte *bir şeyi ödünç olarak istemek* manasına gelmektedir (Enîs, 2004: s. 636). Terim anlamını ise es-Sekkâkî ; “İstiâre, teşbihin taraflarından birini zikredip diğerini istemektir. Benzeyenin, kendisine benzetilenin türüne geçmesidir. Müşebbeh bihe özgü olan bir şeyi müşebbeh için sağlamaktır” diye tanımlamıştır. (es-Sekkâkî, 1987: s. 369).

İstiâre sanatına İbn Hâzım'ın hem ilmî üslubunda hem de edebî üslubunda rastlamaktayız. Örneğin, Fâtımîlerin Mağrip'ten Mekke, Medine ve Fırat Nehri'ne kadar olan bölgeleri zulüm ile hükmetmelerini şu cümleyle anlatmıştır:

قَدْ طَمَسُوا نُورَ الْإِسْلَامِ، وَنَكَّسُوا أَعْلَامَهُ إِلَى يَوْمِنَا هَذَا.

İslâm'ın ışığını söndürdüler, bayrağını günümüze varıncaya kadar indirdiler
(İbn Hâzım, 1987a, s. 30).

Burada İslâm'ın ışığından kasıt İslâm'ın örf ve adetleridir. Bayrak ise o bölgelerdeki siyasî gücüne işarettir. Şu ifadelerinde kalp ve yürekleri sert ve ya katı cisimlere benzetmiştir. Kendisine benzetilene açıkça zikretmemiş ancak ona ait, onu hatırlatan bir unsuru zikretmiştir.

وَأَمَّا سَاعَةٌ تُرِقُّ الْقُلُوبَ الْقَاسِيَةَ، وَتُلِينُ الْأَفْتِدَةَ الْغَلَاطَ.

(Ayrılık) Saati en sert kalpleri en katı yürekleri bile yumuşatır.

Bu ifadelerde *yumuşamak* ve *katı-sert* gibi kelimelerle benzetilene ait özellikler verilerek kapalı istiâre yapılmıştır. Kalp ve yürekler, ayrılık zamanından önce sert ve katı olarak nitelenmiş ve taş, kaya ya da herhangi bir sert cisme benzetilmiştir. Yazar bu ifadelerde sadece yaptığı güzel bir istiâre ile okuyucunun dikkatini çekmemiştir. Aynı şekilde ifadeler arasındaki zıtlıklar da dikkat çekicidir. Öyle ki; “الرِّقَّةُ × الْقَسْوَةُ” : “العِلْظَةُ × اللَّيِّنُ” kelimeleri kendi aralarında zıtlık ifade etmektedirler (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 220; Abdulvâhid, 2015: s. 81).

İbn Hâzım risâlelerinde aralara serpiştirdiği şiirlerinde de istiâre sanatına çokça yer vermiştir. Buna bir örnek şöyledir: Bazen sevgiliyi görmeden, başkalarının yaptığı basit bir tasvirle âşık olanların var olduğu gibi, bir bakışta kalbine aşkın yerleştiği kişiler de vardır. Bu tür âşıkları İbn Hâzım tasvir ederken insana özgü birtakım özellikleri göze, gözyaşına yüklemiştir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde gözün ve gözyaşlarının tıpkı bir insan gibi nasıl da ceza verdiğini, öç aldığını söylemektedir:

عَيْنِي جَنَّتْ فِي فُرَادِي لَوْعَةَ الْفِكْرِ   فَأَرْسَلَ الدَّمْعَ مُقْتَصًّا مِنَ الْبَصَرِ
فَكَيْفَ تُبْصِرُ فِعْلَ الدَّمْعِ مُنْتَصِفًا   مِنْهَا يَأْغْرَاقُهَا فِي دَمْعِهَا الدُّرَّرَ

Gözüm, gönlümdeki düşünce ateşini toplayıp derledi,

Bakışlarımdan kesip ayırıp gözyaşlarımı boşalttı.

İnci gibi dökülen gözyaşlarına boğulmuşken,

Nasıl olur da o yaşların yaptığından öç alır? (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.122).

İbn Hızam bu beyitlerinde gözü, insana benzetmiş ve *İstiâre-i Mekniyye* yapmıştır. İnsan - yani kendisine benzetilen - açıkça söylenmemiş; ona ait, onu hatırlatan unsurlar zikredilmiş, ona ait intikam duygusu göze yüklenmiştir. Mezhep imamlarının hangisinin daha fakîh, daha âlim, daha erdemli olduğunu sual edenleri tasvir ederken şöyle demektedir:

وَلَا بِسِينِ ثَوْبِ الْعَصَبِيَّةِ، وَسَائِرِينَ بِسِيرَةِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ

Onlar asabiyet elbisesini giyerler, cahillerin izinden giderler (İbn Hızam, 1987b, s. 13).

Bu cümlede onların; mezhep imamları arasında kıyaslama yapmalarını fitnecilik, sapıklık olarak yorumlamış ve açık istiâre yapmıştır.

1. 8. 3. 2. Teşbîh

Teşbih sanatı, İbn Hızam'ın en çok kullandığı edebî sanatlardan biridir desek yerinde olur. O, hem ilmî hem de edebî risâlelerinde bu sanatı kullanarak ifadelerine hareketlilik ve edebî zevkle birlikte bazen de bu sanatla anlatmak istediği düşünceleri özetlemiştir. Yaptığı benzetmelerle okuyucunun dikkatini cezbetmiş, bu sanatın yardımıyla akılda kalan özlü sözler ifade etmiştir. Meselâ ilimle ilgili görüşlerini beyan ederken, kişinin gücünün yetebildiği yüksek ilimleri bırakıp sıradan, işine yaramayan ilimlerle uğraşmasını şu şekilde ifade etmiştir:

كَانَ كَزَّارِعِ الدَّرَّةِ فِي الْأَرْضِ الَّتِي يَجُودُ فِيهَا الْبُرُّ، وَكَزَّارِعِ الشَّعْرَاءِ حَيْثُ يَزْكُو النَّحْلُ وَالْبَيْنُ.

O, buğdayın daha iyi yetişebileceği toprağa mısır eken çiftçi; incir ve hurmanın yetiştiği yerde arpa eken çiftçi gibidir (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 344).

Aynı şekilde kişinin kendisini dünya malı için feda etmesini, ahiret için değil de dünya malı için çalışmasını, bir kuyumcunun yakutu çakıl taşına karşılık satmasına benzetmekte ve bunun için şöyle bir teşbih kullanmaktadır:

بَادِلُ نَفْسِهِ فِي عَرْضِ دُنْيَا كَبَائِعِ الْيَاقُوتِ بِالْحَصَى.

Dünya malı için kendini harcayan kişi, yakutu çakıl taşı karşılığında satan kişi gibidir (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 338).

İbn Hızam bir konuyu uzun uzadıya anlatırken bazen teşbih sanatını kullanarak bir paragrafla anlattığı bir durumu bir cümleyle özetleyebilmektedir. İki sevgiliyi davranışsal yönden anlatırken şu sözü söylemiştir:

كَالْحُرْبَاءِ مَعَ الشَّمْسِ

(Onlar) Güneşin karşısındaki bukalemun gibidirler (İbn Hızam, 1987b, c. I, s.103).

Yazar bu sözü söylemeden önce iki sevgilinin bir birlerinin hareketlerini taklit ettiklerini uzun uzun anlattıktan sonra bu teşbihi ifade etmiştir. Bu ifade de benzetme yönü hafzedildiği için Mücmel teşbihe örnektir. Anlam bakımından bu cümleyle benzerlik teşkil eden şu beyitleri de peşi sıra ifade eder:

كَأَنَّكَ مَا يَحْكُونُ مِنْ حَجَرِ الْبُهْتِ

فَلَيْسَ لِعَيْنِي عِنْدَ غَيْرِكَ مَوْقِفٌ

تَقَلَّبْتُ كَالْمَنْعُوتِ فِي النَّحْوِ وَالنَّعْتِ

أَصْرَفُهَا حَيْثُ انْصَرَفَتْ وَكَيْفَمَا

Sensin gözlerimin tek adresi

Baht¹³ taşı hakkında anlatılanlar sensin

Nahivdeki sıfat ile mevsuf gibi

Nereye gidersen git peşi sıran gelirim (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 104).

İbn Hâzım her defasında dünyanın bir hayalden ibaret olduğunu söyler. Bu düşüncesini birçok yerde ifade eder. Dünyada gördüklerini hayali gölgelere benzetirken okuyucunun dikkat kesilebileceği şu teşbihi yapar:

أَشْبَهُ مَا رَأَيْتُ بِالْدُنْيَا حَيَالَ الظِّلِّ وَهِيَ تَمَائِيلُ مُرْكَبَةٌ عَلَى مَطْحَنَةِ خَشَبٍ تُدَارُ بِسُرْعَةٍ فَتَغِيْبُ طَائِفَةٌ وَتَبْدُو أُخْرَى.

Dünyada gördüklerimi hayali gölgelere benzetiyorum, onlar hızla dönen tahtadan bir değirmene yerleştirilmiş heykellerdir. Bir grup yok olup giderken başka bir grup ortaya çıkar. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 351).

Yazar, kişinin aşka tutulduğunu anlatan belirtiler arasında uykusuzluğu da zikretmiştir. Geceler boyu sevgililerin gözüne uyku girmediğini hatta o uzun geceler boyunca âşıkların yıldızlara çobanlık ettiğini ifade eder ve belîğ teşbihe örnek olan şu cümleleri söyler:

السَّهْرُ مِنْ أَعْرَاضِ الْمُحِبِّينَ، وَقَدْ أَكْثَرَ الشُّعْرَاءُ فِي وَصْفِهِ وَحَكَوْا أَنَّهُمْ رِعَاةُ الْكَوَاكِبِ وَوَاصِفُوا طُولَ اللَّيْلِ.

Sevgililerde görülen durumlardan biri de uykusuzluktur. Birçok şair uykusuzluktan bahsetmiş ve âşıkların, gecenin uzunluğunu dile getiren ve yıldızlara çobanlık yapan kişiler olduklarını anlatmışlardır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.108).

İbn Hâzım ilmî konular hakkında yazdığı risâlelerde daha çok anlattığı konuyu somutlaştırma, daha anlaşılır kılma amacıyla teşbih sanatına başvurmuştur. Örneğin, şu

¹³ Atlas Okyanusu kıyılarında bulunan ve Mağrip halkı için önemli bir taştır. Onlara göre kim bu taşta dokunursa onun tüm ihtiyaçları giderilmiş (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 103, (2. Dipnot)).

ifadelerinde tek bir âlimden ders alan kişinin durumunu, suyunun berrak ya da tatlı olduğundan emin olmadan tek bir kuyudan su içen kişinin durumuna benzetmiştir.

وَمَنْ لَمْ يَسْمَعْ إِلَّا مِنْ عَالِمٍ وَاحِدٍ أَوْشَكَ أَنْ لَا يَحْصُلُ عَلَى طَائِلٍ، وَكَانَ كَمَنْ يَشْرَبُ مِنْ بَيْتٍ وَاحِدَةٍ وَلَعَلَّهُ

إِخْتَارَ الْمَلْحَ الْمَكْدَرُ، وَقَدْ تَرَكَ الْعَذْبَ،

Yalnızca bir bilginden ders alan kişi çok bir şey elde etmiş olamaz. Onun durumu tek bir kuyudan su içmiş kişinin durumu gibidir. Bu kimse belki de bulanık ve tuzlu su ile dolu olan kuyuyu seçip tatlı olanı bırakmıştır (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 77).

1. 8. 3. 3. Kinâye-Mecâz

İbn Hızam kinâye sanatını çok sık kullanmamıştır. Kinâye sanatından ziyade istiâre ve teşbihe oldukça yer vermiştir. Örneğin, tek bir insanın reyini alan kişinin ona karşı gelemeyeceğini, Peygamberden gelen hususlar hakkında âlimlerin nerelerde hemfikir nerelerde ihtilaf yaşadıklarını bilemeyeceğini ve fikhın ne olduğundan habersiz olacağını dile getirir. İbn Hızam bu kişinin durumunu şöyle anlatır:

هُوَ خَابِطٌ (خَبِطٌ) عَشْوَاءٌ فِي الدِّينِ، رَاكِبٌ مَضَلَّةً لَا يَدْرِي حَقِيقَةَ مَا يَعْتَقِدُ مِنْ بَاطِلِهِ.

O, (kişi) din hususunda gelişi güzel davranır ve inandığı şeyin hakikatini batılından ayırt edemez, böylece yolunu kaybeden bir yolcu olur (İbn Hızam, 1987a: s. 21).

“ Dinde kör atışlar yapmak, gelişi güzel davranmak, bilmeden hüküm vermek, ahkâm kesmek” (هُوَ خَابِطٌ عَشْوَاءٌ فِي الدِّينِ) ifadesi burada kişinin hangi yolun gerçek

olduğunu bilmediğine kinâyedir. Aynı kalıplaşmış ifadeyi muallaka şairlerinden Zuheyr b. Ebi Sulmâ'nın (ö. 609 [?]) muallakasın da görmekteyiz. O da ölümleri kör dövüşe benzetmektedir:

رَأَيْتُ الْمَنَايَا خَبَطَ عَشْوَاءَ مَنْ تُصِبُّ   مُتُّهُ وَمَنْ نُحْطِيءُ يُعَمَّرُ فَيَهْرَمُ

Gördüm ki ölümler bir kör dövüşüdür.

İsabet ettiği ölüyor, isabet etmediği ise yaşıyor ve yaşlanıyor (ez-Zevzenî, 1992: s. 82).

Yazar, Kurtuba'nın önde gelen ailelerden birinin oğlu olan Ahmet b. Feth'ten bahsederken, bu kişinin ilme düşkün, edebiyat meclislerine katılan biri olduğunu anlatır. Gün gelir kader onların yollarını birbirinden ayırır. Daha sonra İbn Hâzım, Şâtibe şehrine gittiğinde bu zatın İbrahim b. Ahmed adında zengin bir gence âşık olduğunu duyar. Şu cümlelerle hikâyesine devam eder:

وَصَحَّ عِنْدِي أَنَّهُ كَشَفَ رَأْسَهُ وَأَبْدَى وَجْهَهُ وَرَمَى رَسْنَهُ وَحَسَرَ مِحْيَاهُ وَثَمَّرَ عَنِ ذِرَاعَيْهِ

وَصَمَدَ صَمَدَ الشَّهْوَةِ.

Anladım ki o, başındaki sarığı çıkarmış, yüzünü açmış, yularını atmış, simasını göstermiş, kollarını sıvayıp şehvet yolunu tutmuş (İbn Hâzım, 1987b: c. I, 151).

Ardarda gelen, eş anlam ifade eden bu cümleler Ahmet b.Feth'in insanlarca kabul görmeyen duygu içerisinde olduğunu ve başından sarığını çıkarması, yüzünün görünmesi onun ahlaksızca davranışından kinâyedir. Toplumun kurallarına uymadığı ise *Yularını attı* cümlesiyle ifade edilmiştir. Tabii ki bu cümleler kinâyeye sanatıyla kuşatılmıştır. Ancak bu ifadelerde dikkatimizi çeken olgulardan biri yazarının cesaretli

kalemidir. O, aşk hikâyelerindeki toplumsal-gerçekçi bakış açısıyla Endülüs toplumundaki hemcinslerin yaşadığı ilişkileri de dile getirmiştir.

İbn Hâzım küçük yaşta sarı saçlı bir kıza âşık olduğunu anlatır ve bu kıızı şu cümlelerle betimler:

وَعَيِّي أَخْبِرُكَ أَنِّي أَحْبَبْتُ فِي صِبَايَ جَارِيَةً شَقْرَاءَ الشَّعْرِ، فَمَا اسْتَحْسَنْتُ مِنْ ذَلِكَ الْوَقْتِ

سَوْدَاءَ الشَّعْرِ، وَكَانَتْ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ بِنْتَ سِتَّةَ عَشَرَ عَامًا، وَكَانَتْ غَايَةً فِي حُسْنِ وَجْهِهَا وَعَقْلِهَا

وَعَفَافِهَا وَطَهَارَتِهَا وَمَتَانَتِهَا، عَدِيمَةً الْهَزْلِ وَمَنْبِعَةً الْبَدَلِ وَبَدِيعَةَ الْبَشْرِ وَمُسْبِلَةَ السِّتْرِ.

Sana kendimden bahsedeyim. Gençlik yıllarımda kumral saçlı bir kıza tutulmuştum. O vakitler siyah saçlılardan hoşlanmazdım. Bu kız o zamanlar on altı yaşındaydı. Güzel yüzlü, akıllı, iffetli, karakterli, ağır başlı, elde edilmesi zor, neşeli, örtüsü sarkık biriydi (Abdolvâhid, 2015: s. 82).

Bu cümlelerde *مَنْبِعَةُ الْبَدَلِ* (Harcanması zor) ve *مُسْبِلَةُ السِّتْرِ* (Örtüsü sarkık) ibareleri bu cariye'nin namuslu, iffetli olmasından kinayedir.

Mecâz, Araplar tarafından çok kullanılan bir edebî sanattır. Bu sanatı; kelimelerinin övünç vesilesi, fesahatlerinin delili olarak kabul ederler. Bu sanatla dillerini diğer dillerden ayırt ederler: (el-Ğayravanî, 2000, s. 429). Bundan dolayı yazarın edebî üslubunda bu sanatı çok görürüz. Örneğin “عَلُظٌ : Kaba olmak; kalınlaşmak” manalarına gelmektedir. Ama o, şu cümlede işin ciddileşmesi anlamında mecâz olarak kullanmıştır:

وَإِنِّي لِأَعْرِفُ بَعْضَ مَنْ امْتَحِنَ بِشَيْءٍ مِنْ هَذَا فَسَكَنَ الْوُجْدُ بَيْنَ جَوَانِحِهِ، فَرَامَ جَحْدَهُ إِلَى أَنْ غَلُظَ الْأَمْرُ.

Bununla (sır tutma ile) sınanmış birini tanıyorum, aşka tutulmuştu. İşler sarpa sarıncaya kadar bunu saklamak istedi (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 145).

Aynı şekilde **وَجَلَّ** : *çamura batmak*, manasını ifade ederken şu cümlede bu kelime mecâz bir anlam ifade etmektedir:

وَلَقَدْ عَلِمْتُ فَتَىٰ مِنْ بَعْضِ مَعَارِفِي قَدْ وَجَلَّ فِي الْحُبِّ وَتَوَرَّطَ فِي حَبَائِلِهِ.

Bazı dostlarımdan biri olan bir genç tanıdım. O aşka tutulmuş ve aşkın tuzaklarına düşmüştü (İbn Hâzım, 1987: c. I, s.101).

1. 8. 4. Sözle İlgili Sanatlar

İbn Hâzım, risâlelerinde söz sanatlarına çağdaşlarına kıyasla daha az yer vermiştir. İbn Zeydûn gibi döneminin birçok edebiyatçısını etkileyen Bedüzzemân el-Hemedânî'nin (ö. 398/1008) Makamat'ındaki secîli nesri, onun risâlelerinde genel itibariyle az görmekteyiz. O, eserlerinde doğal, açık ve vurgu yapmayı ön planda tutmuştur. Bizzat kendisi eski Arap rivayetlerini taklit etmediğini şöyle dile getirmiştir. *“Eski Arapların rivayetlerine yer verme hususunda beni mazur gör! Bizim yolumuzla onların yolu farklıdır. Zaten onlardan çokça rivayetler yapılmıştır. Benim metodum ise başkasının bineğine binmek ve ödünç alınmış süsleri takmak değildir.”* (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.87; Yalar, 2007: s. 18).

İbn Hâzım, kendisinin de zikrettiği gibi eskiyi taklit etmediğini söylemiştir. Buna binaen düzyazıda söz sanatlarını çokça kullanmamıştır. Evet, ilmî risâlelerini incelediğimizde bu durum çokça karşımıza çıkmamaktadır. Ancak edebî risâlelerini incelediğimizde sözle ilgili sanatlara yer verdiğini görmekteyiz. Bu sanatları başarılı bir şekilde kullandığı da aşikârdır. Muhtemeldir ki bu sanatlar, anlattığı konuların doğal

akışı olarak ortaya çıkmıştır. Ama bazı yerlerde bilinçli bir şekilde söz sanatlarına başvurduğu da açıktır. Bunlardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir:

1. 8. 4. 1. Cinas- İştikak

Edibin; nazım ve nesirde bir ismi ya da fiili, ona lafız bakımından benzeyen - bazen kullanılan bu lafzın biri-iki harfi farklı da olabilen - başka bir isim veya fiille kullanmasıdır. Cinas sanatı bu şekilde yapılırken iştikâk sanatı da edibin aynı kökten türeyen kelimeleri aynı satırda veya dizede kullanarak yapmasıdır.

Cinaslı cümleler her zaman okuyucuyu cezbetmiştir. Çünkü cinas bir müzik nağmesi gibi doğrudan okuyucunun kulağına hitap etmektedir. İbn Hızam arkadaşlarıyla birlikte bir dostunun bahçesine gezintiye gitmiş ve bahçeyi şu cümlelerle betimlemiştir:

فَجَلْنَا سَاعَةً ثُمَّ أَفْضَى بِنَا الْقُعُودُ إِلَى مَكَانٍ دُونَهُ يُتَمَتَّى، فَتَمَدَّدْنَا فِي رِيَاضٍ أَرِيضَةٍ، وَأَرْضٍ عَرِيضَةٍ، لِلْبَصْرِ
فِيهَا مُنْفَسِحٌ، لِلنَّفْسِ لَدَيْهَا مُنْسَرِحٌ.

Bir süre gezindikten sonra istesek de bulamayacağımız kadar güzel bir yere oturduk. O bahçede; ruhu uzaklara götüren ve gözlere güzellikler sunan geniş alandaki küçük bir yere uzandık (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.236)

Bu cümlelerde عريضة - أريضة , منفسح - منسرح lafızları kendi aralarında cinas oluşturmuştur. Aynı şekilde şu kısa cümlelerde de cinas vardır:

فَعَادَ جَدُّهُمْ حَسِيرًا، وَخَدُّهُمْ كَسِيرًا...

Onların (dinin emirlerini yerine getirmeyenlerin) ataları kederli bir şekilde, yanakları da (acizlikten) önlerine düşmüş bir şekilde döndüler (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 116).

Mensûr yazılarda kullanılan cinas ve bu sanatla birlikte kullanılan secî sanatı, edibin yazılarına şiir tadı vermektedir. İbn Hâzım, cinas sanatını çağdaşlarının risâlelerine nazaran fazla kullanmamıştır. Çünkü o, yazılarında mananın açıklığını amaçlamış, doğal bir üslup takınmış, secî ve cinasla gelen kapalılıktan, anlaşılma güçlüğünden olabildiğince kaçınmıştır.

İştikâk sanatı da İbn Hâzım'ın yazılarında karşımıza çıkmaktadır. Yazar, bu edebî sanatı kullanmasıyla dile hâkimiyetini göstermekte ve düzyazılarının daha iyi bir şekilde yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Çünkü metinlerin yorumlanmasında etkili olan dil özelliklerinden biri de şüphesiz kelimelerin iştikâkıdır (Boleli ve Bedeva, 2019: s. 66). Öyle ki; es-Suyûtî, tefsir yapabilmek için bir âlimin hâkim olması gereken alanları söylerken bunlar arasında iştikâkı da zikredip onu şöyle ifade etmiştir: “Eğer bir isim iki farklı kökten türerse her ikisinin anlamı da farklı olur. Örneğin, “المسيح” sözcüğü “السَّيَاحَةُ” sözcüğünden mi yoksa “المسحُ” sözcüğünden mi türemiştir?” (es-Suyûtî, 2008: s. 771). İnsanlar tarafından dinî risâlelerinin iyi bir şekilde anlaşılmasına ve yorumlanmasına imkân sağlayan İbn Hâzım'ın şu ifadeleri iştikâka örnektir:

كُلُّ مُكْوَنٍ مَعْلُولٌ، وَكُلُّ كَائِنٍ فَلَهُ عِلَّةٌ، وَمَا لَا عِلَّةَ لَهُ فَلَا كَوْنَ لَهُ، فَالْعِلَّةُ الْعُلْيَا عِلَّةُ الْعِلَلِ وَجِنْسُ الْأَجْنَاسِ

وَطَبِيعَةُ كُلِّ طَبِيعَةٍ وَجِنْسُ كُلِّ نَوْعٍ.

Her mahlûk maluldür. Bu nedenle her varlığın bir nedeni vardır. Sebebi olmayanın var olduğu da söz konusu olamaz. Öyle ki en yüce sebep; sebeplerin sebebi, türlerin türü, tabiatın tabiatı ve her türün cinsidir (İbn Hâzım, 1987: c. IV, s. 396). Bu dizelerde: “أَجْنَاسٍ، جِنْسٌ؛ عِلَّةٌ، مَعْلُولٌ؛ كَائِنٌ، مُكْوَنٌ” kelimeleri aynı kökten türemişlerdir.

Risâle aralarına serpiştirdiği şiirlerinde de iştikâka yer veren İbn Hâzım, iki sevgili

arasındaki küçük bir şüphenin büyük şeylere neden olacağını ifade ederken şu beyitleri söylemiştir:

أَسِيءُ ظَنِّي بِكُلِّ مُحْتَقِرٍ   تَأْتِي بِهِ، وَالْحَقِيرُ مَنْ حَقَّرَهُ
...
وَأَصْلُ عَظْمِ الْأُمُورِ أَهْوَنُهَا   وَمَنْ صَغِيرَ النَّوَى تَرَى شَجَرَهُ

Sendeki o büyüklenmelerin hepsine karşı besledim zan.

Başkalarını küçümseyendir asıl hakir olan

Nasıl ki kocaman bir ağaç saklıysa küçücük bir tohumda

Küçük şeyler vardır büyük işlerin özünde

Bu beyitlerde “حَقَّرَ، حَقِيرٌ، حَقَرٌ” kelimeleri aynı kökten türemiştir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.113).

1. 8. 4. 2. Secî

Secî, ediplerin mensur yazılarda duygu ve hislerini bir ses üzerinde uyum içinde aktarmasıdır. Kısacası es-Sekkâkî'nin deyiimiyle “Düz yazıdaki secî, şiirdeki kafiye gibidir.” (es-Sekkâkî, 1987: s. 431) Ediplerin mensur eserlerinde secî sanatına bu kadar başvurmalarının birçok sebebi vardır. Bunlar arasında; okuyucuya bir şiir tadında yazılar sunma gayelerinin olması, uyum içerisindeki lafızların kulağa daha hoş gelmesi, okuyucunun dikkatini çekme amacının olması gibi nedenleri sıralayabiliriz.

İlk edebî ürünlerine Abbâsî Edebiyatı'nı taklitte başlayan Endülüs yazarları, risâlelerinde doğuda kaleme alınan risâlelerin dilini yansıtmıştır. Özellikle de Büveyhîler (932-1062) gibi Abbasîler zamanında kurulan hanedanlıklar döneminde İbnu'l-Amîd (ö. 360/970) ve Sâhib b. ‘Abbâd (ö. 385/995) gibi ediplerin eserlerinde

secî sanatı baskın bir şekilde kullanılmış, Endülüslü edipler de doğuda nesre hâkim olan bu sanatı eserlerinde sıkça kullanmaya başlamışlardır. Öyle ki; İhsan Abbâs, içinde İbn Hâzm'ın da bulunduğu Endülüslü üdebanın üslubu hakkında yorum yaparken İbn Hâzm'ın en yakın dostu İbn Şuheyd'in üslubunun Abdulhamîd b.Yahya'yı (ö. 132/ 750) bazen de el-Caħiz'i (ö. 255/869) andırdığını zikretmektedir. (Abbas,1969: s. 333).

İbn Hâzm, çağdaşları ve kendinden sonraki edipler kadar olmasa da secî sanatını risâlelerinde kullanmıştır. Mesela onun hem lafız yönünden kulağı tırmalamayan, hoş gelen hem de mana bakımından çok şey ifade eden şu sözleri güzel secî örneğidir:

لَذَّةُ الْعَاقِلِ بِتَمَيُّزِهِ، وَلَذَّةُ الْعَالِمِ بِعِلْمِهِ، وَلَذَّةُ الْحَكِيمِ بِحِكْمَتِهِ، وَلَذَّةُ الْمُجْتَهِدِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِاجْتِهَادِهِ أَعْظَمُ مِنْ
لَذَّةِ الْأَكْلِ بِأَكْلِهِ، وَالشَّارِبِ بِشُرْبِهِ، وَالكَاسِبِ بِكَسْبِهِ، وَاللَّاعِبِ، وَالْأَمْرِ بِأَمْرِهِ.

Akıl sahibi kişinin lezzet alması; ayırt etme melekesiyle, âlimin lezzet alması ilmiyle, bilgeninki de hikmetiyledir. Allah yolunda içtihat yapanın aldığı lezzet ise; yemek yiyen kişinin yediğinden, içen kişinin içtiğinden, kazanan kişinin kazancından, oyuncunun oynadığı oyundan ve emreden kişinin de verdiği buyruktan daha tatlıdır (İbn Hâzm, 1987b: c. I, s. 335).

İbn Hâzm bazı risâlelerinde konu girişlerinde secîyi kullanmıştır. Amacı belki de okuyucunun, dinleyicinin dikkatini cezbetmektir ya da risâle yazarlarını taklide gitmiştir. Çünkü genelde risâle yazarları secî sanatıyla başlamayı adet edinmişlerdir. Örneğin, İbn Zeydûn *er-Risâletu'l-Hezliyye*'sine aynı şekilde secî sanatıyla şöyle bir başlangıç yapmıştır:

أَمَّا بَعْدُ، يَا أَيُّهَا الْمَصَابُ بِعَقْلِهِ، الْمَوْرُطُ بِجَهْلِهِ، الْبَيْنُ سَقَطَهُ، الْفَاحِشُ غَلَطَهُ، الْغَائِرُ فِي ذَيْلِ اغْتِرَارِهِ،
وَالْأَعْمَى عَنْ شَمْسِ نَهَارِهِ، السَّاقِطُ سَقُوطَ الذُّبَابِ عَلَى الشَّرَابِ، الْمُتَهَفِّتُ تَهَافُتَ الْفَرَّاشِ فِي الشَّهَابِ، فَإِنَّ
الْعُجْبَ أَكْذَبُ، مَعْرِفَةُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ أَصُوبُ.

Ey aklını yitirmiş, cahilliğiyle çıkmaza girmiş, açıkça düşmüş, hatasıyla rezil olmuş, gurura batmış, gündüzünün güneşine kör olmuş; sineğin düştüğü gibi şaraba düşmüş, yumuşak bir yatağa uzanmış gibi azaba düşmüş; şüphesiz ki gurur en aldatıcıdır, kişinin kendinden haberdar olması en doğru olandır (el-Mısıriyye, 1964: s. 3).

İbn Hâzım bir aşığı tasvir ederken söze şöyle başlamıştır:

وَإِنِّي لِأَعْلَمُ مَنْ كَانَ أَحْسَنَ النَّاسِ ظَنًّا، وَأَوْسَعَهُمْ نَفْسًا، أَكْثَرَهُمْ صَبْرًا، أَشَدَّهُمْ إِحْتِمَالًا، أَرْحَبَهُمْ صَدْرًا، ثُمَّ
لَا يَحْتَمِلُ مِمَّنْ يُحِبُّ شَيْئًا، وَلَا يَقَعُ لَهُ مَعَهُ أَيْسَرُ مُخَالَفَةٍ حَتَّى يُبْدِيَ مِنَ التَّعَرُّيدِ فُنُونًا، مِنْ سُوءِ الظَّنِّ وَجُوهًا.

İnsanlara karşı iyi niyetli, değerli, sabırlı, her şeye tahammül sonsuz olan, samimi birini tanıyorum. Ancak gel gör ki bu kişi sevgilisinin hiçbir şeyine hoşgörüyle bakmıyordu. Herhangi bir konuda ona kolayca muhalif oluyor, hemen dış biliyor, kötü niyetini gösteriyordu (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.113).

İbn Hâzım, ilmî risâlelerinde basitliği, yalınlığı ve doğallığı esas aldığı için bu risâlelerinde eşanlı ve zıt anlamlı kelimeler kullanarak sözü uzatmaya gitmiş, konunun okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması, mananın ön planda olması gerektiğini düşündüğü için anlatmak istediğini uzun cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır. Bu yazılar edebî zevkten yoksundur ve secîden uzaktır. Çünkü secîli cümleler hem kısadır hem de anlaşılması zordur. Ancak İbn Hâzım ilmî risâlelerinde bazen uzun cümlelerinin sonlarında ses birliğine gittiğini görmekteyiz. Bu şekilde nadir örnekler olması Arap

dilinin yapısından kaynaklı olduğu gibi yazarın okuyucuya hitabında dikkat çekip zikrettiği konuya vurgu yapmak istemesinden de kaynaklıdır. Örneğin, *el-Bâhira*'nın giriş kısmında karşısında bir topluluk varmışçasına hitap ederek secî sanatıyla ifadelerine güç katmış, okuyan ve dinleyenlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır:

فَاتَّكُمْ ذَكَرْتُمْ قَوْلَ طَائِفَةٍ مِنَ الْمُشَغَّيْنِ الَّذِينَ لَا يُحَقِّقُونَ فِيمَا يَقُولُونَ، وَلَا يَعْرِفُونَ مَا يَنْطِقُونَ، وَلَا يَدْرُونَ

مَعْنَى مَا عَنْهُ يَسْأَلُونَ. وَيَطْنُونَ أَنَّهُمْ إِذَا أوردوه فَقَدْ أَجْمُوا خُصُومَهُمْ بِلِجَامٍ، وَكَعَمُوا مُخَالَفِيهِمْ بِكِعَامٍ ...

Siz, sordukları şeyin manasını bilmeyen, konuştuklarından bihaber olan, söylediklerini gerçekleştirilmeyen fitneci bir grubun sözünü zikrettiniz. Onlar ki bir söz söylediklerinde düşmanlarını dizginlediklerini, muhaliflerinin ağızlarını bağladıklarını zannederler (İbn Hâzım, 1987a: s.12).

1. 8. 4. 3. Tazmin - İktibas

İbn Hâzım'ın risâleleri, başka şairlere ait beyitlerle ve Kur'ân'dan, hadislerden, eski Arap mesellerinden yapılan alıntılarla süslenmiştir. O, yaptığı bu alıntılarla ifadelerine canlılık katmış, sözü pekiştirmiştir. Dinî risâlelerinde daha çok ayet ve hadislerden alıntılar yaparken, edebî risâlelerinde ise eski Arap şiirlerinden alıntılar yapmıştır. O, kendinden önceki şairlerin beyitlerinden alıntılar yaparken bazı durumlarda beyitlerin ilk kısımlarını kendi nazmetmiş, ikinci kısımlarını alıntı yapmıştır. Bazı durumlarda da alıntı yaptığı beyitlerin bir kısmını değiştirmiştir. Örneğin, başından geçen bir aşk hikâyesi üzerine yazdığı şiirin ikinci beyitlerini muallaka şairlerinden Tarafa b. el-'Abd'in (ö. 564 [?]) kasidesinden alıntı yapmıştır. Alıntı yaptığı beyitlerde herhangi bir değişiklik yapmamış ve alıntı yaptığını da şiiri söylemeden önce zikretmiştir. Şiir şöyledir:

تَذَكَّرْتُ وَدًّا لِلْحَيِّبِ كَأَنَّهُ
خَوْلَةٌ أَطْلَالَ بِرُقَّةٍ تَهَمِدُ
وَعَهْدِي بَعْهَدٍ كَانَ لِي مِنْهُ ثَابِتٌ
تَلُوحُ كَبَاقِي الْوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ
وَقَفْتُ بِهِ لِأَمْوِقْنَا بِرُجُوعِهِ
وَلَا آيَسًا أَبْكِي وَأَبْكِي إِلَى الْعَدِ
إِلَى أَنْ أَطَالَ النَّاسُ عَذْبِي أَكْثَرُوا
يَقُولُونَ لَا تَهْلِكِ أَسَى وَتَجَلَّدِ
كَأَنَّ فُنُونَ السَّخَطِ مِمَّنْ أُجِبُهُ
خَلَايَا سَفِينٍ بِالنَّوَاصِفِ مِنْ دَدِ

Aklıma düştü sevgilinin sevgisi

Sehmed'in taşlı toprağında ki Havle'nin izleri gibi

Tutacağı sözler vermişti bana

El üstüne yapılmış kalıcı dövme gibi

Durdum, ümitsizce döneceğinden emin olmadan

Ağlıyordum, sabahlara kadar durmadan

Çoğaldı İnsanların bana olan azarı

Şöyle dediler: "Sabırlı ol, kederden helak etme kendini"

Sevdiğim kişinin o sert mizacı ki;

Ded Vadisi'nde akıp giden kayıklar gibi (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.194).

Bazen risâlelerde Peygamber'in hadislerinden de iktibas yaptığı da olmuştur. Hz. Peygamber, kişinin bir şeyi haddinden fazla sevmesinin kişiye zarar vereceğini söylemiş ve şu hadisi söylemiştir:

وَحُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ

Kişinin bir şeyi haddinden fazla sevmesi onu kör ve sağır eder (Ebû Davud, 2009: c. 7, s. 338).

İbn Hâzım da kişinin sevgilisini çok fazla sevmesini, sevgilisinin adının yahut onun hakkında her hangi bir haberin geçtiği konuşmalardan bile tat almasını anlatırken Peygamberin zikredilen hadisini alıntı yapmıştır. İbn Hâzım'ın söz aralarında hadis ya da ayetleri -ifade etmek istediği düşünce bütünlüğünü sarsmadan- vermesi Kur'ân ve Hadis ilmine hâkimiyetinin apaçık bir göstergesidir.

وَمِنْ أَعْلَامِهِ أَنَّكَ تَجِدُ الْمُحِبَّ يَسْتَدْعِي سَمَاعَ اسْمٍ مَنْ يُحِبُّ وَيَسْتَلِدُّ الْكَلَامَ فِي أَحْبَارِهِ وَيَجْعَلُهَا هَجِيرَاهُ، وَلَا يَرْتَاخُ لَشَيْءٍ إِرْتِيَاخَهُ هَا، وَلَا يُنْهِنُهُ عَنْ ذَلِكَ تَخَوُّفُ أَنْ يَفْطِنَ السَّامِعُ وَيَفْهَمَ الْحَاضِرُ، وَحُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ.

Sevgilinin âşık olduğu kişinin adını duyması, onun hakkında sürekli muhabbet etmekten zevk alması aşkın belirtileri arasındadır. Artık bu durum onda alışkanlık haline gelmiştir. Öyle ki başka hiçbir şey ana tat vermez. Çevresindekilerin onun bu durumunu bilmesi ya da anlaması umurunda olmaz. Bundan dolayıdır ki; sevdanın gözü kör kulağı sağırdır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.107).

Darb-ı mesellerden oldukça alıntılar yapılmıştır. *Bir at yarışı esnasında yarışı izleyenlerden biri galip gelen atla övününce oradakiler sorar: At senin mi? O da cevaben: Hayır, at benim değil ama atın yuları benim.* Bu olay üzerine يَفْتَخِرُ بِرُبِّ كَاخْصِي

مَوْلَاهُ. “Efendisinin erkekliğiyle övünen hadım kişi” atasözü meydana gelmiştir. İbn

Hâzım zikredilen bu atasözüne benzeyen şu sözü ifade etmektedir:

كَأَخْصِي يَرْهَى بِذِكْرِ أَبِيهِ

O kişi tıpkı babasının erkekliğiyle övünen hadım gibidir (İbn Hıazm, 1987b: c. I, s.393).

1. 8. 5. Anlamla İlgili Sanatlar

İbn Hıazm, anlamın her zaman ön planda olmasını yeğlemiş, anlamla okuyucu arasına giren engelleri olabildiğince azaltmaya çalışmıştır. Öyle ki; ilmî konuları beyan ettiği eserlerini incelediğimizde manayı ne derece ön planda tutmaya çalıştığını görmekteyiz. Bundan dolayı mananın daha iyi anlaşılması ve pekişmesi için zıt ve eş anlamlı ifadelere oldukça yer vermiştir. Hatta onun sanatlı nesrinde eş anlamlı ifadeler kullanmasıyla ilgili Ergüven şu ifadeleri söylemektedir: *İbn Hıazm buna (eş anlamlı ifadeler kullanmaya) sadece beyânî kudretini göstermek veya lafzî güzelliği ön plana çıkarmak için değil, aynı zamanda ifade etmek istediği düşünceyi pekiştirmek, daha açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmek için başvurmaktadır* (Ergüven, 2019: s. 254).

1. 8. 5. 1. Mutâbakat

Mutâbakat sanatı belagat kitaplarında *tatbik, tibâk, tazat, tekafu'* isimleriyle de geçmektedir. Son zamanlarda Türkçemizde *karşıt* kelimesi de bu sanat için kullanılmaktadır. Bu sanat hem düzyazıda hem de şiirde kullanılır. Risâleler düzyazı türünde telif edildiği için İbn Hıazm, *Mudâvâtu'n-Nufûs* başta olmak üzere birçok risâlesinde anlamı güçlendirmek, pekiştirmek için bu sanata yer vermiştir. Bazen de şiirlerinde bu sanatı kullanmıştır.

Zıtlıklar, her zaman gözün görmek, kulağın işitmek istediği unsurlardır. şiirlerde, nesir yazılarında zıt kelimelerin kullanılması okuyucunun daha çok ilgisini çekmiş ve kulağına hoş gelmiştir. Bir düz yazıdaki yahut bir beyitteki zıt kelimeler tıpkı bir resime canlılık katan zıt renkler gibidir. Yazarlar zıt kelimeleri kullanmakla

okuyucunun kulağını tırmalamak yerine daha çok onların ilgisini çekmek, ruhlarına hitap etmek isterler. Bundan dolayı edebiyatçılar eserlerinde zıt kavramları büyük ustalıkla kullanmaya çalışırlar. İbn Hızın yazılarında da bu sanata çokça rastlamaktayız. Örneğin ilim ve cehalet arasında karşılaştırma yaparken şöyle söylemektedir:

لِلْعِلْمِ حِصَّةٌ فِي كُلِّ فَضِيلَةٍ، لِلْجَهْلِ حِصَّةٌ فِي كُلِّ رَذِيلَةٍ.

Her üstünlükte bilginin bir payı vardır, her düşkünlükte de bilgisizliğin bir payı vardır (İbn Hızın, 1987: c. I, s.346).

Bu cümlede رذيلة (aşğılık, rezillik) sözcüğü فضيلة (üstünlük) sözcüğünün zıttı iken, جهل (bilgisizlik) sözcüğü ise علم (bilgi) sözcüğünün zıttıdır.

İbn Hızın, Tevrat'ta geçen bir kıssaya değinmiştir: Hz. Yakub, dayısı Laban'ın kızının mihrini ödemek için onun hayvanlarını anlaşma üzerine otladır. Doğacak yavruların koyu renkli olanları onun, açık renkli olanları ise dayısının olacaktır. İbn Hızın bu hikâyede koyu renk ve açık renk kelimelerini bir cümle içinde kullanmıştır:

كُلُّ بَيْمٍ لِيَعْقُوبَ وَكُلُّ أَعْرٍ لِّلَّابَانَ.

Her koyu renkli olan Yakub'undur, her açık renkli ise Laban'ındır (İbn Hızın, 1987: c. I, s.99; Yakub'un, dayısı ve kayınpederi olan Laban'la olan diyalogu, kızına talip olması, sahip olduğı küçükbaş hayvan sürüsü vs. için bkz. Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit (Tevrat), Tekvin/ Bab 30: 25 vd.).

Mutâbakat her zaman zıt kelimelerle yapılmayabilir. Bazen ifadeler aynı olur ama olumsuzluk harfiyle zıt anlamlar ifade elde edilir. Bu şekilde yapılan mutâbakata *Mutabakatu 's-Selbi* denir.

ثِقٌ بِالْمُتَدِينِ وَإِنْ كَانَ عَلَىٰ غَيْرِ دِينِكَ، وَلَا تَثِقُ بِالْمُسْتَحْفِ وَإِنْ أَظْهَرَ أَنَّهُ عَلَىٰ دِينِكَ.

Senin dininde olmasa bile dindar olana güven, senin dininde olduğumu açığa vursa bile kibirli olana güvenme (İbn Hâzm, 1987b: c. I, s.350).

Burada وَثِقَ (güvenmek) fiili bir taraftan olumlu kullanılmışken diğer taraftan olumsuz kullanılmıştır, kelimeler aynı olmasına rağmen zıt anlamlar ifade ettiği için *Mutabakatu 's-Selb* olmuştur.

İbn Hâzm, konunun daha anlaşılır olması için risâlelerinde bazen tibak sanatını kullanarak da sözü uzatmıştır. Konunun içindeki bu zıt lafızlar hem yazarın üslubuna canlılık katmış hem de sunmak istediği düşünceyi daha net bir şekilde vermiştir. Yazar, aşkın gücü insanların karakterlerini, kişiliklerini değiştirdiğini ifade eder ve bunu da bir birlerine zıt şu lafızlarla anlatır:

...فَكَمْ بَخِيلٍ جَادٍ، وَقَطُوبٍ تَطَلَّقَ، وَجَبَانٍ تَشَجَّعَ، وَعَلِيظٍ الطَّبَعِ تَطَرَّفَ، وَجَاهِلٍ تَأَدَّبَ، وَتَفْعَلٍ تَزَيَّنَ، وَفَقِيرٍ

تَجَمَّلَ، وَذِي سِنٍ تَفَتَّى، وَنَاسِكٍ تَفَتَّكَ، وَمَصُوبٍ تَهَتَّكَ.

...Nice cimriler eli açık, asık suratlılar neşeli, korkaklar cesur, mizacı kabalar zarif, cahiller edep sahibi ve bilgin olmuştur. Nice üstü başı dağınıklar bakımlı, fakirler gösterişli olmuştur. Nice yaşlılar gençleşmiş, takva sahipleri yoldan çıkmış, nefesine hâkim olanlar sapıtmıştır (İbn Hâzm, 1987b: c. I, s.105).

Yukarıdaki zıt lafızlar, mana yönünden zengin olmakla birlikte ahenk içindeler. Lafızlar öyle büyük bir ustalıklarla kullanılmış ki ikinci kısımdakiler hepsi aynı fiil siygasındalar.

İbn Hâzım Mutâbakat sanatını risâlelerinin aralarına serpiştirdiği şiirlerinde de kullanmıştır. O, “ayrılık-kavuşmak, fakirlik-zenginlik” lafızlarını şu beytinde aynı cümle içinde kullanmıştır:

مَا أَفْصَحَ الْهَجْرَ بَعْدَ وَضَلِّ وَأَحْسَنَ الْوَصْلَ بَعْدَ هَجْرٍ
كَالْوَفْرِ تَحْوِيهِ بَعْدَ فَقْرٍ الْفَقْرُ يَأْتِيكَ بَعْدَ وَفْرِ

Ne kötüdür, kavuşmaktan sonraki ayrılık

Ve ne tatlıdır, ayrılıktan sonraki kavuşmak

Aynen böyledir, fakirlikten sonraki zenginlik

Zenginlikten sonraki fakirlik (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 202).

İkinci beyitteki الوفر sözcüğü tam olarak “الفقر sözcüğünün zıttı değildir. الفقر sözcüğünün tam zıttı الغنى zenginlik sözcüğüdür. الوفر Bolluk mana olarak الغنى zenginlik kelimesine yakındır. Bu şekilde yapılan mutabakat *Îhâmu'l-Tezâdd* olarak geçer. Şu beyitte de buna benzer örnek vardır:

أَخَذْتُ أَطْرَافَ الْكَلَامِ فَلَمْ تَدَعْ شَيْئًا يَصُورُ وَلَا مَدِيحًا يَنْفَعُ

Sözde söylenecek her şeyi söyledin.

Ne fayda sağlayan övgü bıraktın, ne de zarar veren yergi (el-Huṭay'a, 1993: s. 124).

المَدِيح övgü kelimesinin zıttı الهِجَاء yergi kelimesidir. Ama الشُّنْمُ sövmek kelimesi

mana olarak yakındır.

1. 8. 5. 2. Mukâbele

Arap Edebiyatında mukâbeleden ilk bahseden ediplerden biri de Kudâme b. Ca'fer'dir. O, şiiri güzel yapan üslupsal özelliklerden bahsederken şöyle söyler: “*Şiirin mükemmel olarak kabul görmesi, güzel ve arı olması için kendisinde; mukâbele geçerliliği, nazmın güzelliği, kelime zenginliği, veznin eşit olması, teşbihte isabet olması, bölümlerin iyi olması, yapmacılıktan uzak olması, bir düzen andırması gibi özellikler toplaması gerekir.* Kudame b. Ca'fer bu sözüyle şiirde mukabelenin önemine değinmiştir. (Kudâme b. Cafer, 1970: s. 84). Mukâbele sanatı şiirde daha çok kullanılmaktadır. Ama İbn Hızam bu sanatı risâlelerinde de çokça kullanarak anlamı güzelleştirmiştir. Genellikle sevap-günah, dünya-ahiret, iyi-kötü, cennet-cehennem gibi dinî terimlerle yapmıştır.

Mukâbele sanatı en az dört zıt kelime arasında olur. Örneğin, şu ayette güzel bir mukâbele örneği vardır:

وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ.

“Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür.” (Bakara/216). Bu ayette ilk cümleyle ikinci cümle arasında mukâbele vardır. Bu ayette olduğu gibi İbn Hızam da

kişinin sevdiği kişiye uzak, sevmediği kişiye yakın olmasına anlatırken içinde mukâbele olan şu cümleyi söylemiştir:

مِنِ اِمْتَحَنَ بِقُرْبٍ مَّنْ يَكْرَهُ كَمَنْ اِمْتَحَنَ بِبُعْدٍ مَّنْ يُحِبُّ وَلَا فَرْقَ

Sevmediği kişiye yakın olmakla sınanan kişi, sevdiği kişiye uzak olmakla sınanan kişi gibidir, her ikisi arasında fark yoktur. (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.373). Bu cümlede dört zıt kelime kullanılarak mukabele yapılmıştır. Uzak-yakın, sevmek- nefret etmek kelimeleri birbirlerine karşılık gelmiştir. İbn Hızam'ın altı zıt kelime arasında mukâbele yapmasına şu örneği verebiliriz:

فَإِنْ تَعَدَّيْتَ هَذَا كُنْتَ مُسِيئًا لَا مُحْسِنًا، مُسْتَحِقًّا لِلْوَمْنِ مِنْ غَيْرِهِ لَا لِلشُّكْرِ، وَمُقْتَضِيًّا لِلْعَدَاوَةِ لَا لِلصَّدَاقَةِ.

Eğer bunu çiğnersen, iyilik değil kötülük yapmış olursun, ondan veya başkasından teşekkürü değil sitemi hak edersin, dostluk değil düşmanlığa sebep olursun (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.365).

Bu örnekte altı zıt kelime vardır. İyi olmaya karşılık kötü olmak, teşekkürü karşılık azar, dostluğa karşılık düşmanlık kelimeleri kullanılmıştır. Buna benzer örnek Abbâsî şairlerinden el-Buhturî'nin (ö. 284/897) Peygamber'i sevenlerden bahsettiği şu beyitlerde görmekteyiz:

فَإِذَا حَارَبُوا أَذَلُّوا عَزِيْرًا   وَإِذَا سَأَلُوا أَعَزُّوا ذَلِيْلًا
وَإِذَا عَزُّوا مَعْشَرَ زَالٍ يَوْمًا   مَنَعَ السَّيْفُ عَزَّهُمْ أَنْ يَزُولَا

Savaşta saygın kişiyi zelil kılarlar

Barışta zelil kişiyi yüceltirler

Şayet toplumun şerefi bir gün yok olursa

Kılıç bu şerefin yok olmasını engeller (el-Buhturî, 2009: s. 1769).

Buhturî, bu beyitlerde İbn Hâzım'ın cümlesinde olduğu gibi altı zıt kelime arasında mukabele yapmıştır. *Savaşmak* (حَارَبَ) kelimesine karşılık olarak *barışmak* (سَلَّمَ), *zelil kılmak'a* (أَذَلَّ) karşılık olarak *yüceltmek*, *aziz kişi* (عَزِيزٌ) kelimesine karşılık olarak ta *zelil kişi* (ذَلِيلٌ) kelimesini kullanmıştır.

Erdem ve aşağılık arasındaki farkı nasihat ederken okuyucunun dikkatini çekmek için mukâbele sanatını kullanarak şöyle ifade etmiştir:

مِنَ الْعَجَائِبِ أَنَّ الْفَضَائِلَ مُسْتَحْسَنَةٌ وَمُسْتَقْبَلَةٌ وَالرَّذَائِلَ مُسْتَقْبَحَةٌ وَمُسْتَحْفَقَةٌ.

İlginçtir ki erdemler beğenilir ve ağır (değerli) bulunur; rezillikler ise beğenilmeyip hafif (basit) görülür. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.401).

İbn Hâzım bu cümlede altı zıt kelime ile mukâbele yapmıştır. Cümle tıpkı bir şiirin beyitlerini andırmaktadır. Bir beyitte olduğu gibi mukâbeledeki ikincil öğeler acuz kısmında; öncül öğeler ise sadr kısmında gelmiştir.

II. BÖLÜM

İBN HAZM'IN RİSÂLELERİNDE DİL ÖZELLİKLERİ

Dil, sadece insanlar arasında iletişimi sağlayan ya da yazarın okuyucuya vermek istediği mesaja hizmet eden bir araç değildir. Onda; milletlerin yüzyıllarca biriktirdiği kültürlere, örf ve adetlere, insanların yaşayış tarzlarına, karakteristik özelliklerine, gelişmişlik seviyelerine kısacası o dili konuşan insanlar hakkında birçok bilgiye şahit oluruz. Bir millet için bu kadar önem araz eden hatta bir milleti millet yapan temel özelliklerden biri olan dil, yaşayan ve gerek dış etkenlerden gerekse iç etkenlerden dolayı sürekli değişime uğrayan bir canlıdır. Biz bir dildeki değişimleri, geçmiş yüzyıllarda o dili işleyen, o dilde eserler telif eden ediplerin yazılarında öğrenmekteyiz. Döneminin önemli ilim adamlarından, ediplerinden olan İbn Hızım'ın dilinde de özelden yazarın kullandığı dilin özelliklerini öğrensek de genelde Arap Dili'nin özelliklerini, değişimlerini de öğrenmekteyiz. Bu bölümde; İbn Hızım yazılarında yabancı kökenli sözcükler kullanmış mı, kendince türettiği kalıplaşmış ifadelere yer vermiş mi, farklı fiil ve isim kalıpları türetip bunları sürekli biçimde ifadelerine dâhil etmiş mi, sözcüklere farklı terimsel anlamlar yüklemiş mi, yazılı metinlerin tozlu raflarında kalan arkaik sözcüklere yer vermiş mi vb. başlıklar üzerinde duracağız.

2. 1. Çoğullar

İbn Hızım, dilinde nadirde olsa bazı isimlerin yaygın olmayan çoğullarını kullanmıştır. Bu şekilde kullanmasının amacı; dilinin farklılığını yansıtmak ya da risâlelerinde aralara yazdığı şiirlerinde ve secîde ölçüyü tutturaktır. 'رَجَاءُ' (Umut)

sözcüğünün yaygın olan çoğulu ‘أَرْجَاءُ’ iken İbn Hâzım aşağıda peşi sıra gelen kısa cümlelerinde secîyi tutturmak gayesiyle ‘أَرَجِيّ’ çoğulunu kullanmıştır:

وَلَوْ لَا أَنَّ الدُّنْيَا مَمَّرٌ وَمِحْنَةٌ وَكَدْرٌ، وَالْجَنَّةُ دَارُ جَزَاءٍ وَأَمَانٍ مِنَ الْمَكَارِهِ، لَقُلْنَا إِنَّ وَصَلَ الْمُحِبُّوبِ

هُوَ الصَّفَاءُ الَّذِي لَا كَدَرَ فِيهِ، وَالْفَرَحُ الَّذِي لَا شَائِبَةَ وَلَا حُزْنَ مَعَهُ، كَمَالُ أَمَانِي، مُنْتَهَى الْأَرَجِيِّ.

Şayet dünya fani bir mekân, keder ve musibet yeri, cennet ise mükâfat ve zorluklardan kurtuluş diyarı olmasaydı; biz sevgiliyle kavuşmanın, bulanıklığın olmadığı, saflık, duruluk, bela ve hüzünden uzak, en güvenilir ve umutların gerçekleştiği bir ferahlık olduğunu söyledik (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 180).

Benzer şekilde bazen risâlelerindeki şiirlerinde ölçüyü tutturmak için kelimelerin farklı çoğullarını kullanmıştır. ‘وَلَدٌ’ (Çocuk) sözcüğünün çoğulunu şöyle kullanmıştır

وَمَاذَا عَلَيْهِ مِنْ عِنَائِي وَلَوْعَتِي   أَنَا آكِلُ الرُّمَّانِ وَالْوُلْدُ تَضْرِسُ

Onu alakadar etmez çektiğim üzüntüler ve sıkıntılar

Narı tadan benim, dişi kamaşan ise çocuklardır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 172).

İbn Hâzım’ın dilinde bazı kelimelerin farklı çoğulları, kalıplaşmış ifadelerin birer ögesi haline gelmiştir. Örneğin , بَيْتٌ (Ev) sözcüğünün çoğulu şu ifadede ‘önde gelen, yüksek mevki sahibi, saygıdeğer, seçkin aileler’ manasını vermektedir. Öyle ki İbn Hâzım yaşadığı dönemin önde gelen kişileriyle de dostluklar kurmuştur. Bunlardan birinin başından geçen bir hikâyeyi anlatırken giriş cümleleri şöyledir:

وَلَقَدْ حَدَّثَنِي ثِقَّةٌ مِنْ إِخْوَانِي جَلِيلٍ مِنْ أَهْلِ الْبُيُوتَاتِ أَنَّهُ كَانَ عَلِقَ فِي صِبَاهُ جَارِيَةً كَانَتْ فِي

بَعْضِ دُورِ آلِهِ.

Saygıdeğer bir aileye mensup güvenilir bir arkadaşım gençken akrabalarının birinin evinde yaşayan bir kıza âşık olduğunu anlattı (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.188).

‘عَالِمٌ’ kelimesinin yaygın olan çoğulu *عُلَمَاءُ* iken yazar, *عَالِمُونَ* şeklindeki çoğulunu kullanmıştır:

وَلْيَعْلَمِ الْعَالِمُونَ أَنَّ مَنْ لَمْ يَفْهَمْ هَذَا الْقَدَرَ فَقَدْ بَعُدَ عَنِ الْفَهْمِ عَنِ رَبِّهِ تَعَالَى وَعَنِ النَّبِيِّ،

Âlimler iyi biliyorlar ki her kim bu gücü idrak edemezse yaratıcı ve Peygamberini idrak etmesi de olanaksız olur (İbn Hızam, 1983: c. IV, s.102).

زَمْنٌ : Zaman, vakit, süre kelimesinin “أَزْمَانٌ، أَزْمِنَةٌ، أَزْمَنٌ” (İbn Manzûr, 1996: c. XII,

199) gibi birçok çoğulu bulunmasına rağmen İbn Hızam şu cümlesinde farklı bir çoğul kullanmıştır.

إِذَا حَقَّقْتَ مُدَّةَ الدُّنْيَا لَمْ تَجِدْهَا إِلَّا الْآنَ الَّذِي هُوَ فَصْلُ الزَّمَانِينَ فَقَطُّ.

Bu dünyada yaşadığında sürece, bir zaman dilimi olan içinde bulunduğun andan başka zaman dilimine şahit olmazsın (İbn Hızam, 1987a: s. 342).

2. 2. İştigal

Eylemden önce nesnenin gelmesi ve eylemden sonra nesneye ait bir zamirin bulunmasına *İştigal* denir. İbn Hızam bir düşünceyi beyan ederken ya da bir konuya giriş

yaparken yer yer iştiğal cümleleriyle başlamıştır. Fakirlik, acı, felaket ve korkudan bahsederken bunları ancak yaşayanların bileceğini vurgular ve şöyle söyler:

الْوَجْعُ وَالْفَقْرُ وَالنَّكْبَةُ وَالْحَتُوفُ لَا يُحْسُ أَدَاهَا إِلَّا مَنْ كَانَ فِيهَا ...

Acı, fakirlik, sıkıntı ve korkuyu ancak yaşayanlar bilir.

Sağlıklı, zengin ve huzurlu olmaktan bahsederken de okura şöyle nasihat verir:

الْأَمْنُ وَالصِّحَّةُ وَالغِنَى لَا يَعْرِفُ حَقَّهَا إِلَّا مَنْ كَانَ خَارِجًا عَنْهَا وَلَيْسَ يَعْرِفُهُ مَنْ كَانَ فِيهَا.

Huzurun, sağlığın ve zenginliğin değerini bunları yitirenler bilir; huzurlu, sağlıklı, zengin bir hayat süren bunların kıymetini bilmez. (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.349).

İbn Hızam'ın bir paragrafa ya da bir düşünceyi açıklamaya *İштиğal* kullanarak başlaması vurgu yapmak yahut okuyucunun dikkatini çekmek amaçlıdır. Yukarıdaki cümlelerde olduğu gibi yazar, tamamen vurgu yapmak için nesneyi eylemden önce kullanmıştır. Bu şekildeki cümlelerine daha çok *Mudâvâtu'n-Nufûs* adlı risâlesinde rastlamaktayız.

2. 3. Emir-Nehiy

İbn Hızam risâlelerinin bazı yerlerinde okuyucuyla muhabbet ediyormuş gibi bir üslup takınır. Okuyucuya öğütler verir, bazı konularda dikkatli olmasını talep eder ya da kaçınmasını ister, genellikle de bu konuşmalarına Emir-Nehiy ile başlar. Bu şekildeki cümleleri genelde *Mudâvâtu'n-Nufûs*'ta mevcuttur. Yazarın peş peşe gelen ve vecize mahiyetindeki ifadelerine bu şekilde başlaması hem eserinin genel yapısıyla alakalı - ki eseri nasihatler mahiyetinde yazılmıştır - hem de ifadelerine vurgu yapmayla alakalıdır.

Bu eseri ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde yıllarca tecrübe edindiklerini nasihatler şeklinde sunmuştur. Örneğin, okurun güvenilir olmasını, kurnazlıktan sakınmasını talep ederken söze şöyle başlamıştır:

إِحْرَصْ عَلَى أَنْ تُوصَفَ بِسَلَامَةِ الْجَانِبِ، وَتَحْفَظْ مِنْ أَنْ تُوصَفَ بِالِدَّهَاءِ فَيَكْثَرَ الْمُتَحَفِّظُونَ

مِنْكَ، حَتَّى رُبَّمَا أَضَرَ ذَلِكَ بِكَ وَرُبَّمَا قَتَلَكَ.

Güvenilir olmakla nitelenmeye özen göster, kurnazlıkla nitelenmekten sakın; çünkü (kurnazlıktan dolayı) senden uzaklaşan çok olur, belki de bu sana zarar verir belki de seni öldürür.

Aynı şekilde ahlak hususunda söze şu şekilde giriş yapar:

وَطَنْ نَفْسَكَ عَلَى مَا تَكْرَهُ يَقِلَّ هُمُكَ إِذَا أَتَاكَ ...

Sevmediğin şeylere alış. O şeylerin sendeki tedirginliği azalır (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 347).

Bazen emir, dua cümlesi olarak da gelebilir. İbn Hızam aşkı anlatırken bir paragrafa şu cümleyle giriş yapmıştır (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 129).

إِعْلَمْ أَعَزَّكَ اللَّهُ أَنَّ لِلْحُبِّ حُكْمًا عَلَى النَّفْسِ مَاضِيًّا، وَسُلْطَانًا قَاضِيًّا.

Bil ki - Allah seni şereflendirsin - aşkın ruhlar üstünde gerçek bir hükmü ve egemenliği vardır.

İbn Hızam, nehiy ifadelerini tehdit, kınama, ümit kırmadan ziyade yol gösterme, irşad amaçlı kullanmıştır.

لَا تُفَكِّرْ فِيمَنْ يُؤْذِيكَ فَإِنَّكَ إِنْ كُنْتَ مُقْبِلًا فَهُوَ هَالِكٌ، وَسَعْدُكَ يَكْفِيكَ، وَإِنْ كُنْتَ

مُدْبِرًا فَكُلُّ أَحَدٍ يُؤْذِيكَ.

Sana zarar veren hakkında fazla düşünüp durma! Zira senin onun üstüne varman, onu yok eder ve senin mutluluğun sana yeter. Eğer geçmişte kalırsan (bedbaht olursan) herkes sana eziyet eder (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 347).

لَا تَنْقُلْ إِلَى صَدِيقِكَ مَا يُؤْلِمُ نَفْسَهُ لَا يَنْتَفِعُ بِمَعْرِفَتِهِ، فَهَذَا فِعْلُ الْأَرَادِلِ، وَلَا تَكْتُمُهُ مَا يَسْتَضِرُّ بِجَهْلِهِ فَهَذَا

فِعْلُ أَهْلِ الشَّرِّ.

Arkadaşına, onun ruhuna acı çeiktirecek ve bilmesiyle fayda elde edemeyecek bir şey söyleme! Böyle bir şey ancak alçak kişilere mahsustur. Arkadaşından bilmemesiyle zarar göreceği bir şeyi saklama! Böyle bir şey ancak şer ehline mahsustur (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 365).

2. 4. İsim-Fiil

Anlam ve işlev yönünden fiilin yerini tuttuğu halde, şekil yönünden fiile benzemeyen bir takım çekimsiz ve yarı çekimli yapılar Arapça'da bulunmaktadır. Bunlara *isim-fiil* adı verilmektedir. Hem isim hem de fiil türüne ait özellikleri kendisinde bulundurması nedeniyle bir melez öge olarak kabul edilirler (Günday ve Şahin, 2009: s. 665). İbn Hızam risâlelerinde bu melez ögelere fazlaca yer vermemiştir.

Tespit ettiğimiz bazı kullanımlar şöyledir:

دُونَكُمْ: Muhatabına göre (دُونَكُمْ، دُونَكَ) olarak kendisine bitişen zamir değişebilir. “Al,

sakin, dikkatli ol” manalarına gelir. İbn Hızam iki sevgili arasında ihtilaf olmasına

rağmen insanların, birbirlerini gizliden gizliye seven kişileri fark ettiklerinde bu insanlara şöyle seslenir:

دُونَكهَا تَجْرِبَةٌ صَحِيحَةٌ وَخَبْرَةٌ صَادِقَةٌ.

Onu kendine gerçek bir tecrübe ve doğru bir deneyim olarak al! (İbn Hızam, 1987b, c. I, s. 107).

وَيْحٌ: *Vah, Vay Haline, Yazık Sana*

Aşğın sevgilisi olmadan yaşayamayacağını ve kendisinin acınacak durumda olduğunu İbn Hızam şu dizelerle anlatır (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 110).

فَتَاةٌ عَدِمْتُ الْعَيْشَ إِلَّا بِقُرْبِهَِا   فَهَلْ فِي ابْتِغَاءِ الْعَيْشِ، وَنَحْكَ، مِنْ حَرَجٍ

Bir sevgili ki onsuz hayat düşünemem

Vay ki ne vay! Suç mu yaşamayı arzulamam?

هَيْهَاتَ: *Ne kadar uzak!*

يَقُولُونَ بِاللَّهِ سَمِّ الْذِي   نَفَى حُبُّهُ عَنْكَ طِيبَ الْوَسَنِ

وَهَيْهَاتَ دُونَ الْذِي حَاوَلُوا   ذَهَابُ الْعُقُولِ وَخَوْضُ الْفِتَنِ

İnsanlar artık şöyle söylüyorlar: Allah aşkına söyle adını,

Sevgisiyle güzel uykularını senden çalanı,

Heyhat! Aklını yitirenlerin, fitne çukuruna dalanların

Boşunadır bütün bu çabaları! (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.147).

2. 5. Te'kîd Lâmu

İbn Hâzım, yaşanmış bir hikâyeye giriş yaparken ya da bir olayı anlatmaya başlarken manayı kuvvetlendirmek için sık sık *Te'kîd Lâmu* kullanmıştır. Onun *Te'kîd Lâmu* kullandığı yerleri dikkatlice incelediğimizde genellikle tanık olduğu ya da başından geçen bir hikâyeyi anlatırken olayların doğruluğunu kuvvetlendirmek ve pekiştirmek için kullandığını görmekteyiz. Oysa başkalarından dinlediği ya da öğrendiği olayları genellikle isnad zincirine dayandırmış ve ilk anlatan kişiye kadar olayın kaynağını okuyucuya sunmuştur. Bu şekilde yapmasında muhaddis kimliğinin büyük bir etkisi vardır.

Bir aşığı tasvir ederken, ondan bahsederken şu giriş cümlesiyle başlamıştır:

وَأَيُّ لَأَعْلَمُ مَنْ كَانَ أَحْسَنَ النَّاسِ ظَنًّا، وَأَوْسَعَهُمْ نَفْسًا، أَكْثَرَهُمْ صَبْرًا، أَشَدَّهُمْ إِحْتِمَالًا، أَرْحَبَهُمْ صَدْرًا.

İnsanlara karşı iyi niyetli, değerli, sabırlı, her şeye tahammül sonsuz olan, samimi birini tanıyorum (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.113).

İbn Hâzım, benzer şekilde bir hikâyeye anlatırken *Te'kîd Lâmu* kullanarak ifadelerine şöyle giriş yapmıştır:

وَأَيُّ لَأَعْرِفُ مِنْ أَهْلِ فُرْطَبَةَ مِنْ أَبْنَاءِ الْكُتَّابِ وَجِلَّةِ الْخَدَمَةِ مَنْ إِثْمُهُ أَحْمَدُ بْنُ فَتْحٍ.

Kurtuba halkından kâtip çocuklarından birini tanıyorum. O devlet çalışanlarından Ahmed b. Feth'dir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.151).

İbn Hâzım bazen vermek istediği fikri pekiştirmek için de *Te'kîd Lâmu* kullanmıştır. Sevgililer arasında sır saklamanın sebeplerinden bahsederken şöyle söylemektedir:

رُبَّمَا كَانَ سَبَبُ الْكَيْتْمَانِ إِتْقَانِ الْمُحِبِّ عَلَى مَحْبُوبِهِ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ دَلَائِلِ الْوَفَاءِ وَكَرَمِ الطَّبَعِ.

Belki de sır saklamanın sebebi, sevenin sevgilisini korumak istemesinden kaynaklıdır. İşte bu da vefanın ve asilliğin işaretidir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.146).

Benzer şekilde Kur'ânı Kerîm'den şu örneği verebiliriz:

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ

Asra yemin olsun ki insan muhakkak zıyan içindedir (Asr Suresi / 1-2).

2. 6. Lafzî İzâfet

Şekil bakımından isim tamlamaları gibi olsa da işlevsel olarak sıfat-mevsuf gibidir. Lafzî izâfetteki kelimelerden biri sıfat diğeri isimdir. İbn Hâzım risâlelerindeki - özellikle de edebiyat alanındaki risâlelerinde - betimlemelerini sıfat-mevsuftan ziyade lafzî izâfet şeklinde yaptığını görmekteyiz. Özellikle de kişi tasviri yaparken lafzî izâfete sıkça başvurmuştur. Bu şekilde kullanması hem dilinin akıcılığına işaretler hem de secîlerle birlikte şiir tadı vermektedir. Örneğin, aşkta kişinin nasıl bir dosta sahip olması gerektiğini tasvir ederken secîyi ustalıkla kullandığı altı çizili şu cümlelerle ifade etmektedir:

مِنَ الْأَسْبَابِ الْمُتَمَنِّاةِ فِي الْحُبِّ أَنْ يَهَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِلْإِنْسَانِ صَدِيقًا مُخْلِصًا، لَطِيفَ الْقَوْلِ،

بَسِيطَ الطَّوْلِ، حَسَنَ الْمَأْخَذِ، دَقِيقَ الْمُنْفَعِ، مُتَمَكِّنَ الْبَيَانِ، مُرَهِّفَ اللَّسَانِ، جَلِيلَ الْحُلْمِ، وَاسِعَ الْعِلْمِ،

قَلِيلَ الْمُخَالَفَةِ، عَظِيمَ الْمُسَاعَفَةِ، شَدِيدَ الْاِحْتِمَالِ، صَابِرًا عَلَى الْإِذْلَالِ، جَمَّ الْمُوَافَقَةِ، جَمِيلَ الْمُخَالَفَةِ،

مُسْتَوِيَّ الْمُطَابَقَةِ، مَحْمُودَ الْحَلَالِيقِ، مَكْشُوفَ الْبَوَائِقِ، مَحْتَمُونَ الْمُسَاعَدَةَ، كَارِهًا لِلْمُبَاعَدَةِ، نَبِيلَ الْمَدَاخِلِ،

مَضْرُوفَ الْعَوَائِلِ، غَامِضَ الْمَعَانِي، عَارِفًا بِالْأَمَانِي، طَيِّبَ الْأَخْلَاقِ، سَرِيَّ الْأَعْرَاقِ، مَكْتُومَ السِّرِّ، كَثِيرَ الْبِرِّ،

صَحِيحَ الْأَمَانَةِ، مَأْمُونِ الْحَيَانَةِ، كَرِيمَ النَّفْسِ، صَحِيحَ الْحَدْسِ، مَضْمُونِ الْعَوْنِ، كَامِلَ الصَّوْنِ ...

Sevgide temenni edilenlerden biri de Allah'ın insana halis bir dost nasip etmesidir. Öyle ki bu dost; güzel sözlü, güç sahibi, özü güzel olan, titiz ve dikkatli, konuşmasında maharetli, tatlı dilli, güzel ahlaklı, ilim sahibi, uysal, yardım etmeyi seven, sorumlu, sabırlı, hoşgörülü biridir. Bu dost, olur olmaz herşeye muhalefet etmez, yumuşak başlı, iyi huyludur. Onda; kırgınları barıştıran, hayırsever, düşmanlıktan etmekten kaçan, asaletli, dertlere ortak olan, gizlisi-saklısı olmayan, sevdiğinin isteklerine cevap veren bir karakter vardır. O, huyu suyu övülen, sır tutmasını iyi bilen, iyilik yapmayı seven, güvenilir, cömert, feraset sahibi, iyi günde ve kötü günde kol kanat geren biridir. (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 163).

2. 7. Atasözleri ve Deyimler

Atasözleri, milletlerin yeryüzünde var oldukları günden itibaren kültürel oluşumlarını taşıyan, gelecek yüzyıllara nakleden, daha yazının kullanılmadığı zamanlarda sözlü kültürün ilerlemesine katkı sağlayan insanların sosyal yapılarını yansıtan kalıplaşmış sözlerdir. Mensur eserlerinde çok sanatlı bir üslup takınmayan İbn Hızam, çok olmasa da eserlerinde atasözleri ve deyimleri kullanmıştır. O, bazen bir şiir beytinde, bazen uzun uzun anlattığı bir konuyu özetlemek, anlattığı konuya güç kazandırmak, ispat edilebilir derecesini yükseltmek amacıyla atasözleri ve deyimler kullanmıştır.

Sevgililer arasındaki bazı muhbirler sevgililere kafayı takar, onların kötülüğünü ister, ama bilmezler ki aşkın âşıkların akıllarını başlarından aldığını. İbn Hızam bu durumu özetleyen şu atasözünü kullanmıştır:

حَالُ الْجَرِيضِ دُونَ الْقَرِيضِ، وَمَنْعَ الْحَرْبِ مِنَ الطَّرْبِ.

Ölüm döşeğindeyken insan, neylesin şiiri; eğer kapıdaysa savaş, neylesin eğlenceyi (İbn Hızam, 1987b: c. I, s.170).

Burada anlatılmak istenen; muhbir ne kadar âşıkla uğraşırsa uğraşsın, aşğın umurunda olmaz. Onun çabaları aşığa fayda etmez. Atasözlerinin çoğu doğu kökenlidir ve yaşanmış olaylara dayanmaktadır. Bu atasözlerini anlamak için bu olayları bilmek gerekir. Yukarıdaki atasözü de şu olaya dayanmaktadır: “*Adamın birinin oğlu sürekli şiirle uğraşmış. Adam oğluna şiirle uğraşmayı yasaklamış ve oğlu da bu yasağa uymuş. Ama bir süre sonra şiiri bıraktığından dolayı oğlu hastalanıp yatağa düşmüştür. Bunun üzerine adam, yaşama ümidi tükenen oğlunun şiirle uğraşmasına izin vermiş, oğlu da bunun üzerine yukarıdaki atasözünü söylemiştir.*” (el-Meydânî, 1955: c. I, s. 92).

Kötülerle, hilekârlarla dolu bir yolda yürüyen için ise şu atasözünü kullanır:

يَجْتَاجُ سَالِكَهَا إِلَى أَنْ يَكُونَ أَهْدَى مِنَ الْقَطَا وَأَحْدَرَ مِنَ الْعَقَقِ حَتَّى يُفَارِقَ النَّاسَ رَاحِلًا إِلَى رَبِّهِ تَعَالَى.

İnsanların, o yolun yolcusunun rabbine gittiğini fark etmeleri için, o kişinin bağırtlak kuşundan daha iyi yolunu bulmaya ve saksığandan daha uyanık biri olmaya ihtiyacı vardır (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 360).

İbn Hızam’ın kullandığı أَهْدَى مِنَ الْقَطَا (Bağırtlak kuşundan daha iyi yol bulan)

atasözüne Emevî şairlerinden olan Temîm kabilesine mensup el-Farazdak ile bu kabileden olmayan eṭ-Ṭırmâmâḥ b. el-Hekîm’in karşılıklı birbirlerine yazdıkları hicâ türü şiirlerde de rastlamaktayız. eṭ-Ṭırmâmâḥ b. el-Hekîm, Temîm kabilesini hicvederken şu beyti söylemektedir:

وَلَوْ سَلَكَتْ طُرُقَ الْمَكَارِمِ ضَلَّتْ

تَمِيمٌ بِطُرُقِ اللُّؤْمِ أَهْدَى مِنَ الْقَطَا

Temim, aşığılık işlerde bağırtlak kuşundan daha iyi yol bulur.

Doğru yola girseydi, kaybolurdu zaten (eṭ-Ṭırrımmâḥ b. el-Hekîm, 1994: s. 29).

Hayatta bazen sıradan, küçük şeyler önemsenmez. Ama bu önemsenmeyen şeyler hiç umulmadık sonuçlara neden olur. Bu şeyler büyük yangınlara neden olan küçük kıvılcımlar gibidir. İbn Hâzım bu durumla ilgili bir beytinde şu deyimini ifade etmiştir:

وَأَصْلُ عَظْمِ الْأُمُورِ أَهْوُونُهَا
وَمِنْ صَغِيرِ النَّوَى تَرَى شَجَرَهُ

Küçük şeyler vardır büyük işlerin temelinde

Kocaman ağaç görürsün küçücük tohumda (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 113).

İbn Hâzım uzun uzun konuşmalar, sık sık görüşmeler neticesinde doğan aşkları anlatırken bazı kişiler böyle aşklara düştüklerini sezer sezmez daha işin başındayken söküp attıklarını söyler ve bu durumu ifade ederken de şu atasözünü kullanır:

لِنَأَى يَزِيدَ مَا يَجِدُ فَيَخْرُجُ الْأَمْرُ عَنْ يَدِهِ، وَبِحَالِ بَيْنِ الْعَبْرِ وَالتَّرْوَانِ.

Bulduğu şeyin (aşkın) daha da ileriye gitmemesi için elini eteğini çekti, artık onunla sevgilisi arasına kavuşmalarını imkânsız kılacak bir engel girdi (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.124).

Bu atasözü ilk kez el-Hansâ'nın kardeşi Sahr için söylediği şu dizelerinde geçmektedir:

فَأَيُّ أَمْرٍ سَاوَى بَأْمٍ حَلِيلَةٍ
فَلَا عَاشَ إِلَّا فِي شَقَاً وَهَوَانٍ

وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الْعَيْرِ وَالتَّرْوَانِ

أَهُمْ بِأَمْرِ الْحَزْمِ لَوْ أَسْتَطِيعُهُ

Her kim Umm-u Halîle 'ye denk olmak isterse,

Bilsin ki mutsuzluk ve düşkünlik içinde yaşayacaktır.

Şayet yapabilsem söküp atmak aklımdan geçiyor,

Lâkin yapacağım bu şeyle aramda bir engel var (el-Meydânî, 1955: c. II, s. 96).

İbn Hâzım, birçok alanda kendini yetiştirdiği gibi Tevrat ve İncil gibi diğer kutsal kitaplar ve içerikleri hakkında da ilim sahibiydi. Mesela Eski Ahit'te geçen "Babalar koruk yedi, oğulların dişleri kamaştı" ve aynı anlam ifade eden şu söze yer vermiştir (Özay, 2003: s. 262; İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.172).

أَنَا آكِلُ الرُّمَّانِ وَالْوُلْدُ تَضْرِسُ

وَمَاذَا عَلَيْهِ مِنْ عِنَائِي وَلَوْعَتِي

Onu alakadar etmez çektiğim üzüntüler ve sıkıntılar.

Narı tadan benim, dişi kamaşan ise çocuklar.

Her mezhep ehli kendi imamını diğer mezhep imamlarına karşı övüp taraftarlığını yapmaya çalıştığında, mezhep mensuplarının bu övgüleri bazen aşırıya kaçtığı olmuştur. İbn Hâzım bu durumu şöyle nakleder: Rebia, Şâfiî Mezhebi'nin imamını överken onun hatasız biri olduğunu şu deyimle ifade etmiştir:

الشَّافِعِيُّ لَا يُحْطِئُ فِي وَاوٍ وَلَا أَلْفٍ

İmam Şâfi elifte ve vav'da hata yapmaz (İbn Hâzım, 1987a: s. 18).

Benzer şekilde mezhepler arasında sürtüşmeler, karşılıklı atışmalar meydana gelmiştir. Karşılıklı birbirlerinin ortaya attığı fikirleri çürütmeye çalışmışlar ve bu da mezhepler arasında etin rekabetleşmeye sebebiyet vermiştir. Her mezhep kendi imamını diğer mezheplerin imamlarına nazaran daha üstün, daha fakih, daha muttaki olarak görmüştür. İbn Hâzım bu durumu anlatırken şu atasözlerini kullanmıştır (İbn Hâzım, 1987a: s. 17; el-Meydânî, 1955: c. II, s. 179).

كُلُّ فَتَاةٍ بِأَبِيهَا مُعْجَبَةٌ.

Her genç kız, babasına hayrandır.

لِكُلِّ أَنَاْسٍ فِي جَمَلِهِمْ حَبْرٌ.

Herkes sahip olduğu deveyi (bineği) iyi tanır.

İbn Hâzım her durumun kendine has konuşma tarzı olduğunu zikrederken şu deyimi söylemiştir:

فَإِنَّ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالًا، لِكُلِّ زَمَانٍ حَالًا.

Her makamın kendine göre bir üslubu, her zamanın bir durumu vardır. (İbn Hâzım, 1987b, c. IV: s. 61).

İbn Hâzım birçok aşk hikâyesi anlatmıştır. Onlardan biri de genç bir kızın bir delikanlıya açık olmasıdır. Genç kız bu delikanlıya aşkını bir şiir okuyarak itiraf ettiğinde delikanlının o anki durumunu İbn Hâzım şu kalıplaşmış ifadelerle şöyle anlatmıştır:

فَبُهِتَ وَسُقِطَ فِي يَدِهِ وَفُتَّ فِي عَضُدِهِ وَوُجِدَ فِي كَبِدِهِ وَعَلَنَتْهُ وَجْمَةٌ.

Genç adam birden afalladı, eli ayağı boşaldı, derinden sarsıldı ve hüzne kapıldı.

(İbn Hızam, 1987b: c. I, s.183).

Bu dikkat çekici, kulağa hoş gelen ifadeleri Kur'ân'da da görmekteyiz:

وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

“İsrailoğulları (ettiklerinden) pişman olup, sapıttıklarını anlayınca, rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamaz ise gerçekten zarar edenlerden oluruz dediler” (A'râf Sûresi / 149).

2. 8. Sözcük Bağlamında İbn Hızam'ın Dil Özellikleri

İbn Hızam'ın dilini yansıtan en önemli unsurlardan biri şüphesiz ki kullandığı sözcüklerdir. O, risâlelerinde günümüz Arapçasında olmayan ifadeler, bazı bilimsel alanlara ait terimler, nadir kullanılan fiil sigaları, Süryanice ve Farsça gibi yabancı dillere ait sözcükler kullanmıştır. Yazarın risâlelerini tarayarak tespit edebildiğimiz kadarıyla sözcükler üzerinden dilinin özelliklerini, yine kullandığı sözcükleri esas alarak belirli başlıklar çerçevesinde inceledik. Yeri geldiğinde kullandığı sözcüklere hem modern hem klasik sözlüklerle işaret ettik.

Risâlelerini tarayarak elde ettiğimiz sözcüklerin hepsini değil de; okuyucunun dikkatini çeken, bir araç olarak dile hâkimiyetini yansıtan, dilinin inceliğini ve farklılığını ifade eden sözcükleri vermeye çalıştık. Belirlediğimiz her başlık bünyesinde çok sayıda sözcük vermedik. Sadece o başlığın okuyucu tarafından iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak kadar sözcük verdik.

2. 8. 1. Anlam ve Kullanım Açısından Nadir Fiiller

İbn Hâzım kullandığı kelimelerin garip ya da çirkin olmamasına; basit, herkesçe bilinen manalarını kullanmaya önem vermiştir. Ancak risâlelerindeki dili detaylı bir şekilde incelendiğinde o, işlek olmayan, ediplerin sıkça kullandığı sözcüklerden ziyade kullanımı nadir olan isim ve fiiller de kullanmıştır. Örneğin, “*Bir şeyden muzdarip olmak*” manasına gelen (عانى) fiilini şu cümlede “*uğraşmak; ilgilenmek*” anlamında kullanılmıştır:

وَقَدْ رَأَيْتُ بَعْضَ مَنْ يُعَانِي عِلْمَ التَّوَارِيخِ يُنْكِرُ هَذَا، وَهُوَ خَطَأٌ مِنْهُ، وَمَا أَكْتُبُهُ إِلَّا مُوقِنًا بِالْقِصَّةِ،

وَلَيْسَ مَنْ لَمْ يَعْلَمْ حُجَّةً عَلَى مَنْ يَعْلَمُ.

Gördüm ki tarih ilmiyle ilgilenen kişilerden bazıları bunu kabul etmiyor. Bu yanlıştır. Bir kıssadan ibaret olduğundan emin olduğum için yazmıyorum. Bu hususta bilmeyenlerin de bilenlere karşı bir delili yoktur (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 54).

رَتَّقَ : yamamak, bitiştirmek, düzeltmek

Manûşehr b. Kâbus babasını yedi gün boyunca kaleye kilitlemiştir. Bunun üzerine babası aç kalarak ölmüştür. İbn Hâzım, kalenin kilitletmesini şu cümleyle ifade etmiştir:

صَعَدَ أَبُوهُ إِلَى عَلَيْهِ لَهُ، وَقَدْ دَبَّرَ مَنُوشَهْرُ عَلَيْهِ أَنْ تَرْتِقَ أَبْوَابَهَا ...

Babası kalesine çıktığında oğlu Manûşehr ona karşı suikast planladı ve kalenin tüm kapılarına kilitledi...(İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 88).

أَجْلَبَ عَلَيْهِ : Bir araya gelmek; kıskırtmak; karşı gelmek (Ömer, 2008: s. 381).

İbn Hâzım küçük yaşlardan itibaren Kur'ân eğitimi aldığı için Kur'ân'ın dilinden de etkilenmiştir. Kur'ân'da var olup ama kullanımını nadir olan ifadelerle de risâlelerde rastlamaktayız. O, Horasan halkının Fennâhusrev b. el-Hasan'a karşı gelmelerini şu şekilde anlatır:

فَقَامَتْ عَلَيْهِ الْفِتْنُ وَخَشِيَ إِجْلَابَ أَهْلِ خُرَّاسَانَ كُلِّهِمْ عَلَيْهِ

Kendisi aleyhinde karışıklıklar oldu ve o da Horasan halkının kendisine karşı gelmesinden endişelendi (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 86). Aynı kullanıma Kur'ân dilinde de rastlamaktayız

وَاسْتَفْرَزُوا مَنْ اسْتَطَعَتْ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلَبَ عَلَيْهِمْ بِحَيْلِكَ وَرَجَلِكَ ...

“Onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşırt; süvarilerin ve piyadelerle onların üzerlerine yürü” (İsrâ Suresi, 64).

إِمْتَرَى فِي : Bir konuda şüphelenmek, şüpheye düşmek

Bu fiil sıkça kullanılan bir fiil değildir. Genellikle eserlerde شَكَّ şüphelenmek, fiili kullanılmıştır. Hz. Osman'ın halifelik makamına geldiğinde yaşı ile ilgili ihtilaflara karşılık İbn Hâzım şöyle der:

لَا أَمْتَرِي فِيهِ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لَهُ إِذْ وَبِي إِلَّا أَقَلٌّ مِنْ سِتِّينَ سَنَةً.

Hiz. Osman halifeliği üstlendiğinde altmış yaşından daha küçük olduğuna şüphe etmiyorum (İbn Hâzım,1987b: c. II, s.80). Bahsedilen fiilin geçtiği Ebû Nuvâs'a ait bir beyit şöyledir: (Ebû Nuvâs, 2010, s. 138).

أَلَا لِمَثَلِي إِمْتَرَى الْيَوْمَ فِي رَسْمِ   تَغُصُّ بِهِ عَيْنِي وَيَلْفُظُهُ وَهْمِي

Bugün kimse benim gibi eski bir izin mahiyeti hakkında şüpheye düşmedi.

Gözlerim (o izle) dolup taşı, düşüncem ise (reddedip) geri püskürttü.

كُو، لحي : *Kötü söz söylemek, sövmek.*

Genelde beddua ederken, küfrederken kullanılan bir ifade şeklindedir. Kays b.

Zuheyr savaş çıkaran kavme beddua ederken şöyle söylemektedir:

لَحَا اللَّهُ قَوْمًا أَرْتُوا الْحَرْبَ بَيْنَنَا   سَقَوْا هَمًّا مِّنَ الشُّرْبِ آجِنَا

Allah, aramıza savaş tohumlarını eken

Savaşı acı bir şarap gibi bize yudumlatan o kavmi kahretsin! (et-Teymî, 1987: c. II, s.

370).

İbn Hâzım'ın bir beyti de şöyledir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 145).

يَلُومُ رِجَالٌ فِيكَ لَمْ يَعْرِفُوا الْهُوَى   وَسَيِّانٍ عِنْدِي فِيكَ لَاحٍ وَسَاكِتٌ

Aşktan bihaber olan kişiler azarlıyor beni

Artık fark etmiyor benim için susmaları ya da kötü söz söylemeleri

بَشْرٌ : *Derisini soyarak; silmek* (İbn Manzûr, 1996: IV, 60)

وَهُمْ مُقْرُونَ بِأَنَّ يَهُوَاهِازَ بْنَ يَوْشِيَ الْمَلِكِ الدَّوودِيِّ الْمَالِكِ الْجَمِيعِ إِسْرَائِيلَ بَعْدَ انْقِطَاعِ مُلُوكِ

سَائِرِ الْأَسْبَاطِ، بَشْرٌ مِنَ التَّوْرَةِ أَسْمَاءُ اللَّهِ تَعَالَى وَالْحَقُّ فِيهَا أَسْمَاءُ الْأَوْتَانِ.

Onlar (Yahudiler), öteki kabile reislerinin yok olmasından sonra İsrail oğullarının hepsinin kralı olan Yehûâhâz b. Yûşiyâ el-Meliki'd-Davudî'nin; Tevrat'tan Allah'ın isimlerini silip putların isimlerini koyduğunu kabul ediyorlar (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 66).

أَوْلَدَ جَارِيَةً: Erkeğin karısından çocuğu olmak, kadından çocuğu olmak, çocuk doğurtmak. “Doğurmak” eylemi burada biyolojik olarak değil de “babası olma, çocuğu olma” şeklindedir (İbn Manzûr, 1996: III, 496)

نَصْرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مَرْوَانَ صَاحِبُ دِيَارِ بَكْرِ: أَرْسَلَ أَخَاهُ إِلَى الْأَنْرَاكِ وَاسْتَدْعَى مِنْهُمْ بِرَهِينَةٍ لِيُخَاطِبَهُ فَقَتَلَ رَهِينَةً حَتَّى قُتِلَ أَخُوهُ قَصْدًا لِذَلِكَ، هَذَا بَعْدَ أَنْ أَوْلَدَ جَارِيَةً لِأَبِيهِ لَهُ مِنْهَا وَلَدٌ، فَكَانَ ابْنُهُ وَأَخُوهُ أَخَوَيْنِ.

Diyarbakır Valisi Nasr b. Ahmet b. Mervân, kardeşini Türklere gönderdi. Karşılıklı anlaşma için onlardan bir rehine istedi. Kardeşinin öldürülmesi için kasdi olarak bu rehineyi öldürdü. Bu olay kardeşinin; babasının cariyesinden bir çocuk doğurttıktan sonra olmuştur. Öyle ki kardeşi ve oğlu kardeş oldular. (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 90).

حَمَسَ: Beşe bölmek, ayırmak

أَنَّ الْأَنْدُلُسَ لَمْ تُحْمَسْ وَتُقَسَّمْ كَمَا فَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ فِيَمَا فَتَحَ،

Endülüs, Peygamberin bir yeri fethettiğinde onun yaptığı gibi beşe bölünmemiş ve ayrılmamıştır (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 175).

ذَادَ عَن، ذَبَّ عَن، *Korumak, müdafaa etmek,*

وَلِلَّهِ يَا أَحْيَى، وَلِلَّهِ الْحَمْدُ، لَقَدْ حَمَانِي تَعَالَى، وَمَا أَدْعَمَنِي قَطُّ مِنْ مُخَالَفِي مَقَالَتِي مَنْ يَدُودُ عَنِّي

وَيَذُبُّ عَن حَوَزَتِي أَشَدَّ الذَّبِّ، وَإِنِّي لَأَدْعُو اللَّهَ هُمْ مَدَى عُمْرِي،

Ey kardeşim! Yemin olsun ki hamd sahibi Allah beni korudu. Sözlerime muhalefet edenlere karşı beni yoksun bırakmadı. Her kim beni savunup sahip olduklarımı şiddetle müdafaa ettiyse, onlar için bir ömür boyu Allah'a dua edeceğim (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 189).

Muallaka şairlerinden Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (ö. 609 [?]) şu beyitlerinde de bu ifadeler vardır:

وَمَنْ لَمْ يَذُدْ عَن حَوْضِهِ بِسِلَاحِهِ   يُهَدِّمُ وَمَنْ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ يُظْلَمُ

Kim yurdunu silahıyla müdafaa etmezse yurdu yerle yeksan olur,

Kim de (düşmanından olan) insanlara iyi davranırsa zulme uğrar (ez-Zevzenî, 1992: s.

84).

فَتَعَالَجَ فَبَرِيءٍ : *Tedavi gördü, iyileşti.*

مَنْ قَتَلَ ابْنَ أَخِيهِ:

أَبُو جَعْفَرِ الْمَنْصُورِ: سَمَّ ابْنِي أَخَوَيْهِ: مُحَمَّدَ بْنَ السَّقَّاحِ فَمَاتَ، وَعَيْسَى بْنُ مُوسَى فَتَعَالَجَ فَبَرِيءٍ.

Kardeşinin Çocuklarını Öldürenler:

Ebû Ca'fer el-Mansûr kardeşinin oğullarını zehirledi. Muhammed b. es-Seffâh öldü. İsa b. Musa tedavi görüp kurtuldu. (İbn Hâzım, 1987b, c. II, s. 92)

إِضْمَحَلَّ أَمْرُهُ: Yok olmak, ortadan kalkmak

مَنْصُورٌ بِنُ الْمَهْدِيِّ: وَلَا هُ أَخُوهُ إِبْرَاهِيمُ عَهْدَهُ وَسَمِّيَ بِالْمُرْتَضَى بِاللَّهِ، ثُمَّ اضْمَحَلَّ أَمْرُهُ.

Mansûr b. el-Mehdî: Kardeşi İbrahim onun veliahtlığını aldı ve Murtaza Billah unvanıyla anıldı. Daha sonra otoritesi kaybolup gitti. (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 52)

2. 8. 2. Anlam ve Kullanım Açısından Nadir İsim ve Kalıplar

Edip ve şairler eserlerinde kullanımı yaygın olmayan, garâbet bildiren sözcükleri ya da yaygın bir sözcüğün terkedilmiş manasını kullandıkları olmuştur. Örneğin, Accâc'ın (ö. 145/762) şu beyitlerinde geçen مُسْرَج sözcüğü sık kullanılan bir sözcük değildir:

وَمُقَلَّةٍ وَحَاجِبًا مُزَجَّجًا   وَفَاحِمًا، وَمَرْسِنًا مُسْرَجًا

Güzel gözlerini, kalem kaşlarını,

Siyah saçını ve Sureyc kılıcı misali burnunu anımsa (el-Ğazvîni, 2003: s. 14):

İbn Hâzım da risâlelerinde her ne kadar garip, arkaik ya da kullanımı yaygın olmayan isimler kullanmaktan kaçınmış olsa da risâleleri dikkatlice incelendiğinde kendisinden önceki dönemlere ait kullanımı işlek olmayan bir takım ifadeler, isim ve fiil kalıpları kullanmıştır. Bu nadir isimlerden bazıları şöyledir:

مُتَدَهِّرَةٌ : İnançsız, Allah'a inanmayan, ahirete inanmayan vb. anlamına gelir ve bu

haliyle çoğula delâlet eder.

“دهر” (Zaman, çağ, alın yazısı) kelimesinden türeyen “ دَهْرِي ” (Ateist, tanrı tanımaz) kelimesinden gelmektedir. Bu kelimeyle nitelenen birisi için “İnançsız, ahiret gününe inanmayan kişi” ifadeleri kullanılıyor (İbn Manzûr, 1996: c. IV, s. 293). İbn Hâzım kelimeyi şu şekilde kullanmıştır:

وَبَعْدُ فَإِنَّ بَعْضَ مَنْ تَقَلَّى قَلْبُهُ لِلْعَدَاوَةِ لِلْإِسْلَامِ وَأَهْلِهِ وَذَوَاتِ كَيْدِهِ بِبُغْضِ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مُتَدَهِّرَةِ الزَّنَادِقَةِ الْمُسْتَتِرِينَ بِأَذَلِّ الْمَلَلِ وَأَرْذَلِ النَّحْلِ مِنَ الْيَهُودِ الَّتِي اسْتَمَرَّتْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْمُرْتَسِمِينَ بِهَا.

Peygambere karşı kin tutan, kalpleri İslâm'a ve ehline karşı düşmanlık besleyen bazı kimseler; en rezil topluluklarla ve en adi milletlerle saklanmış zındık, inançsız kimselerdendir, Allah'ın laneti sürekli üzerlerinde olan Yahudilerdendir. (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 42).

لُبَانَةٌ : Amaç, gaye, istek

Amaç, gaye, istek manalarına gelen kullanımı yaygın birçok kelime varken yazar, zikrettiğimiz kelimeyi kullanmıştır.

صَمْنِي مَجْلِسٌ مَعَ بَعْضٍ مَنْ كُنْتُ أَحَبُّ فَلَمْ أُجَلِّ خَاطِرِي فِي فَنٍّ مِنْ فُنُونِ الْوَصْلِ إِلَّا وَجَدْتُهُ

مُقَصِّرًا عَنِ مُرَادِي، وَغَيْرَ شَافٍ وَجَدِي، وَلَا قَاضٍ أَقْلًا لُبَانَةً مِنْ لُبَانَاتِي ...

Sevdiğim bazı kişilerle bir toplantıya katılmışım. Kavuşma türleri hakkında ortaya ne fikir attıysam maksadımın yerine gelmediğini, hasretimi gidermediğini ve ihtiyaçlarımı karşılamadığını gördüm (İbn Hızm, 1987b: c. I, s. 184).

Bu kelime muallaka şairlerinden ‘Amr b. Kulsûm’un (ö. 584 veya 600) kasidesinde de geçmektedir:

تَجْوَرُ بِدِي اللَّبَانَةِ عَنِ هَوَاهُ إِذَا مَا ذَاقَهَا حَتَّى يَلِينَا

(Bu şarap ki) Muhtacı arzuladığından alı koyar

Onu tattığında ise yumuşar (ne dert kalır ne tasa) (ez-Zevzeni, 1992: s.113).

مُصْطَنَعٌ : Ziyafet, Şölen

لَعَهْدِي بِمُصْطَنَعٍ كَانَ فِي دَارِنَا لِبَعْضِ مَا يُصْطَنَعُ لَهُ دُورُ الرُّؤَسَاءِ تَجَمَّعَتْ فِيهِ دَخَلْتَنَا، وَدَخَلْتُ أَيْحِي، رَحِمَ اللَّهُ ...

Evimizde yapılan bir kutlamayı hatırlıyorum. Benzeri kutlamalar ancak yönetici evlerinde yapılırdı. Bizim kadınlarımız, Allah rahmet eylesin kardeşimin karısı bu kutlamada bir araya gelirlerdi...(İbn Hızm, 1987b: c. I, s. 249).

دَارُ الْمَمْلَكَةِ : Hükümdarlık, saltanat; hükümdar evi, saltanat merkezi

İbn Hızm, hükümdarlık, kraliyet, krallık anlamına gelen (الْمَمْلَكَةُ) sözcüğünü tek başına kullanmak yerine (دار - ev, yurt) sözcüğüyle birlikte kullanmıştır.

عَلِيٌّ بْنُ حُمُودٍ لَمْ يَتَسَمَّ فِي قِيَامِهِ عَلَى سُلَيْمَانَ بِالْخِلَافَةِ، إِلَّا بَعْدَ اسْتِيْلَائِهِ عَلَى دَارِ الْمَمْلَكَةِ

بِقُرْطَبَةَ وَقَتْلِ سُلَيْمَانَ.

Ali b. Hammûd, Süleyman'a karşı durduğunda halife olarak adlandırılmadı tâ ki Süleyman'ı katledip, Kurtuba'daki hükümdarlığı ele geçirene kadar (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 58).

الْحَيَوَانُ الْمُسَخَّرُ: Deve, inek, koyun gibi insan hizmetinde çalışan hayvanlar

وَأَيْضًا فَإِنَّ النَّشْأَةَ وَالتَّرْبِيَةَ وَالْعَيْشَ، وَعِمَارَةَ مَا لَا عَيْشَ إِلَّا بِهِ مِنْ نَبَاتِ الْأَرْضِ وَالْحَيَوَانِ الْمُسَخَّرِ.

Keza, yetişme, eğitim, yaşam; ayrıca yeryüzü bitkileri ve hizmet eden hayvanlar gibi kendileri olmazsa yaşamın da olmadığı nesnelere [de buna dâhildir]. (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 136).

دُونِ غَدٍ: Yarından önce, yarın olmadan

مَنْ أَنْكَرَ مَا قُلْنَا بِلِسَانِهِ فَحَسَبُهُ قَلْبُهُ يَعْرِفُهُ مَعْرِفَةً صَرُورِيَّةً، كَعِلْمِهِ أَنَّ دُونََ غَدِ الْيَوْمِ، فَإِذَا فَاتَنَا

الْخُلَاصُ فَلَا يَفُوتُنَا الْإِعْتِرَافُ وَالتَّوَدُّمُ وَالِاسْتِغْفَارُ ...

Her kim söylediklerimizi diliyle inkâr etse bile, yarından önceki günün bugün olduğunu bildiği gibi kalbinin gerekli bilgiyi bilmesi ona yeter! Özgürlük elimizden çıksa bile, birşeyi kabullenme, pişmanlık ve af dileme içimizde yok olmaz ... (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 175).

مَبْخَلَةٌ : Cimrilik sebebi

مَجْنَبَةٌ : Korkaklık sebebi

وَأَمَّا قَوْلُكَ : حَتَّى إِذَا بَلَغْتَ إِلَى حَدِّ الْحِسْبَةِ وَالصَّبْرِ، إِنَّ كَانَتْ مِحْنَةً، تَنَاوَلْتَ الْأَوْكَدَ فَلَا أَوْكَدَ،

فَحَالَةٌ أُرِيدُ أَلَّا تَتَصَوَّرَهَا وَلَا تَتَمَثَّلَهَا فَإِنَّهَا مَبْحَلَةٌ مَجْنَبَةٌ،

Senin sözüne gelince şöyle diyorsun: Sabrın ve onun sevabının son merhalesine ulaştığında; ağır bir musibet olsa bile, sen en mükemmelini elde etmişsin demektir. Tasavvur edemeyeceğini arzuladığım diğer durum ise cimriliktir, korkaklıktır (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 188).

المُدْرَجَةُ : İlişikteki yazı, ekteki not,

وَرَأَيْتُ الْمُدْرَجَةَ وَوَقَفْتُ عَلَيْهَا. أَسْأَلُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنَا وَإِيَّاكَ مِمَّنْ يَسْتَمِعُ الْقُرْآنَ وَالْقَوْلَ فَيَتَّبِعُ أَحْسَنَهُ.

İlişikteki yazıyı gördüm ve onunla meşgul oldum. Allah'a, bizlerin ve senin Kur'ân'ı, Peygamber sözlerini dinleyen, onların güzelliklerine tabi olan kişilerden olması için dua ediyorum. (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 190).

أُسٌّ : Temel, esas

وَأَمَّا مَنْ عَبَّرَ عَنِ صِحَّةِ الْإِعْتِقَادِ بِالْمَعْرِفَةِ فَإِنَّ الْجَوَابَ عَنْ هَذَا الدُّخُولِ فِي اسْتِعْمَالِ الْأَلْفَازِ

الْمُشْتَرَكَةِ الَّتِي اسْتَعْمَاهَا أُسُّ الْبَلَاءِ،

Bilgiyle inancın doğruluğunu açıklayanlara gelince, buna cevap, kullanımı sıkıntılıların temelini oluşturacak olan ortak lafızların kullanımına girişmektir... (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 195).

التَّكْلِى: Çocuğunu yitiren anne

النَّائِحَةُ: Öliye ağıt yakan kadın

فَلَيْسَ مَنْ تَكَلَّمَ عَنْ نَفْسِهِ وَمَا يَعْتَقِدُ كَمَنْ تَكَلَّمَ عَنْ غَيْرِهِ، لَيْسَتِ التَّكْلِى كَالنَّائِحَةِ الْمُسْتَأْجِرَةِ،

Kişi kendisi hakkında bahsettiği gibi başkası hakkında da aynı şekilde bahsetmez. Yani para karşılığında ağıt yakan kadınla çocuğunu yitiren kadın aynı olamaz (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 77).

التَّكْلِى kelimesi، تُكَلِّتُ şeklinde ‘Anasız kalasica’ anlamına gelen bir beddua olarak da kullanılmaktadır. el-Ahtal bir beytinde şöyle söylemektedir: (Toprak, 2000: s. 132).

وَبِاللَّهِ مَا تَهْجُونَنِي مِنْ عَدَاوَةٍ   تُكَلِّتُمُ، وَمَا تَرْمُونُ بِالْقَدْحِ مُفْحَمًا

Anaları çocuksuz kalasica! Allah'a yemin olsun ki, beni ne düşmanlıktan

hicvedebilirsiniz

Ne de karalar çalarak iftira atabilirsiniz!

الْأُمَمُ الدَّائِرَةُ : Yok olmuş milletler

أَمَّا الْأُمَمُ الدَّائِرَةُ مِنَ الْقِبْطِ وَالْيَمَانِيِّينَ وَالسُّرْيَانِيِّينَ وَالْأَشْمَانِيِّينَ وَعَمُّونَ وَمُؤَابَ وَسَائِرِ الْأُمَمِ فَقَدْ

بَادَتْ أَحْبَابُهُمْ جُمْلَةً.

Moab, Ammon, Eşmân, Süryani, Yemenî ve Kıpti gibi yok olmuş milletlerin tarihînden bir şey kalmamıştır (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 79).

إِمْرَاجِ النَّفْسِ : Ruhun başıboş bırakılması, istediği gibi davranması

إِمَّا أَنْ لَا يَكُونُ يَرَى إِمْرَاجِ النَّفْسِ فِي الشَّهَوَاتِ، وَإِهْمَالُهَا فِي اللَّذَاتِ وَإِطْلَاقُهَا عَلَى اتِّبَاعِ الْهَوَى.

O, ruhunu şehvete başıboş bıraktığını, lezzete terk ettiğini, aşka mahkûm bir şekilde hür bıraktığını görmez (İbn Hâzım, 1983: c. IV, s. 85).

بِحَارِجِ : Memleket, Köy, Bahçe (İbn Manzûr, 1996: c.VI, s. 44)

لَمَّا تَوَقَّعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِرْتِدَّ أَكْثَرُ الْعَرَبِ – ثَبِتَ أَهْلُ الْبَحْرَيْنِ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ
وَالطَّائِفِ وَكَثِيرٌ مِمَّنْ سَكَنَ الْيَمَنَ – فَبَعْضٌ كَفَرَ وَارْتَدَّ، وَبَعْضٌ قَالَ : أَصَلِّي وَلَا أُؤَدِّي الرَّكَّاتَةَ،

Peygamber vefat ettikten sonra Mekke, Taif halkıyla Yemen'de oturanların çoğu hariç, birçok Arap dinden döndü. Bazıları inkâr edip dinden dönerken bazıları ise şöyle söylemiştir: Namaz kılıyorum ama zekât vermiyorum.

خُلْعَانُ : Sefih, kumarbaz, kavmi tarafından dışlanmış vs.” anlamına gelen خلع'in çoğulu olabilir.

تَغَلَّبَ مَرْوَانُ عَلَى مِصْرَ وَالشَّامِ، ثُمَّ مَاتَ بَعْدَ عَشْرَةِ أَشْهُرٍ، فَقَامَ مَقَامَهُ فِي الْخُلْعَانِ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ
الرُّبَيْعِ، إِنَّهُ عَبْدُ الْمَلِكِ.

Mervân Mısır ve Şam'a hâkim oldu ve on ay sonra öldü. Onun yerine Abdullah b. ez-Zubeyr'in oğlu Abdulmelik sefih bir şekilde geçti. İhsan Abbas, bu ifadenin sözlüklerde var olmadığını, (خَلَعَ) kökünden türemiş olabileceğini zikretmektedir. Bu ifadenin Endülüs'e özgü olduğunu, İbn Hâzım dışındaki ediplerin de kullandığını Ebû

Hafş el-Aşğar b. Burd'in şu kullanımıyla işaret etmiştir (İbn Hızam, 1987b: c. II, s. 142, (I. Dipnot)).

لَكِنَّا عَلِمْنَا أَنَّ كُهُولَكُمْ الخُلُوفَ عَنْكُمْ، ذَوِي الأَسْنَانِ العَاصِيْنَ لَكُمْ، مِمَّنْ يَهَابُ وَسَمِ الخُلَعَانِ،

يَخَافُ السُّلْطَانَ.

Lakin biliyoruz ki, size halef olan isyankâr dışlileriniz, sefihlerin izinden çekinen ve sultandan korkan kişilerdir.

سَفَرٌ جِ أسَفَارٌ: *Kitap, cilt, bölüm.* Klasik metinlerde genellikle (كتاب) kelimesi yerine kullanılır. Özellikle de kutsal metinlerin bölümleri için bu terim kullanılır.

وَمِنْهَا كُتُبُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ مُفَرِّجِ القَاضِي، هِيَ كَثِيرَةٌ، مِنْهَا أسَفَارٌ سَبْعَةٌ جَمَعَ فِيهَا فِقْهَ الحَسَنِ البَصْرِيِّ.

Muhammed b. Yahya b. Muferric el-Kâdi'nın birçok eseri vardır. Onlardan yedi tanesi, Hasan el-Basrî'nin fikhını tedvin etmiştir. (İbn Hızam, 1987b: c. II, s. 180)

المُطَبِّقُ: *zindan, hapishane,*

Bazı kelimeler vardır ki belli dönemlerde, önceki ve sonraki dönemlere nazaran daha yaygındır. Bu sözcük önceki dönemlere nazaran Endülüs dönemindeki metinlerde daha yaygındır.

الحَكَمُ بْنُ هِشَامٍ وَوَلِي الخِلَافَةَ وَأَخُوهُ عَبْدُ المَلِكِ أَسَنُ مِنْهُ حَيٌّ فِي المُطَبِّقِ، بَقِيَ فِيهِ سَبْعَةٌ عَشَرَ

عَامًا إِلَى أَنْ مَاتَ فِي المُطَبِّقِ.

el-Hakem b. Hişâm hilafeti üstlendiğinde kendisinden büyük kardeşi Abdülmelik zindanda yaşıyordu. Ölene kadar on yedi yıl zindanda kaldı (İbn Hızam, 1987b: c. II, s.

60) “المُطِيقُ” kelimesine Endülüs’ten önceki dönemlerde de rastlamaktayız. Harun er-Reşîd (ö. 193/809) tarafından zindana atılan İbrahim el-Mevsilî için Ebu’l-‘Atâhiyye’nin (ö. 210/825 [?]) söylediği beyitlerin bazıları şöyledir:

مَا اسْتَطَابَ اللَّذَاتِ، مُذْ سَكَنَ الْمُطِيقَ
رَأْسُ اللَّذَاتِ، فِي النَّاسِ، حُرًّا
حُسِّسَ اللَّهُوُ وَالسُّرُورُ، فَمَا فِي الْ-
أَرْضِ شَيْءٌ يَلْهَى بِهِ، أَوْ يُسْرُرُ

Hiçbir şeyin tadı kalmadı o, hapse düştüğünden beri

İnsanoğlu için özgürlüktür, lezzetlerin en güzeli

Eğlence ve sevinç hapsedildi

Kalmadı yeryüzünde eğlenilecek ve sevinilecek bir şey (Ebû'l-‘Atâhiyye, 1986: s. 220).

اللياطة : Faiz (İbn Manzûr, 1996: c. VII, s. 397).

وَفِي النَّاسِ كَثِيرٌ يَفْخَرُونَ بِالزَّيْنِ وَاللِّيَاطَةِ وَالسَّرِقَةِ وَالظُّلْمِ ...

İnsanlar arasında zinayla, faizle, hırsızlık ve zulümle övünen çok kişi vardır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 386).

İbn Hâzım’ın dilindeki bu garip ve arkaik sözcükler sözcük dağarcığının seviyesini de göstermektedir. O, sadece eski Arap divanlarında yahut mensûr yazılarda kullanımı işlek olmayan sözcükler kullanmamıştır. Benzer şekilde Hadis ve Kur’ân’dan geçen sözcüklere de yer vermiştir. Örneğin, Peygamber hadisinde geçen ve “Sıcak ile soğuk arası, serin” manalarına gelen “سَجَسَجَ” sözcüğüne şu ifadelerinde yer vermiştir:

... وَلَا إِشْرَاقُ الْأَزَاهِيرِ بَعْدَ إِفْلَاحِ السَّحَابِ السَّارِيَّاتِ فِي الرَّمَانِ السَّجْسَجِ ...

Ne ılıman bir mevsimde gece dolaşan bulutların dağılıp gitmesinden sonra çiçeklerin parıltısı, ... (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 181)

Hadis:

نَهَارُ الْجَنَّةِ سَجْسَجٌ أَيْ مُعْتَدِلٌ لَا حَرَّ فِيهِ وَلَا قَرٌّ.

Cennetin gündüzü serindir. Yani ılımandır, ne sıcaktır ne de soğuktur (İbn Manzûr, 1996: c. II, s. 295).

İbn Hâzım bazı fiil ve isimlerin kullanımı nadir olan, işlek olmayan siygalarını kullanarak da dilinin özelliklerini yansıtmıştır. Bu kullanımlarından bazıları şöyledir:

الْمُتَغَلَّبُ عَلَيْهِمْ : Başkasının hükmü altına girenler

“تَغَلَّبَ” ‘Hâkim olmak, üstünlük sağlamak’, fiilinin ism-i mef’ûl hali yaygın bir

kullanım olamamasına rağmen İbn Hâzım’ın dilinde buna rastlamaktayız. Kendi istekleri dışında hilafeti bırakan halifelerden bahsederken onları şu başlık altında toplamıştır:

الْمُتَغَلَّبُ عَلَيْهِمْ ‘Başkasının hükmü altına girenler’ (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 77).

نَسِيَ (نَسِيَان): Unutmak

Genellikle *if’âl* babında kullanımı yaygın olan bu fiilin *tef’îl* babında kullanımı nadirdir. İbn Hâzım’ın bu fiili şu cümlede *tef’îl* babında kullanmıştır:

وَنَسَى الدَّاكِرُ، إِلَّا مَنْ تَمَسَّكَ بِجَبَلِ الوَفَاءِ مِثْلَكَ.

(Sevgililer arasındaki engeller) *Senin gibi vefa bağına sınıksız sarılmayan insanların anılarını unutturdu* (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 85).

تَصَاوُنٌ : Kaçınmak, korunmak

تَصَوُّنٌ (Korumak, muhafaza etmek), fiilin mutavaat ifade etmesi

(Korunmak), siygasında olur ve bu kullanımı daha yaygındır. Bu nadir kullanıma örnek şöyledir:

رُبَّمَا يَكُونُ السَّبَبُ فِي الْكُتْمَانِ تَصَاوُنَ الْمُحِبِّ عَنْ أَنْ يَسِمَ نَفْسَهُ بِهَذِهِ السِّمَةِ عِنْدَ النَّاسِ.

Belki de böylesine gizli olmasında ki sebep, aşığın insanların gözünde kendisini bu şekilde (ağzı sıkı olmakla) damgalanmaktan korumak istemesidir (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 144)

لَنْ يَزَالَ : Gelecek zaman için süreklilik bildirir,

Sadece mâzi 'ما زال' ve muzâri 'لا يزال' siygalarının kullanımı yaygındır. Ancak İbn Hızam gelecek zamana yönelik de kullanmıştır:

وَأُورِدَ عَلَيَّ صَاحِبِنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ - أَكْرَمَهُ اللَّهُ - مِنْ خَبْرِكَ مَا أَبْهَجَنِي، مَالًا

نَفْسِي سُورًا، فَلَنْ تَزَالَ الدُّنْيَا بِحَيْرٍ، مَا دَامَ مِثْلُكَ مَرْفُوعَ اللَّوَاءِ، مَعْمُورَ الْفِنَاءِ،

Dostumuz Ebû Abdullah Muhammet b. el-Hasan - Allah onu şereflendirsin - beni mutlu eden, kalbimi sevinçle dolduran haberini bana nakletti. Dünya hayırlı kalacak, senin gibisinin ise bayrağı hep göklerde dalgalanacak, evi herkese açık olacak (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 187).

2. 8. 3. Kalıp İfadeler

Arap Dili'nin söz varlığı çeşitli öğelerden meydana gelmektedir. Bu öğeler bağımsız kelimelerden oluştuğu gibi atasözleri, deyimler ve kalıp ifadelerden de oluşur. İbn Hızam da risâlelerinde cümlelerinin daha çabuk anlaşılmasını sağlayan, onları okuyucuya cazip kılan kalıp sözlere yer vermiştir. Bazen bu kalıp sözlerin genel kullanımını terk ederek bir-iki harfini değiştirdiği de olmuştur. Bu kalıp sözlerden bazıları şöyledir (İbn Hızam, 1987b: c. II, s. 74-76):

ذُو الْفُتُوحِ مِنْهُمْ : *Onlardan fetih sahibi olanlar*

ذُو السَّعْدِ مِنْهُمْ : *Onlardan mutlu olanlar*

أَقْدَرِيَّ اللهُ : *Allah beni kudretli kılsın*

İbnu'l-Nağrîle'nin kitabı İbn Hızam'a ulaştığında İbn Hızam, bu kitap hakkında araştırmalar yapar ve Allah'a şu temennide bulunur:

فَلَمَّا اتَّصَلَ بِی أَمْرُ هَذَا اللَّعِينِ لَمْ أَزَلْ بَاحِثًا عَنْ ذَلِكَ الْكِتَابِ الْحَسِيسِ لِأَقْوَمِ فِيهِ بِمَا أَقْدَرِيَّ اللهُ

عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِ مِنْ نَصْرِ دِينِهِ بِلِسَانِي وَفَهْمِي،

Bu lanetli kişinin durumu bana ulaştığında o değersiz kitap hakkında araştırma yaptım. Allah ona karşı dilim ve zekâmla beni muktedir kılsın (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 42).

أَكْذَبَهُمُ اللهُ : *Allah onları yalanlar, yalanlarını ortaya koyar*

الْكُفَّارُ كَانُوا يَقُولُونَ: إِنَّ الْحَسَنَاتِ الْوَاصِلَةَ إِلَيْهِمْ هِيَ مِنْ عِنْدِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِنَّ السَّيِّئَاتِ

الْمُصِيبَةِ هُمْ فِي دُنْيَاهُمْ هِيَ مِنْ عِنْدِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَكْذَبَهُمُ اللهُ تَعَالَى فِي ذَلِكَ،

Kâfirler, kendilerine ulaşan iyiliklerin Allah tarafından, kötülüklerin ise Hz. Peygamber tarafından geldiğini söylüyorlar. Allah bu hususta onları yalancı kabul eder (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 43).

طِيُّ السِّرِّ : *Sır saklama, sır gizleme.*

“طوى، طي” fiili *katlamak, dürmek* manalarına gelirken İbn Hâzım, *sır saklama, sır gizleme* manasında kullanmıştır. Âşık kişinin aşkını saklamasını, hal ve hareketleriyle âşık olduğu kişiye bunu belli etmemesiyle ilgili bir bölüm kaleme almış ve bu bölüme *طِيُّ السِّرِّ* : *‘Sır saklama bölümü’* adını vermiştir. Bu kullanım nadir bir kullanımdır.

Genellikle *Sır saklama* manası için *كتمان، كتم* “*gizlemek, saklamak*” anlamlarına gelen bu fiil kullanılmaktadır. el-Caḥiz sır saklamayla ilgili risâle yazmıştır ama risâlesine İbn Hâzım’dan farklı olarak “*كتمانُ السِّرِّ وَحِفْظُ اللِّسَانِ*” (Sır saklama ve dili tutma) ismini vermiştir (el-Câhiz, 1964: c. I, s. 138).

صَبَابَةٌ بِالْعُلُومِ : *İlme düşkün olmak, ilmi sevmek*

el-Hakem el-Mustansır’ın ilme olan aşkını, ilme düşkünlüğünü şu şekilde anlatmıştır:

وَكَانَ الْحُكْمُ الْمُسْتَنْصِرُ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ صَبَابَةً بِالْعُلُومِ لَا سِيَّمَا بِالْأَخْبَارِ وَالْمَقَالَاتِ.

el-Hakem el-Mustansır ahbar ve makaleler olmak üzere ilimlere çok düşkündü (İbn Hâzım, 1987: c. II, s. 75).

إِرْتَفَعَ عَنِ الْمُسَالَمَةِ : *Uzlaşmanın bozulması, yok olması,*

Ebu Temîm el-Mu‘iz b. Badis’in bir konu hakkında kargaşa çıkarmak istemesi üzerine fakih Ebu Umrân el-Fâsî şöyle der:

إِنَّكَ إِمَّا تُرِيدُ هَذَا الشَّقَاقَ وَالْإِرْتِفَاعَ عَنِ الْمُسَالَمَةِ.

Sen bununla, sırf kargaşa çıkmasını ve uzlaşmanın bozulmasını istiyorsun (İbn Hâzım, 1987: c. II, s. 87).

لَيْسَ الْحَبْرُ كَالْعِيَانِ: *Bir şeyi görmek onu duymaktan daha üstündür.*

Yazarın bazı kalıplaşmış ifadeleri farklı kullandığı da olmuştur. Zikredilen ifadeyi şöyle kullanmıştır: “لَيْسَ الْمُخْبِرُ كَالْمَعَانِ” (*Bir şeyi görmek onu duymaktan daha üstündür*).

إِدْمَانُ النَّظْرِ: *İyice Bakmak, Dikkatli Bakmak,*

Yaygın olan kullanım إِمْعَانُ النَّظْرِ: ‘*İyice Bakmak, Dikkatlice Bakmak*’ şeklindedir.

İbn Hâzım *bağımlılık, alışkanlık, idman* anlamlarını ifade eden “إدمان” kelimesini kullanmıştır. Aşkın belirtilerinden bahsederken giriş cümlesi şöyledir:

لِلْحُبِّ عِلَامَاتٌ يَقْفُوهَا الْفَطْنُ وَيَهْدِيهَا إِلَيْهَا الذِّكْرُ. فَأَوْهًا إِدْمَانُ النَّظْرِ ...

Aşk, kıvrak zekâlıların peşi sıra gidip de anlayacağı, zeki olanların kendine rehber edip de keşfedeceği birçok belirtiyeye sahiptir. Bu belirtilerin ilki ise sevgiliye uzun uzun dikkatlice bakmaktır (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 103).

فَمَا لِقِمٍ: *Yüz yüze, ağız ağıza*

وَفِيهِ التَّكْلِيمُ فَمَا لَعِمَ وَتَحْقِيقُ التَّجْسِيمِ وَالتَّنَاقُضُ عَلَى الْبَارِي تَعَالَى فِي كَلَامِهِ وَفِعْلِهِ، دُونَ تَأْوِيلِهِ.

Yorum olmaksızın (Musa'nın) onun konuşmalarında, yaptığı şeylerde Allah'a karşı zıtlık, maddileştirme ve karşılıklı yüz yüze konuşma olmuştur (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 53).

مَنْ قَفَا قَفْوَهُمْ : *Takip etmek, izini sürmek*

İbn Hızam; felsefe, tıp, astronomi, matematik gibi ilimlerden bahsederken bu ilim dallarındaki âlimlerden ve onları takip edenlerden de bahseder ve kurduğu her cümle sonunda anlamları aynı olan farklı ifade kalıpları kullanır. Örneğin, felsefe ve mantık ilimlerinden şöyle bahseder:

أَنَّ عُلُومَ الْأَوَائِلِ هِيَ : أَلْفَلَسَفَةُ وَحُدُودُ الْمُنْطِقِ الَّتِي تَكَلَّمَ فِيهَا أَفْلَاطُونُ وَتَلْمِيذُهُ أَرِسْطَاطَالِيْسُ

وَالْإِسْكَندِرُ وَمَنْ قَفَا قَفْوَهُمْ، وَهَذَا عِلْمٌ حَسَنٌ رَفِيعٌ، لِأَنَّهُ فِيهِ مَعْرِفَةُ الْعَالَمِ كُلِّهِ.

İlk ilimler: Eflatun'un, öğrencisi Aristoteles'in, İskender'in ve onları takip edenlerin hakkında bahsettikleri felsefe ve mantık ilmidir ki; onlar önemli ve güzel ilim dallarıdır. Çünkü evreni tamamen anlama üzerinedirler (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 131). Bu ifadelerin akabinde anlamca aynı ama birbirinden farklı lafızlar olan şu ifadeleri kullanmıştır. “ (مَنْ نَحَا نَحْوَهُ، مَنْ نَهَجَ نَهْجَهُ، مَنْ سَلَكَ مَسْلَكَهُ، مَنْ جَرَى مَجْرَاهُ) ”

خُبْتُ السَّرِيرَةَ / طِيبُ السَّرِيرَةَ : *İçi rahat olma, içi kötü olma*

قَالَ عَلِيٌّ : فَسَخَنُ نَقُولُ : لَعَنَ اللَّهُ الْحَيْثَ السَّرِيرَةَ. وَإِنَّمَا يَعْلَمُ السَّرَائِرَ خَالِقُهَا وَالْمُطَّلِعُ عَلَيْهَا

تَعَالَى ثُمَّ الَّذِي يُسْرِهَا لَكِنَّ ظَاهِرَهُ مُبَدِّعٌ عَنْ بَاطِنِهِ. فَمَنْ أَعْلَنَ بِاتِّبَاعِ كَلَامِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَالسُّنَنِ الْمَأْتُورَةَ

عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِجْمَاعِ الْمُسْلِمِينَ، فَذَلِكَ دَلِيلٌ عَلَى طِيبِ سَرِيرَتِهِ.

Biz şöyle söylemişiz: Allah, içi kötü olanları lanetlesin. Ancak kalplerin içini sadece onları yaratan, onların her şeyine vakıf olan, sonra da gizleyen Yüce Allah bilir. Şu da var ki, insanın dışı, içini gösterir. Aziz ve Celil olan Allah'ın kelimine, Peygamberin sünnetine, Müslümanların icmâsına tâbi olup bunu dışa vuran kişi, kalbinin temizliğini de ortaya koymuştur (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 121).

جَمَامٌ عَلَى أَيِّكَةَ: Eyke Ağacındaki Güvercin

”أَيْكُ“ sık ormanlık, Sedir ve Erâk ağaçlarının yetiştiği yer anlamlarına gelen kelimesi, sözlüklerde “أَيْكَةَ، أَيِّكَةَ” şeklinde de geçmektedir (İbn Fâris, 1979: c. I, s. 165;

İbn Manzûr, 1996: c. X, s. 395). Aynı şekilde Kur’ân’da Hz. Şuayb’ın peygamber olarak gönderildiği kavimden Eyke Halkı diye de söz edilmektedir. كَذَّبَ أَصْحَابُ لَيْكَةَ

”Eyke halkı da gönderilen peygamberleri yalanladı. O اذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَ.

zaman Şuayb, onlara şöyle demişti: Siz Allah’tan korkmaz mısınız?” (eş-Şuarâ, 176-

177). Burada kelimenin “Ashâbu Leyke” şeklinde okunduğunu ve bu takdirde tefsirde

şehrin adı olduğu ifade edilmektedir (İbn Manzûr, 1996: c. X, s. 395). Bu kalıplaşmış

söz öbeğindeki Eyke ifadesi yer anlamından ziyade daha çok ağaçlık anlamında

kullanılmıştır. Bu kullanım şekli Türk Edebiyatı’nda gül ile bülbül ifadelerinin hep aynı

mısrarlarda kullanılmasına benzerdir. Arap Edebiyatı’nda da güvercin ile Eyke

ağacı, gül ile bülbül misalidir. Kays b. Mulevvah’ın şu beyti buna örnektir:

أَفَارَقْتَ إِذَا أَمَّ جَفَاكَ حَيْبُ

فَقُلْتُ حَمَامِ الْأَيْكَ مَالِكِ بَاكِئَا

Eyke ağacındaki güvercine “niye ağlarsın?” diye sordum.

Sevgilinden mi ayrıldın yoksa sevgilin mi kırdı seni? (Kays b. Mulevvah, 1999: s. 59).

Arap şiirinde bir gelenek haline gelen bu kullanım İbn Hızam’ın beyitlerinde şöyle geçmektedir:

يُرَجِّعُ بِالصَّوْتِ فِي كُلِّ فَنٍ

كَصَوْتِ حَمَامٍ عَلَى أَيْكَةٍ

Eyke ağacındaki güvercin sesi gibi

Her dalda ayrı bir ses yankılanmakta (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 146):

لا يُشَقُّ غُبَارُهُ: Yenilmez olmak, güç yetirememek, sırtı yere gelmemek

أَمَّا قَوْلُهُمْ: لَيَرْفَعَنَّ النَّاسُ رُؤُوسَهُمْ إِلَيْنَا، فَكَيْدُ بٌ وَوَاحٍ، وَمَا أَرَدْنَا قَطُّ التَّرْوُسَ عَلَى أَمْثَالِهِمْ،

وَلَوْ أَرَدْنَا ذَلِكَ لَسَلَكْنَا سَبِيلَهُمْ فِي التَّقْلِيدِ، وَلَوْ فَعَلْنَا ذَلِكَ لَمَا شَقُّوا غُبَارَنَا فِي الرِّيَاسَةِ فِي الدُّنْيَا.

Onların sözüne gelince: “ İnsanlar liderlerini bize karşı yüceltiyorlar.” Bu açık bir yalandır. Biz hiçbir zaman onlar gibi liderlik yarışına girmedik. Şayet bunu isteseydik taklitte onların yolundan giderdik. Bunu yapmış olsaydık bu dünyada başkanlık hususunda onlar bizi yenemezlerdi (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 85).

تَمَشِيَةُ دَوْلَةٍ: Devlet işlerinin yürütülmesi,

فِيُعْطِيهِ لِمَنْ اخْتَصَّهُ لِنَفْسِهِ مِنَ الْجُنْدِ الَّذِينَ اسْتَظْهَرَ بِهِمْ عَلَى تَقْوِيَةِ أَمْرِهِ وَتَمَشِيَةِ دَوْلَتِهِ، وَالْقَمْعُ

لِمَنْ خَالَفَهُ وَالْغَارَةُ عَلَى رَعِيَّةٍ مِنْ خَرَجٍ مِنْ طَاعَتِهِ أَوْ رَعِيَّةٍ مَنْ دَعَاهُ إِلَى طَاعَتِهِ ...

Her kim kendisine devlet işlerini yürütmek ve tahkim etmek üzere yardımını istediği bir ordu kurar, muhalefet edene zulmederek halkı itaat etmeye çağırıp ya da itaat etmekten çıkanlara saldırırsa ona (bu ateş) verilir (İbn Hazm, 1987b: c. III, s. 175).

فَاضْبُطُ عَنِّي: Benden taraf şunu yaz; kayda geç,

فَاضْبُطُ عَنِّي: إِنَّمَا قُلْتُ التَّقْلِيدُ مَذْمُومٌ فَإِنْ أَدَى إِلَى بَاطِلٍ فَصَاحِبُهُ إِمَّا كَافِرٌ إِذَا وَافَقَ كُفْرًا، وَإِمَّا

فَاسِقٌ إِذَا وَافَقَ خَطَأً فِي الشَّرِيعَةِ، وَإِمَّا مُخْطِئٌ فِيهِ إِذَا وَافَقَ الصَّوَابَ بِالْبُحْتِ.

Benden taraf şunları kayda geçin: Taklidin kabul edilemez ve batıla sebep olduğunu, taklit eden kişinin ise küfrü tasvip ettiğinde kâfir, şeriatla hata yaptığında fâsık, araştırarak doğruyu kabul ettiğinde doğrusunda hatalı olduğunu söyledim (İbn Hazm, 1987b: c. III, s. 192).

أَجْوَهَرُ مِنَ الْعَرَضِ: Özü çıkarmak

وَلَمْ يَقُلْ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَطُّ، وَلَا أَحَدٌ مِنَ الْخُلَفَاءِ بَعْدَهُ، إِنَّهُ لَا يُلْزِمُكُمْ هَذَا الْقَوْلُ أَنْ تَقُولُوهُ إِلَّا

حَتَّى تَسْتَدِلُّوا وَتَنَاطَرُوا وَتَعْرِفُوا الْجَوْهَرَ مِنَ الْعَرَضِ،

Hz. Peygamber hiçbir zaman böyle (bir söz) söylemedi. Ondan sonra gelen halifeler de söylemedi. Siz delil sunmadıkça, münazara etmedikçe, aslını bilmedikçe

(özü çıkarmadıkça) böyle bir şey söylememeniz gerekir (İbn Hızam, 1987b: c. III, s. 193).

الإهْمَاكُ فِي الشُّطَارَةِ : Hilekarlık yapmak

İbn Hızam, bazı şiir türlerinin kişiye ahlaki yönden zarar verdiğini iddia etmektedir. Gazel türü şiirleri de bu kategoriye koymaktadır.

وَتُسَهِّلُ الإِهْمَاكُ فِي الشُّطَارَةِ وَالْعَشْقُ وَتَنْهَى عَنِ الْحَقَائِقِ،

(Gazel) Hilekârlık yapmayı, aşkı basitleştirir; kişiyi gerçeklerden alıkoyar (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 67).

دُو مُسْكَةٍ عَقْلٍ : Kıt akıllı

وَأَمَّا صُحْبَتُهُمْ بِالتُّجُومِ فَلَا يَدْخُلُ فِي ذَلِكَ دُو مُسْكَةٍ عَقْلٍ أَلْبَتَّةَ،

Astronomiyle ilgilenenlere gelince tabii ki de kıt akı olan bu işi yapamaz (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 77).

الْحَيَوَانُ الدَّارِجُ غَيْرُ النَّاطِقِ : İnsan dışındaki sıradan canlılar,

بَلْ أَسْوَأُ حَالَةً مِنَ الْمَجَانِينِ وَالْحَيَوَانِ الدَّارِجِ غَيْرِ النَّاطِقِ.

(Dünyanın nihayete ereceğine inanmayanların) Durumu insan dışı canlıların, aklını yitirenlerin durumundan daha kötüdür (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 85).

2. 8. 4. Bilimsel Terimler

Fıkıh, usul, hadis, tefsir, edebiyat ve tarih gibi naklî ilimler alanında söz sahibi olan İbn Hızam, bu alanlara ait terminolojiden faydalanmıştır. Ancak zikrettiğimiz bu alanların yanı sıra yazarın sağlık, tıp, astronomi gibi bilimsel alanlara ait terminolojiden de faydalandığını görmekteyiz. Özellikle de yazar, *Merâtibu'l-'Ulûm* adlı risâlesinin içeriğinden dolayı bilimsel terimlere çokça başvurmuştur. Benzer şekilde *Ṭavku'l-Ḥamâme* risâlesinde ise yaptığı psikolojik tahlillerden dolayı bu terimleri kullanmıştır. Onun bilimsel alana ait terminolojiden faydalanması dile hâkimiyetini göstermekle birlikte kelime dağarcığının zenginliğini de yansıtmaktadır. Örneğin, şu cümlelerinde psikoloji bilimine ait terimler bulunmaktadır:

لَا يَعْزِضُ فِي شَيْءٍ مِنْ هَذِهِ الْأَجْنَاسِ الْمَذْكُورَةِ، مِنْ شُغْلِ الْبَالِ وَالْحَبْلِ وَالْوَسْوَاسِ وَتَبَدُّلِ
الْغَرَائِزِ الْمُرَكَّبَةِ وَاسْتِحَالَةِ السَّجَايَا الْمَطْبُوعَةِ، وَالتَّحْوِيلِ وَالزَّفِيرِ وَسَائِرِ دَلَائِلِ الشَّجَا، مَا يَعْزِضُ فِي الْعِشْقِ،
فَصَحَّ بِذَلِكَ أَنَّهُ اسْتِحْسَانٌ رُوحَانِيٌّ وَامْتِزَاجٌ نَفْسَانِيٌّ.

Adı geçen bu sevgi türlerinde; akıl uğraşı, zihin karışıklığı, vesveseler, karışık içgüdüsel değişimler, tabii karakter değişimi, zayıflık, pişmanlık ve diğer üzüntü belirtileri, ruhsal güzellik ve nefislerin kaynaşması olan bir aşkta olduğu gibi başka hiçbir şeyde olmaz (İbn Hızam, 1987b: c. I, s. 96).

عِلْمُ الطَّلَسْمَاتِ : Büyü İlmî, büyücülük

فَمِنْ ذَلِكَ عِلْمُ السِّحْرِ، عِلْمُ الطَّلَسْمَاتِ، فَإِنَّ بَقَايَاهَا ظَاهِرَةٌ لِأَيْحَةٍ.

(Bazı ilimlerin sadece isimleri kaldı.) Geçmişte açıkça bilinen büyü ve sihir ilmi de bunlardandır (İbn Hızam, 1983: c. IV, s. 61).

الدَّرَارِيُّ : *Parlak yıldız* (İbn Manzûr, 1996: c. IV, s. 282)

بِمُطَالَعَتِهِ كِتَابَ الْمَجَسْتِي¹⁴ يَعْرِفُ الْكُسُوفَاتِ وَعُرُوضَ الْبِلَادِ وَأَطْوَاهَا وَالْأَوْقَاتَ وَزِيَادَةَ اللَّيْلِ
وَالنَّهَارِ وَالْمَدَّ وَالْحُزْرَ وَمَنَازِلَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالدَّرَارِيِّ.

Kitâbu'l-Macesti'nin incelenmesiyle; güneş tutulmalarını, ülkelerin yüzölçümlerini, gece-gündüz sürelerini, med cezir olaylarını, güneşin, ayın ve parlak yıldızların menzillerini bilir (İbn Hâzım, 1983: c. IV, s. 69).

طِبُّ النَّفْسِ: *Psikoloji*,

طِبُّ النَّفْسِ وَهُوَ مِنْ نَتِيجَةِ عِلْمِ الْمَنْطِقِ بِإِصْلَاحِ الْأَخْلَاقِ وَمُدَاوَاتِهَا وَصَرْفِهَا عَنِ الْإِفْرَاطِ وَالتَّقْصِيرِ
وإِقَامَتِهَا عَلَى الْإِعْتِدَالِ.

Psikoloji, ahlaki ıslah edip iyileştiren, aşırılık ve yetersizlikten çıkarıp normal bir seyre koyan mantık ilminin bir sonucudur (İbn Hâzım, 1987b: c.IV, s. 80)

فَرَسَاحٌ ج فَرَسَاحٌ: *Fersah, üç mil mesafe*. Farsça'dan Arapçaya geçmiş bir kelimedir (el-Cevâlikî, 1969; s. 298)

مِيلٌ ج أَمْيَالٌ: *Mil, bir kara ve deniz uzunluk ölçüsü*

فَإِنَّ كُلَّ جِرْمٍ فِي الْعَالَمِ، فَلَهُ مَسَاحَةٌ وَذَنْعٌ، دَقٌّ أَمْ عَظْمٌ، وَالْمَسَاحَةُ عَدَدٌ يُؤْخَذُ بِمِقْدَارٍ مُتَّفَقٍ
عَلَيْهِ: إِمَّا شِبْرٌ وَإِمَّا ذِرَاعٌ وَإِمَّا مِيلٌ وَإِمَّا فَرَسَاحٌ وَإِمَّا غِلْظٌ ظَفْرِ أَوْ شَعْرَةٌ ...

¹⁴ Batlamyus'un matematik ve astronomi alanında yazmış olduğu en önemli eserlerdendir.

Dünyadaki her hacmin küçük ya da büyük olsun bir yüzeyi, bir ölçüsü vardır. Yüzey herkes tarafından kabul edilen şu ölçü birimleriyle elde edilir: karış, arşın, mil, fersah, parmak yahut daha küçük bir ölçü birimi... (İbn Hâzm, 1983: c. IV, s. 146).

İbn Hâzm'ın söz varlığında geçen bazı hastalık isimleri şöyledir:

الحِكَّةُ : Uyuz, kaşıntı.

الأُكَالُ : Uyuz, kaşıntı.

وَيَبْتَلِيكُمُ الرَّبُّ بِمَا ابْتَلَىٰ بِهِ الْمِصْرِيِّينَ فِي أَدْبَارِهِمْ مِنَ الْحِكَّةِ وَالْأُكَالِ الَّذِي لَا دَوَاءَ لَهُ.

Allah, çaresi olmayan kaşıntı ve uyuz gibi hastalıklarla Mısırlıları sınıdığı gibi sizi de sınar. (İbn Hâzm, 1987b: c. III, s. 68).

الطُّحَالُ : Dalak

لَقَدْ أَصَابَنِي عِلَّةٌ شَدِيدَةٌ وَلَدَّتْ عَلَيَّ رَبَّنَا فِي الطُّحَالِ شَدِيدًا.

Şiddetli bir hastalık geçirdim ve bu da bende dalak büyümesine sebep oldu (İbn Hâzm, 1987b: c. I, s. 391).

İbn Hâzm, söz varlığındaki dinî terimlerin yanı sıra sağlık, tıp, matematik, astronomi gibi bilimsel terimlerle, yaşadığı dönemin bilimsel gelişmişliğine ayna tutar, halk arasında yaygın olan hastalık isimleri hakkında bilgi verir, yer yer bu bilimsel alanlara ait âlimler ve eserlerinden bahsederek o alanlardaki yetkinlik seviyesi hakkında da bilgi verir.

2. 8. 5. Sık Kullanılan İfadeler

İbn Hâzm, bir fikir beyan ederken, dinî konular hususunda açıklamalar yaparken, reddiye tarzı risâlelerinde karşı tarafa cevaplar verirken ya da yaşanmış

hikâyeler anlatırken bazı söz öbeklerini sıklıkla kullanmıştır. Yazar, kullandığı bu söz öbekleriyle dilinin özelliğini yansıttığı gibi kullandığı bu sık ifadelerle metinlerde bazı söz öbeklerini bazı anlatım üsluplarıyla kodlamıştır. Örneğin, tanıdığı kişilerin başından geçen olayları naklederken ifadelerine sıklıkla şu söz öbekleriyle başlamıştır: “لَأَعْلَمُ،

لَأَعْرِفُ، لَعَهْدِي” *Biliyorum, tanıyorum.* Bu kelimeler, yazarın *Tavku'l-Ḥamâme* adlı

risâlesinde şahit olduğu bir olayı anlatacağına işarettir. Çünkü şahit olduğu olayları anlatırken ifadelerine sürekli bu sözcüklerle başlamıştır. Benzer şekilde kendi başından

geçen olayları, kendi tecrübelerini naklederken ifadelerine “عَنِّي أَخْبِرْكَ، لِأَخْبِرَ عَنِّي” *Size*

kendimden bahsedeyim şeklinde başlamıştır. Örneğin, sevgililerin sık sık

görüşmelerinin aralarındaki aşkı bitirdiğini söyleyenlere karşı kendi tecrübelerinden

yola çıkıp aksi bir görüş ifade ederek söze şöyle başlamıştır:

عَنِّي أَخْبِرْكَ أَيُّ مَا رَوَيْتُ قَطُّ مِنْ مَاءِ الْوَصْلِ وَلَا زَادَنِي إِلَّا ظَمًا، وَهَذَا حُكْمٌ مِنْ تَدَاوَى بَدَائِهِ وَإِنْ رَفَّهَ عَنْهُ

شَيْئًا مَا .

Size kendimden bahsedeyim. Ben de kavuşma suyu içtim ama susuzluğumu

azaltmaktansa daha da arttırdı. Bu durum hastalığıyla hastalığına çare bulanların

durumudur. Böylece dindirmiş olurlar acılarının bir kısmını (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s.

184). İbn Hâzım, İbn Nağrîle'ye yazdığı reddiye tarzı risâlesinde ona sert diliyle cevap

verirken, her cevap verişinde ‘*ahmak, salak, alçak, sapıtılmış*’ gibi kelimeleri sıklıkla

kullanmıştır. Yazar sıklıkla kullandığı bu söz öbekleriyle rakibe yönelik küçümseyici

bir dil sergilemiştir. Hemen hemen İbn Nağrîle'ye verdiği her cevabında söze bu

ifadeleri kullanarak başlamıştır. Bu kullanımlarına bazı örnekler şöyledir:

ثُمَّ ذَكَرَ هَذَا الْمَائِقُ الْجَاهِلُ قَوْلَهُ تَعَالَى فِي وَصْفِ الْعَسَلِ: إِنَّ فِيهِ شِفَاءً لِلنَّاسِ، فَقَالَ: وَكَيْفَ

هَذَا وَهُوَ يُؤْذِي الْمُحْمُومِينَ وَأَصْحَابَ الصَّفْرَاءِ الْمُحْتَرِقَةَ؟

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: لَوْ كَانَ مَعَ هَذَا الْجَاهِلِ الْأَنْوَكِ أَقْلٌ مَعْرِفَةً بِطَبَائِعِ الْإِنْسَانِ أَوْ فَهْمَ مَخَارِجِ اللَّعْنَةِ

الْعَرَبِيَّةِ لَمْ يَأْتِ بِهَذَا الْبِرْسَامِ.

Bu ahmak cahil, Allah'ın bal hakkında “ Şüphesiz onda (balda) insanlar için şifa vardır” (Nahl / 69) âyetini zikredip bir de şöyle dedi: “Hummalı hastalara ve ateşli safra kesesi hastalarına zarar veren bal, insanlar için nasıl şifalı oluyor?”

Ebû Muhammed de şöyle cevap verdi: Bu cahil ve ahmak kişide Arapçanın sesbilgisine ve insanoğlunun fitrat ve karakterine dair azıcık bilgi olsaydı, bu hezeyanlara tutulmazdı (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 55).

İbn Hâzım, *Naḫḍu'l- 'Arûs* risâlesinde birbirini çok seven iki dost anlamına gelen ‘الصَّدِيقَانِ الْمُتَصَافِيَانِ’ kelime grubunu sıklıkla kullanmıştır. O, bir cümlede bu kelime grubunu kullandığı vakit, cümlenin sonunda da şu ifadeye daima yer vermiştir: ‘ لَمْ يَتَحَارَجَا ’ (Dostlukları hiç bozulmadı). Davud b. Ebî Hind ile Musa b. Seyyâr'ın dostluğundan bahsederken şöyle der:

كَانَا صَدِيقَيْنِ مُتَصَافِيَيْنِ حَمْسِينَ سَنَةً لَمْ يَتَحَارَجَا قَطُّ.

O ikisi elli yıl boyunca iyi dosttular, dostlukları hiç bozulmadı (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 113):

İbn Hâzım, fıkıh mezheplerinin imamları hakkında sorulan bir soruya cevaplar dizdiği *el-Bâhira* risâlesinde bazı cevaplarına “*كَيْتٌ شِعْرِي*” *Vay başıma, nasıl olur böyle bir şey!* anlamlarına gelen söz öbekleriyle başlamıştır. Yazar bu ifadeyle şaşkınlığını dile getirmiştir.

وَلَيْتَ شِعْرِي إِذَا كَانَ الْحَدِيثُ الثَّابِتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ مَضَلَّةً، فَأَيْنَ الْمَهْدَاةُ؟

Vay başıma! Peygamberden nakledilen sabit hadisler yanıltıcı ise, peki doğruları nerededir? İbn Hâzım, 1987a: s. 20).

2. 8. 6. Kuraldışı Kullanımlar

Yazarların kullandıkları dilin kurallarına bazı zamanlar tercihen uymadıkları görülmektedir. Bundan dolayı dillerinde nadir bir takım özellikler yansıtırlar. İbn Hâzım şu beyitlerinde kuraldışı bir kullanım yaparak vezin tamamlama zaruretinden dolayı “*يكون*” fiilinin son harfini hazf etmiştir:

رَسُولُكَ سَيْفٌ فِي يَمِينِكَ فَاسْتَجِدْ   حُسَامًا وَلَا تَضْرِبْ بِهِ قَبْلَ صَقْلِهِ
فَمَنْ يَكُ ذَا سَيْفٍ كَهَامٍ فَضُرُّهُ   يَعُودُ عَلَيَّ الْمَعْنِي مِنْهُ بِجَهْلِهِ

Bir kılıçtır elçin, savaştığın elinde

Bu yüzden bir kılıç bul ve keskin etmeden çarpışma

Her kim kör bir kılıca sahipse

Sebebiyettir kılıcın körlüğü kötü durumlara (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 141):

İbn Hızım'ın zikrettiğimiz örneğine benzer şekilde Ebu'n-Necm el-İclî (ö. 130/747) şu beyitlerinde “الأجل” lafzını kurala aykırı olarak “الأجلل” şeklinde kullanmıştır:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلَلِ   الْوَاحِدِ الْفَرْدِ الْقَدِيمِ الْأَوَّلِ

Hamd, yüce, en celîl, eşi benzeri olmayan, kadîm ve evvel olan Allah'ındır (el-Kazvîni, 2003: s. 15).

Bazen fiil-fail arasında cinsiyet uyumsuzluğu olabilmektedir. Müzekker bir fail şu cümlede müennes bir fiille gelmiştir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الَّذِي هَدَانَا لِدِينِهِ، وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْ لَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ. لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ

رَبَّنَا بِالْحَقِّ.

Allah'a hamdolsun ki bize diniyle doğru yolu gösterdi. Şayet o bize doğru yolu göstermeseydi biz doğru yolu bulamazdık. Onun peygamberleri doğrulukla geldiler (İbn Hızım, 1987a: s. 12). İbn Hızım'ın bu kullanımına benzer kullanım Arapların ilk edebî ürünlerinden olan Eyyâmu'l-'Arab'ta da geçmektedir:

وَتَضْحَكُ مِنِّي شَيْخَةٌ عَبْشَمِيَّةٌ   كَأَنَّ لَمْ تَرَ قَبْلِي أَسِيرًا يَمَانِيَا

وَوَظَلَّ نِسَاءُ الْحَيِّ حَوِيَّ زَكَّادًا   يُرَاوِدُنَّ مِنِّي مَا تُرِيدُ نِسَائِيَا

Gülüyor bana Abşemli yaşlı bir kadın,

Hiç görmemiş gibi benden önce Yemenli bir esir.

Mahallenin kadınları üzerime üşüşmeye başladılar.

İstedikleri şey, kadınlarımın benden istediğidir (et-Teymî, 1987: c. II, s. 85).

Bazen bir tamlama terkinde öğeler arasına bir kelime gelebiliyor. Örneğin, İbn Hâzım şu cümlede Muzaf ve Muzafun iley arasına ‘ما’ getirmiştir:

وَهَذَا كُلُّهُ قَدْ وَقَعَ لِغَيْرِ مَا وَاحِدٍ، وَلَكِنَّهُ عِنْدِي بُنْيَانٌ هَارٍ عَلَى غَيْرِ أَسْنٍ.

Birden fazla kişinin başından bu (görmeden bir tasvirle âşık olmak) durum geçmiştir. Benim nezdimde bu temelsiz yıkılmış bir bina gibidir (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 117):

Yukarıdaki cümledeki tamlamada öğelerin arasına gelen ‘ما’, aşağıdaki beyitlerde sık bir kullanım olmayan ‘هل’ soru edatına yerini bırakmıştır:

فَلَسْتُ أَبَايَ فِي الْهَوَى قَوْلَ لَائِمٍ   سَوَاءٌ لَعْمَرِي جَاهِرٌ أَوْ مُخَافِتٌ
وَهَلْ يَلْزَمُ الْإِنْسَانَ إِلَّا اخْتِيَارُهُ   وَهَلْ بِجَبَايَا اللَّفْظِ يُؤْخَذُ صَامِتٌ

Umurum da değil, sevda hakkında kınayıcının söylediği sözler

Ömrüme ant olsun ki; alenen söylenen de gizlice söylenen de aynıdır.

İnsan ancak kendi iradesiyle seçtiğinden mesuldür

Hiç sorumlu tutulur mu, gönlündeki susarak aldığı gizli sözlerden? (İbn Hâzım,

1987b: c. I, s. 145)

2. 8. 7. Terim Anlam Kazanmış İfadeler

Terim; ilim, sanat, spor, ticaret vb. özel alanlarda kullanılan ve genellikle belirli bir tek kavramın, nesne, olay veya durumun karşılığı olan kelimedir (Ayverdi, 2010: s. 1241). Zikredilen bu özel alanlar, zamanla sözcüklere kendi ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli anlamlar yüklerler. Bu doğrultuda İbn Hâzım da dilinde bazı kelimeleri ilk akla gelen anlamlarından uzak, onlara bazı özel alanlarda terim anlam yüklemiştir. Örneğin, طَوَامٌ ج طَوَامٌ : *Kıyamet, felaket; her şeyin üstünde olan olağanüstü olay* manalarına gelir (İbn Manzûr, 1996: c. 12, s. 370). İbn Hâzım, Yahudilerin din alanında ileri sürdüğü saçma fikirler için bu ifadeyi kullanmıştır.

فَمِنْ طَوَامِهِمْ أَنَّ عُلَمَاءَهُمْ يَقُولُونَ : إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّمَا سَتَرَ عَنْ يَعْقُوبَ أَمْرَ يُوسُفَ وَكَوْنَهُ فِي مِصْرَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ عَامًا كَامِلًا، لِأَنَّ أَوْلَادَ يَعْقُوبَ لَعَنُوا كُلَّ مَنْ يَنْقُلُ إِلَى أَبِيهِمْ أَنَّ يُوسُفَ حَيٌّ.

Onların (Yahudilerin) saçmalıklarından (saçma fikirlerinden) biri de âlimlerinin şöyle söylemesidir: “Allah, tam 13 yıl Yusuf’un durumunu ve onun Mısır’da kalmasını Yakup’tan gizledi, çünkü Yakup’un evlatları, babalarına Yusuf’un hayatta olduğunu nakleden herkesi lanetliyorlardı.” (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 57).

دَاخِلَةٌ : İç, batin

İbn Hâzım, bu ifadeyi Yahudilerin Tevat’ı tahrif ettikten sonra dâhil ettikleri yeni bilgiler için kullanmıştır.

فَأَيُّ دَاخِلَةٍ أَكْبَرُ مِنَ الدَّوَاحِلِ الَّتِي دَخَلَتْ عَلَى تَوْرَاتِهِمْ ؟

Onların Tevrat’ına dâhil edilen bilgilerden hangisi en büyüktür (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 67).

القِدْحُ المَعْلَى: *Yedinci ok* (İbn Manzûr, 1996: XV, 91)

Arapların المَيْسِرُ (kumar, fal) dedikleri oklarının yedincisidir. Her kim bu oku çekerse kesilecek olan koyun, deve gibi kurbanlardan yedi pay kazanır. قِدْحُ جِ أَقْدَحُ، قِدْحُ : *temreni takılmamış ve tüylenmesi yapılmamış ok* manasındadır. قِدْحُ المَيْسِرِ (Fal oku). (İbn Manzûr, 1996: c. II, 556).

فَقَدْ فُرْنَا - لِلَّهِ الْحَمْدُ - بِالْقِدْحِ المَعْلَى،

Allah'a hamdolsun ki yedinci oku biz çektik (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 85).

أَهْلُ الذِّمَّةِ : *İslâm beldelerinde hür bir şekilde yaşayan ve canları, malları, namusları koruma altına alınmış gayr-ı müslim topluluklar.*

أَسَالِمَةٌ : *Müslümanların Endülüs topraklarını fethinden sonra, bu topraklarda yaşayan yerli halktan İslâm'a dahil olanlara verilen isimdir.*

كَانَ أَبُوهُ مِنْ أَسَالِمَةِ أَهْلِ الذِّمَّةِ مِنْ أَهْلِ قَرْمُونَةَ،

Onun babası (el-Hakem er-Rabadi'nin) Karmûna halkının gayri Müslümlerinden olup İslâm'ı kabul edenlerdendir (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 75).

القُرُونُ المَمْدُوحَةُ : *Övülmüş yüzyıllar, asırlar.*

İbn Hâzım, bu ifadeyle Hz. Peygamber ve onun sahabesinin izinde giden insanların yaşadığı dönemleri kastederek terim anlam kazandırmaya çalışmıştır.

فَأَمَّا قَوْلُهُ إِنَّا فِي آخِرِ الزَّمَانِ، فَنَعَمْ، وَفِي ذَنْبِ الدُّنْيَا وَالْبُعْدِ عَنِ الْقُرُونِ الْمَمْدُوحَةِ، وَفِي وَقْتِ

قَلَّةِ الْعِلْمِ وَكَثْرَةِ الْجَهْلِ. وَلَكِنَّ اللَّهَ تَعَالَى، وَلَهُ الْحَمْدُ، عَلَّمَنَا فَضْلَهُ كَثِيرًا، وَبَسَّرَنَا لِسُلُوكِ طَرِيقِ الصَّحَابَةِ

وَالتَّابِعِينَ وَأَهْلَ الْقُرُونِ الْمَمْدُوحَةِ،

O, bizim ahir zamanda olduğumuzu söylüyor. Evet doğrudur. Biz dünyanın sonunda, övülmüş çağların uzağında, cahilliğin çok, ilmin ise az olduğu bir zamandayız. Lakin hamd sahibi Allah, bizlere faziletini öğretti, sahabe, tabiin ve övülmüş asırların insanların izinde gitme imkânı verdi (İbn Hâzım, 1987b: c. III, s. 124).

أُمُّ وُلْدٍ: Efendisine kız ya da erkek çocuk doğuran cariyeler için kullanılır. Bütün hakları efendisine aittir.

وَإِخْتِلَافَ فِي أُمَّهِ: فَقِيلَ أُمُّ وُلْدٍ، وَقِيلَ مِنْ بَنِي جَعْدَةَ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ صَعَصَعَةَ.

Onun annesi (Mervân b. el-Hakem'in) hakkında ihtilaflar vardır. Bazıları bir cariyeye olduğunu, bazıları ise Ca'de oğullarına ya da Âmir b. Sa'sa' oğullarına mensup olduğunu söylemektedir (İbn Hâzım, 1987b: c. II, s. 145).

أُمُّ حُرَّةٍ: Özgür kadın

İbn Hâzım, annesi köle olmayan soylu sınıfa ait halifelerden bahsederken bu ifadeyi kullanmıştır. İfade gerçek anlamından kısmen uzaklaşarak *soylu kadın* anlamıyla terim anlam kazanmıştır.

وَلَا وَلِيَّهَا مِنْ بَنِي الْعَبَّاسِ ابْنُ حُرَّةٍ إِلَّا السَّفَّاحُ وَالْمَهْدِيُّ وَالْأَمِينُ.

Abbâsîlerden soylu bir kadının çocuğu olarak hilafeti, es-Seffâh, el-Mehdî, el-Emîn dışında üstlenen kimse olmamıştır (İbn Hâzm, 1987b: c. II, s. 104).

İbn Hâzm, örneklerle de işaret ettiğimiz gibi bazı söz öbeklerine sosyal, dinî ilimler gibi özel alanlarda terim anlamlar yüklemiştir.

2. 8. 8. Yabancı Kökenli İfadeler

Arapça var olduğu coğrafya itibariyle Suryanice, Farsça, Rumca gibi dillerle sözcük alışverişi yapmıştır. Doğal olarak da bu sözcükler ediplerin yazılarına yansımıştır. İbn Hâzm'ın yazılarında da tespit ettiğimiz bazı yabancı sözcükler şöyledir.

مِنْ لَيْسَ إِلَى أَيْسٍ : Yoktan var olmaya

أَلْيَوْمَانِ الْآخِرَانِ مِنَ الْأَرْبَعَةِ الْأَيَّامِ الَّتِي قُدِّرَ فِيهَا أَقْوَاتُ الْأَرْضِ لِأَنَّ التَّفْدِيرَ هُوَ عَيْزُ الْخَلْقِ ،

لِأَنَّ الْخَلْقَ هُوَ الْإِخْتِرَاعُ وَالْإِبْدَاعُ وَإِخْرَاجُ الشَّيْءِ مِنْ لَيْسَ إِلَى أَيْسٍ .

Allah, o dört günün son iki gününde yeryüzündeki rızıkları takdir etmiştir. Çünkü takdir etmek yaratmak değildir. Yaratmak icat etmektir, ortaya çıkarmaktır, yoktan var etmektir. (İbn Hâzm, 1987b: c. III, s. 48).

فَدَنْ جَ أَفْدَانٌ : Saray, köşk (Süryanice kökenlidir). (Atto, 1998: s. 11)

فَتَكُونُونَ مَلْعُونِينَ فِي مَدَائِنِكُمْ وَفَدَائِدِكُمْ وَتَلْعَنُ أَجْدَادُكُمْ وَبَقَايَاكُمْ وَيَكُونُ نَسْلُكُمْ مَلْعُونًا ،

Saraylarınızda ve şehirlerinizde lanetli olursunuz. Atalarınıza da sizden geriye kalanlara da lanetler okunur ve soyunuz lanetli olur (İbn Hâzm, 1987b: c. III, s. 68).

Bu sözcük muallaka şairlerinden Antera b. Şeddâd'ın şu beyitinde de geçmektedir (ez-Zevzenî, 1992: s.130):

وَقَفْتُ فِيهَا نَاقِي وَكَانَهَا   فَدَنُّ لَأَفْضِي حَاجَةَ الْمُتَلَوِّمِ

Orada durdurdum saray gibi yüksek olan devemi

Karşulamak için ağlayıp dövünme ihtiyacımı

الْكَاغِدُ : Kağıt (Farsça kökenlidir.) (İbn Manzûr, 1996: III, 380)

فَلْتَعْلَمَنَّ أَنَّ الْكَاغِدَ مَحْسُورٌ فِي نُسْخِهِ، بَلِ الْمِدَادُ عَلَى تَفَاهَةٍ قَدْرِهِ.

Onun yazdığında kâğıt kaybolmuş, hatta mürekkepte heder olup gitmiştir (İbn Hazm, 1987b: c. III, s. 193).

أُسُفُّ جُ أُسَاقِفَةُ : Piskopos

فَبَطُلَتِ التَّقَةُ بِتَقْلِهِمْ، مَعَ أَنَّهَا شَرِيعَةٌ مَعْمُولَةٌ مِنْ أُسَاقِفَتِهِمْ وَمُلُوكِهِمْ بِإِقْرَارِهِمْ.

Onların (Hristiyanların) nakillerinin güvenilirliğinin bir hükmü kalmadı. Din, onların piskopos ve krallarının tasdikleriyle yapıldı (İbn Hazm, 1987b: c. III, s. 137).

قَيْصَرٌ جُ قَيْاصِرَةٌ : Bizans imparatorlarına verilen isim.

el-Cevâlîkî bu isimle ilgili şu ifadeleri söyler: “ Yabancı bir sözcüktür. Rum krallarına verilen isimdir. Arapların “Tubba’”, Farsların “Kisra”, Habeşlerin ise “Necâşi” sözcüklerini kullandığı gibi...” (onlar da bu ismi kullanırlar) (el-Cevâlîkî, 1969: s. 319)

تَبَاعُهُ : *Yemen krallarının ünvanı* (el-Cevherî, 1956: s. 1190).

كِسْرَى جَ أَكَّاسِرَةٌ : *Pers krallarının genel ismidir. Araplaşmıştır. Farsçası Hüsvrev'dir*
(İbn Manzûr, 1996: c. V, s. 142).

İbn Hâzım bu isimleri şu cümlelerde kullanmıştır:

تَمَّ أَنْظُرُ إِلَى مَنْ يُسَاهِمُكَ فِي نَسَبِكَ، وَرُبَّمَا فِيمَا هُوَ أَعْلَى مِنْهُ مِمَّنْ نَالَتْهُ وِلَادَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ

السَّلَامُ تَمَّ وِلَادَةُ الْخُلَفَاءِ تَمَّ وِلَادَةُ الْفُضَلَاءِ، تَمَّ مِنَ الصَّحَابَةِ الْعُلَمَاءِ تَمَّ وِلَادَةُ مُلُوكِ الْعَجَمِ مِنَ الْأَكَّاسِرَةِ

وَالْقِيَاصِرَةِ، تَمَّ وِلَادَةُ التَّبَاعَةِ وَسَائِرِ مُلُوكِ الْإِسْلَامِ،

Seninle aynı soydan gelen kişilerin kökenine bir bak. Belki de dahası, peygamber, halife, sahabe ve ulema, Acem krallarından Kisrâ, Bizans imparatoru, Yemen Kralı ve diğer İslâm hükümdarları var mı diye bir bak. (İbn Hâzım, 1987b: c. I, s. 392).

SONUÇ

İbn Hızam el-Endelusî, yaşadığı dönemin önde gelen âlim ve edipleri arasında olup fıkıh, usul ve kelam gibi naklî; tarih, felsefe ve mantık gibi aklî ilim dallarında birçok risâle telif etmiştir. Yaşadığı hayat, bulunduğu ortamlar, aldığı eğitimler, tanıştığı şahsiyetler, kurduğu dostluklar bu risâlelerinde iki farklı üslup tarzının meydana gelmesine yol açmıştır. Sahip olduğu ilimleri nakletmeye çalıştığı ilmî üslubu ve edebiyatçılığını konuşturduğu edebî üslubudur. O, ilmî üslubunda; açık, anlaşılması güç olan ifadelerden uzak, sade ve yalın bir dil kullanmış, edebî sanatlardan olabildiğince uzak durmuştur. Edebî üslubunda ise; icâz başta olmak üzere birçok edebî sanat kullanmış, ardarda eş ve zıt anlamlı, okuyucunun fikirlerine nüfuz eden ve kulağa hoş gelen birer nağme mahiyetindeki ifadelere yer vermiş, dikkati cezbetmek için konulara giriş yaparken yer yer secî sanatıyla söze başlamıştır.

Secî sanatı, çağdaşlarına nazaran İbn Hızam'ın yazılarında özellikle ilmî risâlelerinde baskın bir şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Bu sanata az başvurmasının sebepleri arasında; vermek istediği fikirleri okuyucuya daha anlaşılır bir şekilde ulaştırmak istemesini ve ilk edebî ürünlerine Abbâsî Edebiyatı'nı taklitle başlayan Endülüs yazarlarını taklit etmekten kaçınmasını sayabiliriz. Ancak döneminin düz yazısında baskın olan bu sanatı kullanmak istediğinde ise *Tavku'l-Hamame* ve *Mudâvâtu'n-Nufûs* risâlelerinde başarılı bir şekilde kullandığını görmekteyiz.

İbn Hızam, hem edebî hem de ilmî üslubunda verdiği konuların okuyucu zihninde şekillenmesi için metin içerisinde başlıklar açmış, içerikleri maddeler şeklinde sınıflandırmıştır. Benzer şekilde edebî üslubunda akıcılığa önem vermişken ilmî üslubunda ise vermek istediği fikri okuyucunun daha iyi anlayabilmesi için sözü uzatarak konuşma diline yakın akıcılıktan uzak bir dil kullanmış, yargılarında tutarlı

olmaya özen göstermiştir. O, risâlelerinde genel anlamda vermek istediği duygu ve fikirle uyumlu şekilde bir üslup takınmıştır. Üslubunda takındığı bu uyumluluk unsuru, okuyucu zihninde risâlelerinin iki farklı kalem tarafından yazılmış havasını yaratmıştır.

İbn Hâzım'ın üslubunda dikkati çeken önemli olgulardan biri de mensup olduğu Zâhirî Mezhebi'nin unsurlarını yansıtmasıdır. O, ifadelerin arkasından mırıldanmadan, batınına inmeden, onları zâhir bir şekilde sunmuştur. Hatta bazı fikhî konulardaki risâlelerini okuduğumuzda vermek istediği mesajın daha iyi anlaşılmasından emin olmak için cümle ve kelime tekrarlarına çokça başvurduğunu görmekteyiz.

İbn Hâzım, bazı risâlelerini fıkıh konuları çerçevesinde tartışmacı bir üslup tarzıyla telif etmiştir. Bu üslupla yazmasının nedeni hem yaşadığı hayatın etkisinden kaynaklı hem de mezhep ve semavî din ehliyle sürekli yaptığı tartışmaların yansımasıdır. Tabii ki tartışmacı üslubun en önemli unsuru karşıdakine kanıtlar sunmaktır. O da tartışmacı anlatım biçimiyle yazdığı risâlelerinde deliller sunmaya büyük önem göstermiştir. Bazı risâlelerini tarihî bir vesika gibi durağan ve öğretici bir üslup tarzıyla yazmıştır. Onun bu risâleleri maddeler şeklinde yazılmış birer ansiklopedi mahiyetindedir. Bazı risâlelerini ise kendi gözlem ve tahlilleriyle elde ettiği, gerçek yaşam olaylarını anlattığı öyküleyici bir üslupla okuyucuya sunmuştur. Bu öyküleyici üslubunda başkalarından dinlediği olayların gerçek olduğunu kanıtlamak için olayın ilk kaynağına kadar ravilerin isimlerini ve kim oldukları hakkında bilgiler vermiştir. Bu şekilde bir ravi zinciriyle olaylar anlatmaya girişmesi, yazarın muhaddis kimliğinin yazılarına ve üslubuna olan etkisini de göstermektedir. Öyle ki; şahit olduğu olaylara öyküleyici üslup çerçevesinde vurgular yaparak başlamış, olayın gerçekliğini okuyucuya sunmaya çalışmıştır. Bu üslup tarzı daha çok *Tavku'l-Hamame* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Risâlelerde başarılı sanatsal tasvir örneklerine de rastlamaktayız. Öyküleyici anlatım üslubuyla iç içe geçmiş bir şekilde yaptığı ve kişisel duygu ve

düşünceleriyle kuşatılmış olan bu sanatsal tasvirler; tabiat, mekân tasvirleri olduğu gibi kişilerin fiziki ve psikolojik tasvirleri de olabilmektedir. Hatta *Ṭavku'l-Ḥamame* adlı eserinde âşık kişiler hakkında yaptığı psikolojik betimlemeleri ve tahlilleri onun psikoloji alanında da birikim sahibi olduğunu göstermektedir.

Fıkhî konularda yazdığı risâlelerinde okuyucuyu kendi fikir ve düşüncelerine inandırmayı, onu aydınlatmayı, bir bakıma fikirlerini ona kabul ettirmeyi amaçlayan İbn Hâzım, bu risâlelerinde genel itibariyle kanıtlayıcı bir anlatım biçimi sergilemiştir. Bu anlatım biçiminde vermek istediği konudan okuyucu ve dinleyicinin uzaklaşmaması için zaman zaman kelime ve cümle tekrarları yapmış, o konu hakkında Peygamberin hadislerini, diğer mezhep imamlarının fikirlerini, sözlerini örnek olarak vermiş ve tanımlama, sınıflandırma, karşılaştırma, tanık gösterme gibi düşünceyi geliştirme yollarından faydalanmıştır.

Risâlelerine genel itibariyle Allah'a hamd, Peygambere selam ve duayla başlamıştır. Bu tarz bir üslupla risâleye giriş yapmak onu, çağdaşlarının üslubundan uzaklaştırıp doğulu yazarların üslubuna yakınlaştırmıştır. Öyle ki; çağdaşları genellikle söze, risâleyi atfettiği kişiye dua ederek ve şiir yazarak başlamışlardır. O, bazı risâlelerinde ise genel risale üslubunda yazarların asıl konuya giriş yaptığını gösteren bir takım ifadeler kullanarak da kendinden önceki edipleri taklit etmiştir.

Risâle sanatının yaygın olan özellikleri arasında ediplerin yazılarına şiir serpiştirme üslubu da vardır. İbn Hâzım da bu üsluba uymuştur. Ancak o, gerek çağdaşları gerekse kendinden önceki ediplerden farklı olarak risâlelere serpiştirilen bu şiirleri bizzat kendisi nazmetmiştir. Bu şiirler, daha çok onun edebî risâlelerinde mevcut olup anlatılan düşüncenin vurgusunu arttırmış, risâleye edebî zenginlik katmış ve yazarın şair kimliğini de okuyucuya göstermiştir. İbn Hâzım yer yer başka şairlerin şiirlerini de risâlelerine serpiştirmiştir. Ancak bu şiirler sayıca azdır.

Mantık, felsefe vb. ilim alanında söz sahibi olduğu için bu alanlara ait bilimsel terimler kullanmış ve bazı sözcüklere kendince terim anlam yüklemeye çalışmıştır. Risâlelerinin çoğu bilimsel alanlarda telif edildiği için fazlaca atasözü kullanmamıştır. Ancak atasözleriyle eşdeğer vecizeler ifade etmiştir. Edebî üslubunda akıcılığı esas aldığı için kişi tasvirlerinde lafzî izafeti baskın bir şekilde kullanmış, ifadelerin anlamlarını pekiştirmek için mukabele ve tibak sanatlarına yer vermiştir. Sözcük bağlamında basitliğe önem vermesine rağmen, kullanımı nadir olan isim ve fiillere yer vermiş, bazı fiillerin işlek olmayan siygalarını kullanmıştır. Yer yer Farsça ve Süryanice gibi yabancı dillere ait sözcüklere başvurmuştur.

KAYNAKÇA

- Abbas, İ. (1969). *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusî, 'Aşru Siyâdeti Kırıtuba* (II. Baskı). Beyrut: Dâru's-Sekâfe.
- Abdulvâhid, F. (2015). *Edebu'l-İ'tirâf 'Inde İbn Hâzm fî Kitâbihi 'Tavku'l-Hamâme'* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Câmi'a Kâsdî Merbâh, Cezayir.
- Apaydın, Y. (1999). İbn Hâzm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XX, 39-52.
- Atto, S. (1988). *Süryanice-Türkçe Sözlük*. Hollanda.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lügati.
- Bingöl, A. (2000). İsâgücî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XXII, 488-489.
- Bolelli, N. ve Bedeva, A. (2019, Haziran). İbn Âşûr'un Tefsirinde Kelimelerin Farklı Köklerden Türetilmesi ve Anlama Yansımaları. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, s. 59-75.
- el-Buhturî, (2009). *Dîvân el-Buhturî*. Hasan Kamil es-Şayrâfî (Thk.). Mısır: Dâru'l-Me'ârif.
- el-Câhiz, A. (1964). *Resâ'ilu'l-Câhiz (I-IV)*. Abdusselam Muhammed Harun (Thk.). Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- el-Câhiz, A. (1965). *Kitâbu'l-Hayavân (I- VIII)* (II. Baskı). Abdusselam Muhammed Harun (Thk.). Mısır.

- el-Cevâfiki, M. (1969). *el-Mu'arrab*. (II. Baskı). Ahmed Muhammed Şakir (Thk).
Matba'atu Dâri'l-Kutub. Byy.
- el-Cevherî, İ. (1956). *eş-Şihâh*. Ahmet Abdulgafur 'Attâr (Thk). Beyrut: Dâru'l-'İlm
li'l-Melâyîn.
- Durant, W. (1997). *İslâm Medeniyeti*. Orhan Bahaddin (Çev). İstanbul: Tercüman.
- Durmuş, İ. (1999). Itnâb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt. XIX, 215-
219.
- Ebû Davud, (2009). *Sunenu Ebî Da'vud*. Şu'ayb el-'Arna'ût vd. (Thk.). Dâru'r-
Risâleti'l-'Âlemiyye.
- Ebû Nuvâs, (2010). *Dîvân Ebî Nuvâs bi'r-Rivâyatî's-Şu'î* (I. Baskı). Behcet
Abdulgafûr el-Hadîsî (Thk.). Ebu Dabi: Dâru'l- Kutubi'l- Vataniyye.
- Ebû Zehra, M. (1978). *İbn Hâzım Hayâtuhu ve 'Asruhu, 'Ârâ'uhu ve Fıkhuhu*. Kahire:
Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ebu'l 'Esved ed-Du'elî, (1988). *Divan Ebî'l 'Esved ed-Du'elî*. Muhammed Hasan Ali
Yasin (Thk). Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Ebu'l-'Atâhiyye, (1986). *Dîvân Ebî'l-'Atâhiyye*. Beyrut: Dâru Beyrut.
- el-Endelusî, S. (1912). *Kitâbu Tabakâti'l-'Umem*. Luvis Şeyhû (Thk.). Beyrut: el-
Matba'atu'l-Kâsûlikiyye.
- Enîs, İ. vd. (2004). *el-Mu'cemu'l-Vasîf* (IV. Baskı). Mısır: Mektebetu's-Şurûki'd-
Duveliyye ve Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabiyye.
- Er, R. (1991). İki Endülüs Şairi: İbn Ammâr ve İbn Hafâce. *Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Dergisi, C. XXV, s. 87*.

- Er, R. (1999). İbn Zeydûn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XX, 464-466.
- Ergüven, Ş. (2019). *İbn Hâzım'ın Düşünce Dünyasında Dil ve Edebiyat*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Ferrûh, U. (1980). *İbn Hâzım el-Kebîr* (I. Baskı) Beyrut: Dâru Lübnan li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr.
- Goldziher, I. (1982). *Zâhirîler (Sistem ve Tarihleri)*. Cihad Tunç (Çev). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Günday, H. ve Şahin, Ş. (2009). *Arapça Dilbilgisi* (IV. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- el-Hafâcî, M. (1982). *Sırru'l-Fesâha*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hamd, A. (1986). *İbn Hâzım ve Mevki'uhu mine'l-İlâhiyyât ('Ard ve Nakd)*. Mekke: Câmi'âtu 'Ummi'l-Kurâ.
- el-Hamevî, Y. (1993). *Mu'cemu'l-'Udebâ (I-VII)*. (I. Baskı). İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Hamûde, A. (2012). *Şi'riyyetu'n-Nesr : Tavku'l-Hamâme Enmûzecen*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cami'atu's-Şarqi'l-Evsat: Ürdün.
- Heykel, A. (1985). *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Feth 'ilâ Sukûti'l-Hilâfeti*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Himâye, M. A. (1983). *İbn Hâzım ve Menhecuhu fî Dirâseti'l-'Edyân* (I. Baskı). Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- el-Himyerî, M. (1984). *er-Ravdatu'l-Mi'târ fî Haberî'l-'Aktâr* (II. Baskı). İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: Mektebetu Lübnan.

- Hittî, K. P. (1989). *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. Salih Tuğ (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- el-Humeydî, M. (2008). *Cezvetu'l-Muhtebes fî Târîh 'Ulemâ'i'l-Endelus* (I. Baskı). Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Muhammed Beşşâr 'Avvâd (Thk.). Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- el-Huṭay'a, (1993). *Dîvânu'l-Huṭay'a bi-Rivâyeti ve Şerhi İbni's-Sikkît*. Mufîd Muhammed Kumeÿha (Haz.), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn 'Abd Rabbihi, A. (1983). *el-'İkdu'l-Ferîd (I-IX)*. Abdulmuhid er-Rahînî (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Bessâm, H. A. (1997). *ez-Zehîra fî Mehâsin ehli'l-Cezîra (I-IV)*. İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Şakâfe.
- İbn Beşkuvâl, H. A. (2010). *eş-Şıla (I-II)* (I. Baskı). Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, (Thk.).Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Ebi'l-Hisâl, A. (1988). *Resâilu İbn Ebi'l-Hisâl*. Muhammed Rıdvân ed-Dâÿe (Thk.). Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hâllikân, A. M. (1970). *Vefeyâtu'l-'A'yân ve Enbâ'u Ebnâi'z-Zamân (I-V)*. İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: Dâru Şâdir.
- İbn Hâzm, M.A. (2018). Güvercin Gerdanlığı 'Aşkın ve Âşıkların Hâlleri Üzerine'. M. Hakkı Suçin (Çev.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- İbn Hâzm, M.A. (2016). Güvercin Gerdanlığı ' Sevgiye ve Sevenlere Dair.' Mahmut Kanık (Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn Hâzm, M. A. (1930). *el-Faşl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ'i ve'n-Nihâl (I-V)*. Muhammed Ali Sabîh (Thk.). Mektebetu's-Selami'l-Âlemiyye.

- İbn Hâzım, M. A. (1956). *Cevâmi 'u's-Sîre ve Hamsu Resâ'il 'Uhrâ*. İhsan Abbas ve Nasuriddîn el-Esed (Thk.). Mısır: Dâru'l-Me'ârif.
- İbn Hâzım, M. A. (1962). *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*. Abdusselam Muhammed Harun (Thk.). Kahire: Daru'l-Me'ârif.
- İbn Hâzım, M. A. (1989). *Dîvân İmâm İbn Hâzım ez-Zâhiri*. Subhî Reşâd Abdulkerim (Thk.). Tanta: Dâru's-Sahâbeti li't-Turâş.
- İbn Hâzım, M. A. (1987a). *er-Risâletu'l-Bâhira*. Taha Muhammed el-Ma'sûmî (Thk.). Byy.
- İbn Hâzım, M. A. (1987b). *Resâ'ilü İbn Hâzım el-Endelusî (I-IV)* (II. Baskı). İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.
- İbn Hâzım, M. A. (1983). *Resâ'ilü İbn Hâzım el-Endelusî (I-IV)* (I. Baskı). İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr.
- İbn Manzûr, C. (1996). *Lisânu'l - 'Arab (I-XV)*. Beyrut: Dâru Şâdir.
- İbn Mâce, (Tsz). *Sunenu İbni Mace*. M. Fuad Abdalbâkî (Thk.). Beyrut: Dârû'l-Fikr.
- İbn Fâris, (1979). *Mu'cemu Meķâyîsi'l-Luga*. Abdusselam Muhammed Harun (Thk.). Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- İbrahim, Z. (1966). *İbn Hâzım el-Endelusî*. Kahire: Mektebetu Mısır.
- 'İsa, F. S. (Tsz). *Resâ'il ve Maķâmât Endelusiyye*. İskenderiye: Menşe'etu'l-Me'ârif.
- el-İşbehânî, M. D. (1985). *ez-Zehra* (II. Baskı). İbrahim es-Samerrâ'î (Thk.). Ürdün: Mektebetu'l-Menâr.
- el-Kalâ'î, K. (1966). *İhkâm San'ati'l-Kelâm (Min 'A'lâmi'l-Ķarni's-Sâdis)*. Muhammed Rıdvân ed-Dâye (Thk.). Beyrut: Dâru's-sakâfe.

- el-Ḳayravânî, R. (2000). *el-'Umde fi Şinâ'ati's-Şi'r ve Âdâbih ve Naḳdih*. Abdulvahid Şi'lân (Thk.). Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Ḳays b. el-Mulevvah. (1999). *Dîvân Ḳays b. Mulevvah*. Yusri Abdulganî (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- el-Ḳaysî, F. A. (1989). *Edebu'r-Resâ'ili fi'l-Endelusi fi'l-Ḳarni'l-Hâmisi'l-Hicrî* (I. Basım). Ürdün: Dâru'l-Beşîr.
- el-Ḳaysî, F. H. (1983). *Maṭmaḥu'l-Enfus ve Mesraḥu't-Te'ennus fi Muleḥi Ehli'l-Endelus*. Muhammed Alî Şevâbike (Thk.). Beyrut: Dâru 'Ammâr.
- el-Ḳazvînî, C. M. (2003). *el-Îzâḥ fi 'Ulûmi'l-Belâga* (I. Baskı). İbrahim Şemseddin (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Ḳudâme b. Cafer, (1970). *Kitâbü Naḳdi'n-Neşr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Kurtulmuş, G. Y. (2019). *Endülü's Risâlelerinde İhvâniyyât*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Kutluer, İ. (2006). Müdâvâtü'n-Nüfûs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XXXI, 461-463.
- Lévi-Provençal, E. (1951). *Silsile Muḥâdarât 'Ämme fi'l-Edebi'l-Endelusî ve Târîḥiha*. Muhammed Abdulhadi Şa'îre (Çev.). Kahire: el-Matba'atu'l-Emiriyye.
- el-Maḳḳarî, M. A. (1968). *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Raṭîb* (I-IV). İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: Dâru Şâdir.
- el-Meydânî, A. M. (1955). *Mecma'u'l-Emsâl* (I-II). Muhammed Muhiddin Abdulhamid (Thk.). Maṭba'atu's-Sunneti'l-Muḥammediyye.

- el-Mısıryye, C. N. (1964). *Serhu'l- 'Uyûn fi Şerh Risâle İbn Zeydûn*. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Thk.). Kahire: Dâru'l- Fikri'l- 'Arabî.
- Mustafa, V. V. (2000). *İbn Hâzm ve Mevkîfuhu mine'l-Felsefe ve'l-Manţık ve'l- 'Ahlâk*. Birleşik Arap Emirlikleri: el-Mecma'us-Sekâfi.
- Ömer, A. M. (2008). *Mu'cemu'l-Luğati'l- 'Arabîyyeti'l-Mu'âşıra*. Kahire: 'Âlimu'l-Kutub.
- Özay, İ. (2003). İbn Hâzm'da Aşk Kavramı. *Ekev Akademi Dergisi*. S.17, s. 247-262.
- Özdemir, M. (1995). Endülüs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XI, 211-225.
- Özdemir, M. (2006) Müvelledun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt XXXII, 228-229.
- Özdemir, M. (2010). *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- es-Sekkâkî, M. A. (1987). *Miftâhu'l- 'Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.
- es-Suyûtî, A. B. (2008). *el-İtkân fi 'Ulûmi'l- 'Qur'ân*. Şuayb el-'Arna'ût (Thk.). Beyrût: Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn.
- et-Tâhir A. M. (1977). *Dirâsât 'an İbn Hâzm ve Kitâbihî 'Tavkı'l-Hamâme'* (II. Baskı). Kahire: Mektebe Vehbe.
- et-Teymî, M. M. (1987). *Kitâbu 'Eyyâmi'l- 'Arab Kable'l- İslâm (I-II)* (II. Baskı). 'Âdil Câsim el-Beyâtî (Thk.). Beyrut: Mektebetu'n-Nahdati'l- 'Arabîyye.
- eţ-Tırimmâh b. el-Hakîm, (1994). *Divânu't-Tırimmah b. el-Hekîm*. İzzet Hasan (Thk.). Beyrut: Dâru'ş-Şarki'l-'Arabî.

Toprak, M. F. (2000). Klasik Arapçada Kullanılan Belli Başlı Dua, Beddua ve Temenniler. *Ekev Akademi Dergisi*. S. 2, s. 122-131.

‘Uveys, A. (1977). *İbn Hâzım el-Endelusî ve Cuhûduhu fi'l-Bahsi't-Târîhî ve'l-Hadâri* (II. Baskı). Kahire: ez-Zehrâ li'l-İ‘lâmi'l-'Arabî.

Yalar, M. (2007, Haziran). İbn Hâzım'ın Edebi Kişiliği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 16, s. 1-18

Yazır, E. H. (2009). *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*. İzmir: Vera Yayınları.

el-Yusuf, M. İ. (1976). *İbn Hâzım el-Endelusî Hayâtuhu-Felsefetu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). el-Kıddîs Yusuf Üniversitesi, Beyrut.

ez-Zehebî, M. A. (1996). *Siyeru 'A'lâmi'n-Nubelâ (I-XXIX)*. Şuayb el-'Arna'ût ve Muhamed Na'im el-Arkavsî (Thk.). Beyrut: Muessetu'r-Risâle.

ez-Zehebî, M. A. (1958). *Tezkiretu'l-Huffâz (I-IV)*. Hindistan, Haydarabad: Dâ'iretu'l-Me'ârifî'l-'Usmâni.

ez-Zevzenî, H. A. (1992). *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'i*. Lecnetu't-Tahkîk fî'd-Dâri'l-Âlemiyye (Thk.). Beyrut.

ÖZET

Daş, Fuat, İbn Hızın Risâlelerinde Üslup ve Dil, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Faruk Toprak, 217s.

Çalışmamız Endülüs döneminin önemli âlimlerinden olan İbn Hızın el-Endelusî'nin risâlelerindeki üslup ve dili ele almıştır. Bir giriş ve iki bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde İbn Hızın yaşadığı dönemde Endülüs'ün sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik yönleri aktarılmıştır. Aynı şekilde bu bölümde İbn Hızın hayatı, ilmî ve kültürel yönü, eserleri hakkında da bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde; İbn Hızın risâlelerindeki üslup incelenmiş, üslubuna etki eden faktörler, üslubunun genel özellikleri, risâlelerinde kullandığı söz sanatları, anlatım yöntemleri vb. konular yapılan alıntı örneklerle ele alınmıştır.

İkinci bölümde; İbn Hızın risâlelerdeki dilinin özelliklerine yer verilmiş olup dilinin farklılıkları, özgünlüğü; kullandığı fiil ve isim siygalarıyla, arkaik sözcüklerle, kuraldışı kullanımlarla değinilmiştir. Bütün bu dilsel özellikler gerek görüldüğü yerde modern ve klasik Arapça sözlüklerle işaret edilerek sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbn Hızın, Risale, Üslup ve Dil.

ABSTRACT

*Daş, Fuat, Stylistic and Language in Risalas of İbn Hazm, Dissertation, Thesis
Advisor: Prof. Dr. M. Faruk Toprak, 217 p.*

This study deals with the style and language of risalas of Ibn Hazm al-Andalusi, who is one of the important scholars of the Andalusian period. The study consists of one introduction and two chapters. In the introduction socio-cultural, political and economic aspects of Andalusia during the period of Ibn Hazm have been explained. Moreover, Ibn Hazm's life, scientific and cultural aspects, information about his works have been given in this section.

In the first chapter; The style of Ibn Hazm's risalas have been examined, the factors affecting his style, the general characteristics of his style, the rhetoric used in his risalas, the methods of expression and such topics have been discussed with reference samples from his works.

In the second chapter; the features of the language of Ibn Hazm in his risalas have been addressed. Differences and authenticity of his language; verbs and nouns used by him, his use of archaic words and exceptional grammar forms have been mentioned. All these linguistic features have been presented, where necessary, by pointing to modern and classical Arabic dictionaries.

Key Words: İbn Hazm, Risala, Style and Language.